رۆحی کورد له بن دەستی
ناسیۆنالیزم, ئیسلامیزم و مارکسیزم دا

لێکدانەوەیەکی سایکۆپۆلیتیکانە ی چارەکە سەدەیەك له ڕەوشی سیاسی کورد و
پێشنیارێك بۆکۆمەلەی ڕەنجدەران

ئازاد قەزاز

2007

ناوەڕۆک

سەرەتا
دەسپێک

1. **ڕۆحی کورد لە بن دەستی ناسیۆنالیزم دا**
نەتەوەی کورد و قوربانناسی
قوربانناسی چیە؟
قوربانی لە گۆشەنیگای سایکۆ-سۆسیۆوە
پرۆسەی پەیوەندی جەللاد و قوربانی

2. **ڕۆحی کورد لە بن دەستی ئیسلامیزم دا**
توندرەوی و کوردی ئیسلامی
ئاشنابونەوە بە خود
جیهانی ئیسلامی و دیموکراسیبوون

3. **ڕۆحی کورد لە بن دەستی مارکسیزم دا**
بۆچی ئاین لای مارکس بووە هۆشبەری کۆمەلگە؟
بۆچی مارکس ڕێبازی ماتەریالیستی هەلبژارد؟
کۆمەلەی ڕەنجدەران و مارکسیزم

4. **ئەنتیباوان**

پەراوێزەکان
سەرچاوەکان

سەرەتا

ئەم پێداچوونەوەیە بە مێژووی ڕووداوەکانی کوردا لە گۆشەنیگای مرۆڤگەراییەوە بۆ وا بە گرنگی دەزانم؟ لەبەرئەوەی مرۆڤ بەبەردەوام دەبێ بناسرێتەوە, واتە تاک و کۆمەل دەبێ خۆیان بناسنەوە, تا بتوانن ئاڕاستەی ژیان دیاریکەن. کورد لەم پرۆسەیەدا زۆر لە پاشەوەیە.

لە هاوینی ئیمسالدا (2007) کتێبێکم بە ناوی (سایکۆپۆلیتیک) بلاو کردەوە کە هەر بە هەمان ئاراستەدا دەڕوات و وەلامی ئەو پرسیارەش دەداتەوە. واتە لە گۆشەنیگای مرۆڤبوونەوە لە نەتەوەی کورد دەڕوانم و دەمەوێ ئەوە بپشکنم بۆ لە ناو نەتەوەی کوردا تا هەنووکە ڕێبازێکی لەو چەشنە واتە لە چۆنیەتی و چەندیەتی مرۆڤگەلی کورد بڕوانێت و چالاک بێت لەو پێناوەدا, سەریهەلنەداوە. لەوێدا بەگشتی و بە شێوەیەکی تیژپەڕ بەگشت مێژووی کوردا دەچمەوە و دەمەوێت لەم کائینەی ناوی کوردە بکۆلمەوە, کە بۆ لە سەرهەلدانی ئەم نەتەوەیە وە تا ئێستاش ئەوا نزیکەی سێ هەزار سالە, گەر بەراوردی بکەین لە تەک عەرەب و تورک و فارس دا وا لە ئاستێکی نزمتردایە لەوان.

وا ئەم کتێبەش هەر بەو ئاراستەیەدا دەڕوات کە کتێبی پێشوتر پێدا ڕۆشتووە. بەلام ئەم کتێبەیان لە شوێنکاتێکی گچکەتر لە دۆخی بونێتی کورد دەکۆلێتەوە. دەتوانم بلێم ئەم کتێبەیان شرۆڤەکرنی ئەویدیە و نمونە هێنانەوەیەکە تا مەبەست لە (سایکۆپۆلیتیک) ڕونتر بێتەوە و لەوە تێبگەین چۆن ستراکتور و پێکهاتەی سایکۆلۆژی مرۆڤگەلی کورد ئاراستەی سیاسەتێکی هەلەی لە ململانێکانیدا بۆ خواستە ڕەواکانی گرتۆتەبەر.

لەوەلامی پرسیارەکەی سەرەوەدا دەلێم, پێداچوونەوە بە خۆدا بە ڕێگایەکی زانستی هەم بۆ تاک و هەم بۆ کۆمەلیش تا بلێی گرنگ و بەنرخە, چونکە لەوێوەیە خۆت دەناسی و هەر لەوێوەشەوە ڕێگای ژیان دەدۆزیتەوە و جێبەجێکردنی خواستەکانیش مرۆیانە دابین دەکرێت. واتە لە بەخۆدا چونەوەدا یەکەم ناسنامە دەخولقێنرێت, دووەم هەلەکان دەسنیشاندەکرێن. بەمەرجێک دەبێت ئەو بەخۆداچونەوەیە زانستیانەو مەعریفیانە بێت, نەک بۆ خۆستایشکردن و خۆ جوانکردن بێت. جا لەبەر ئەوەی ئەم ئەرکە هەلسوڕێنەرانی سیاسەتی کورد و خولقێنەرانی ڕوداوە تراژیدئامێزەکانی کورد پێی هەلناسن, ئەوا ناچارین ئێمەی زانستخوازان بەم کارە هەلسین.

لەسەرێکیتریشەوە گەر لە ڕووی کەسێتی خۆمەوە لەم مێژووە بڕوانم, ئەوە مافی خۆمە بەم مێژووەدا بچمەوە, چونکە خۆیشم تێکستێکم لەم کۆنتێکستەدا و وشەیەکم لەو دێڕە مێژووییەدا. پێش هەموو کەس ناسنامەی خۆم و هەلەکانی خۆم دیاریدەکەم. واتە خۆیشم بەرهەمی ئەم مێژووەم, هەرچەند ئیمرۆ خۆم ئەوەم کە ئێستا هەم. وەلێ بۆ ئەوەی بابەتیانە لەم مێژووە بڕوانم ئەوا ساتی خوێندنەوە و ئۆبسەرڤێرەکردن دەبێ لەو مێژووە بچمە دەرەوە و هەرکاتێ

لەو کارە بوومەوە, بێمەوە ناوەوە, تا بتوانم دەسکاری پارچەکانی ئەو ڕۆحە بکەم تا خۆی بناسێتەوە و بە خۆی ئاشنا بێتەوە. هەست بەوە دەکەم تا ئەم بە خۆدا چونەوەیە ئەنجام نەدەم ناتوانم هەنگاوی پراکتیکی بنێم بۆ گەیاندنی ئەو پەیامەی لەلام گەلالە بووە. ئەم کتێبەو کتێبەکەی پێشوو تاڕادەیەکی باش مەبەستی منی لە مەڕ نەتەوایەتی ئاشکرا کردووە. کتێبی داهاتووش مەبەستم لەمەڕ ئاین و خودا ئاشکرا دەکات. چەمکی خوا لای من هەنوکە ئەو چەمکە تەقلیدیە نیە کە لە ناو کۆمەلگەی ئیسلامیدا باوە, چونکە ئەم چەمکە بۆ من بەتەواوەتی ترانسفۆرمێرە (گۆرانێکی بنەڕەتی) بەسەردا هاتووە.

لە کتێبی سایکۆپۆلیتیکدا بە شێوەیکی گشتی گفتوگۆمان لە مەر ناسنامەی کورد کرد. لەم کتێبەدا گفتوگۆکەمان تایبەتی کردووە. هەولدەدەم لە کتێبی داهاتودا دیسانەوە تایبەتیتر قسە لەسەر ناسنامەی کورد بکەم, لەو شوێنەدا کە کورد داخۆ لەم سەردەمەدا دەتوانی لە دەرهاویشتەی خۆیەوە لە چەمکی خوایەتی بڕوانیت و مەعریفەیەکی بەرزتر لە چاو تورک و فارس و عەرەبدا بهێنێتە کایەوە؟ لە هەمانکاتدا هەولدەدەین لەو هۆکارانەش وردبینەوە بۆ پرۆژەی کۆمەلەی ڕەنجدەران لە ناو کوردی باشوردا دەسەوسانە و پێشنیارێکیان بۆ بکەین تا لەو گیرخواردنە دەربازبن.

دەسپێك

جگە لە مرۆڤ گشت بوونەوەرێکی دی ئاراستەیەکی یەک ڕەهەندی دەخوازێ, ئەویش ڕەهەندی ماددیە یان بە زمانێکی تر ڕەهەندێکی غەریزی, بایەلۆژی, فیسیۆلۆژیە کە گشت ئەمانە ئەخرێنە ژێر کۆنترۆلی تاقیگاوە و دەکرێ لە دیدی زانسێک لە زانستەکان مامەلەی لەتەکدا بکرێت. مرۆڤ جیا لەم بوونەوەرانە جگە لەو ڕەهەندە ماددیە, ڕەهەندێکی دی سەرتاپای ژیانی داگیرکردووە و دەتوانین بە زمانی سایکۆلۆژی وشەی هەست و نەست و بە زمانی ئایین وشەی ڕوح و بە زمانی فەلسەفەش وشەی مەعریفەی بۆ بەکاربهێنین. ئەم ڕەهەندە هێندە کاریگەرە دەتوانم بلێم ئاراستەی ژیانی سیاسی و کۆمەلایەتی و بگرە ئابوری مرۆڤایەتیش دیاریدەکات.

ئەم کاراکتەرە ڕۆحیە, هەست و نەستی مرۆڤ پێکدەهێنێت و چۆنێتی مرۆڤبوونی ئەو مرۆڤە و چارەنوس و هەنگاوەکانی ژیانی دیاری دەکات. ئەم کاراکتەرە ڕۆحیە شتێک نیە هەروا لە خۆیەوە بەخشرابێت, بەلکو لە ناو پرۆسەیەکی مێژووییدا دەخولقێت. گرفت و ئالۆزی ئەم هەست و نەستە کە دوو ڕەهەندی سەرەکی پێکهاتەی مرۆڤبوونی مرۆڤن بە هێلێکی ڕاست و یەک ئاستدا ناڕوات, بەلکو بە هێلێکی پێچاوپێچ و بەرزو نزمدا تێدەپەڕێت. چونکە مرۆڤ هەلگری کاراکتەرێکی ڕوحی و دەروونی ئەوتۆیە کە بەبەردەوام لە گۆڕاندایە, واتە هەلگری کاراکتەرێکی دینامیکییە. بە بەردەوام ژینگە , دەوروبەر, ڕوودا و سروشت ئەو کاراکتەرە دەخاتە ژێرکاریگەری خۆیەوە. ئەو کاراکتەرەش هەمیشە لە هەولی ئەوەدایە سروشت و دەروبەر و ڕووداو بەو ئاراستە و ئاقارەدا بەرێت کە خودی ئەو مرۆڤە خۆی تێیدا هەست بە ئارامی و ئاسودەیی و حەوانەوە دەکات. هەرکاتێ مرۆڤ بەو کاراکتەرە ڕۆحیەی خۆی نەزانێت, یان لەوە هۆشیار نەبێت کە ئارامی و ئاسودەیی ڕاستەقینە لە کوێدایە , ئەوا ئارامی و ئاسودەیی درۆینە بۆ خۆی ساز دەکات و لە ڕێگەی وەهم و خەیالەوە دەیرازێنێتەوە. وەلێ هێندە نابات واقع هەموو ئەو خەیالپلاوانەی هەلدەوەشێنێتەوە. بە کورتیەکەی دەمەوێ ئەوە بدرکێنم کە مرۆڤ و کەلتووری مرۆڤ و کۆمەلگە, هەلگری کاراکتەرێکی ڕوحی و هەست و نەستێکە, گەر هۆشیارانە مامەلەی لەتەکدا نەکرێت, هێندە نابات ئەو مرۆڤگەلە ناهوشیارە دووچاری شکستێکی تۆقێنەر دەبێتەوە.

لێرەدا ئەمەوێ ئەوە بلێم کورد لەو ڕۆژەوەی کە وەک بونەوەرێکی کوردی لە مێژوودا سەری هەلداوە, هەتا هەنووکەش نەیانتوانیوە ئەو ڕەهەندە, ئەو کاراکتەرە نادیارە, هەموار و لەبار بکات و بتوانێ هۆشیارانە مامەلە لە تەک واقعدا بکات. گشت جارێک کە هەلێک بۆ کورد هەلدەکەوێت و دەشێ ئەگەرێک بێت تا لەوێوە بتوانێ هەنگاوێکی جدی بنێت و بەرەو ئاسۆی هەقیقەت هەلکشێت و سەرەتایەک بێت بۆ خۆدامەزراندن , کەچی بە پێشڕەوی سەرکردەکانی هەنگاوی ناواقعی دەنێت و ژینگەیەکی درۆینە و ئاسودەیەکی ساختە دەخولقێنێت. دەرەنجام شکستهێنانەو, ئەمجا پرسەگرتنە و هەلسەنگاندنیش تاوانبارکردنی ئەویدیە و بەزەیی هاتنەوەیە بە خود و سەرهەلدانی هەستی بەقوربانیبوونە.

بێ ئەوەی زۆر دوور کەوینەوە و بە ناو مێژووی دێرینی کوردا بچینەوە, دەشێ واقعی ئەمڕۆی کوردی باشوور ئەگەر بێتوو بە چاوێکی ووردبین و زانستیانە لێبڕوانین, زەمینەیەک بێ بۆ تێگەیشتن لەم دەستپێکە. مەبەستم ئەو واقعەیە کە لە کۆتایی سەدەی ڕابردووەوە کورد خۆی تێدا دەبینێتەوە. واتە ئەو سەردەمەی کە پارتی و یەکێتی و پارتەکانی تری کورد گەمەی خۆیانیان تێدا کردووە و تا هەنوکەش ئەو گەمەیە بەردەوامە.

دیارە گەڕانەوە بۆ مێژووی پێش ڕاپەڕین, تیشکێک دەخاتە سەر ئەوەی ئەمڕۆ لە کوردستانی باشوور لە خوانە. دامەزراندنی کۆماری ئیسلامی ئێران بە چەند لایەکدا ڕەنگدانەوەی بووە لەسەر کوردی باشووری کوردستان. لێرەدا مەبەستی من ئەوە نیە باس لە چاکی و خراپی سیاسەتی کۆماری ئیسلامی ئێران بکەم, هێندەی ئەوەم مەبەستە کە باس لەو تێوەگلانەی کورد لەو سیاسەتە و بە چ ئاراستەیەکدا کوردی باشووری بردووە, بکەم. بزاڤی نەتەوەیی و ئیسلامی کورد کە ئێستە لە گۆڕەپانی باشووری کوردستان چالاکن, گشتیان لە سیاسەتی ئەو کۆماری ئیسلامیە تێوەگلان و تێوەی ئالان. ئەم تێوەگلانە لە کۆتاییدا زیانێکی گەورەی بەئاراستەی سیاسەتی کوردی باشوور گەیاند. مەبەستیشم لە کوردی باشوور هەموو تاکەکانی ئەو ناوچەیەیە بە ئیسلامی سیاسی و ئیسلامی جیهادی, ڕێبازی چەپ و بزاڤی نەتەوەییەوە. مەبەستم ئەوە نیە لێرەدا پەیڕەو و پرۆگرامی ئەو پارتانە هەلسەنگێنم. نەخێر, تەنها مەبەستم ئەوەیە ئەو پارت و گروپانە تا چ ڕادەیەک سودیان بە پرۆژەی نەتەوەیەک گەیاندووە. پرۆژەی نەتەوەیەک مەبەستم ئەو پرۆسە سروشتی و ئاساییەیە کە نەتەوەیەک بەرەو نەتەوەبوون بەرێت و تاکەکانی ئەو نەتەوەیە لە ناو ئەو چوارچێوە نەتەوەییەدا, هەست بە ئاسودەیی دەرونی و ئارامی ڕوحی بکەن.

نەتەوەبوون قۆناغێکە لە قۆناغەکانی بە مرۆڤ بوون. واتە تاکێک هەست بە بوونی خۆی دەکات وەک تاکێک, و دەیەوێ خۆی لە هەموو کۆت و بەندێک ئازاد بێت. هەر ئەم تاکە لە هەمان کاتتدا هەست بە بوونی ڕاستەقینەی خۆی لە ناو گروپێکدا دەکات کە سنوور بۆ ئەو ئازادیە دادەنێت. ئەم نەتەوەبوونە لە ئەنجامی هۆشیاریەکی ڕاستەقینە سەرهەلدەدات, چونکە بە بێ هۆشیار بوونەوەی تاکێک لە خودی خۆی و دەروبەر و ئەوی دی, ئەو نەتەوەیە بونێکی سەرەتاییە کە ناتوانرێ هیچ جۆرە پرۆژەیەکی سیاسیانەی ئالۆزی لەسەر بنیات بنرێ. کاتێ ئەم نەتەوە بێپرۆژەیە و سەرەتاییە دەکەوێتە بەر تەوژمی نەتەوەیەکی خاوەن پرۆژە و خاوەن پەیام, تاکەکانی ئەو نەتەوە سەرەتاییە لە گەل خۆیدا ڕاپێچ دەکات. مرۆڤ دەبێ بە پرۆسەیەکی سایکۆلۆژی قولدا تێپەرێت تا بتوانێ لەو لەگەل خۆبردنەدا هوشیاربێت و هوشیارانە مامەلە لە تەک دۆخی بەنەتەوەبووندا بکات.

لێرەوە هەول دەدەین ئەوە شیبکەینەوە, تا چ ڕادەیەک پرۆژەی کوردی, لە کوردستانی باشور لەو سەردەمەی کە کۆماری ئیسلامی سەری هەلداوە هەتا هەنووکە, بە گشت لایەن و پارت و گروپەکانیەوە توانیوێتی ئاراستەی نەتەوەبوونی کورد بپارێزێت. ئەوەی پێویستە بلێم ئەوەیە کە ئەم تێڕوانینەی نوسەر پشت نابەستێت بە هیچ ئامار و لێکۆلینەوەیەکی مەیدانی, بەلکو پشت

ئەستووره بەو پاشخانە ڕۆشنبیریەی کە تا هەنووکە بۆی ڕەخساوە و بەو پێیە دیاردە و ڕووداوەکان دەخوێنێتەوە, ئەمەو سەرەرای ئەوەی کە نوسەر خۆی لەو سەردەمە و شوێنکاتەکاندا واتە لە کوردستانی باشوردا ژیاوە و ئەم ڕوداوانە گشتی سەرنجی ڕاکێشاون.

تاکەکانی کورد لە ڕووی سیاسیەوە بەم شێوەیە پۆلێن دەکەم :

1- کۆمەڵێک تاکی کورد بانگەشەی نەتەوایەتی دەکەن, کە دەتوانین پارتی و یەکێتی لەم کۆمەڵەدا پۆلێن بکەین.

2- کۆمەڵێک بانگەشە بۆ ئیسلام دەکەن. کە لە یەکگرتووی ئیسلامی کوردستان و بزوتنەوەی ئیسلامی و کۆمەڵەی ئیسلامی دا پۆلێن دەکرێن.

3- کۆمەڵێک بە چەپگەرا ناسراون. چەپگەرایی گشت ئەو پارتانە دەگرێتەوە کە بیری مارکسیزم کاریگەری لەسەریان جێهێشتووە.

ئەم پۆلێنکردنە بۆ ئەوە نیە کە لەم پارت و ڕێبازانە بکۆڵمەوە, هێندەی مەبەستمە لە ڕوانگەی نەتەوایەتی و ئاینداری و مارکسیەتەوە بارودۆخی ئەمڕۆی کورد بخوێنمەوە و بەو ڕابردوەی ببەستمەوە کە نزیکەی چارەکەسەدەیەکی بەسەردا تێپەڕیوە.خوێندنەوەکە بەم پرسیارە دەست پێدەکەین:

ئایا ئەو پارتانەی بانگەشەی نەتەوایەتیان کرد بۆ گەیشتنی کورد بە ئامانجەکانی, ڕێبازی نەتەوەییان گرۆتەتە بەر؟ ئایا پارتە ئیسلامیەکان ڕێبازی ئاینیان گرتۆتە بەر ؟ ئایا چەپەکان ڕێبازی مارکسیزمیان لەمەڕ ئاین و فەلسفە گرتۆتە بەر؟ واتە جەوهەری ئەم ڕێبازانە بزوێنەر بووە یان لاسایی کردنەوە؟ لەناو ئەم ڕێبازانەدا خودی مرۆڤ ئامانج بووە یان عەقیدە؟

لەو کاتەی کە کۆماری ئیسلامی و ڕژێمی ئێراق لەگەڵ یەکدی لە جەنگدا بوون, پارتی دیموکراتی کوردستان (پ.د.ک) و یەکێتی نیشتمانی کوردستان (ی.ن.ک) چالاکی خۆیان دەست پێکرد بۆوە. مەبەستم لە چالاکی چالاکی جەنگاوەرانەیە نەک شۆڕشگێڕانە. جگە لەوەی وەک هەمو لایەک دەیزانن, پارتی و یەکێتی هێندەی دژ بە یەک جەنگاون و لە یەکتریان کوشتوە و یەکتریان ئەشکەنجەداوە, هێندە زەبریان بە ڕژێمی ئێراق نەگەیاندووە و تا ئێستەش ئەو دژایەتی کردنە بە شێوازێکی تر هەر بەردەوامە. ئەوەی گرنگە ئاماژەی پێبکەین و تیشکی بخەینەسەر ئەو پەیوەندیەیە کە ئەم دوو پارتە لەگەڵ کۆماری ئیسلامیدا بوویانە, و تا چ ڕادەیەک ئەو پەیوەندیە سود یان زیانی بە پرۆژەی نەتەوەبوونی کورد گەیاندووە.

لەو سەروبەندەدا ئیسلامیەکانیش بە جیهادی و سیاسیەوە لە ئێراندا دەژیان و پەیوەندی ئەوانیش هەروەک پارتی و یەکێتی دژ بە ڕژێمی ئێراق پەیوەندیەکی ئۆپۆزسیانە بوو. هەرچی مارکسیستەکانە کە دەشیا لە ڕێگەی فکری مارکسیەوە -وەک فەلسەفەیەکی واقعی- مرۆڤی کورد لە واقعی ئەو ڕۆژگارە هۆشیاربکەنەوە, کەچی بە ئاقارێکدا ڕۆشتن بە هیچ جۆرێک تێبینی پێکهاتەی مرۆڤی کوردیان پێنەکرا و لە بری ئەوەی پرۆژەی نەتەوەیی و ئاینی بە ئاقاری مرۆڤ دۆستیدا بەرن, بە پێچەوانەوە, ئاینداری و نەتەوایەتیان بە پرۆژەیەکی دروست نەدەزانی.

بەشی یەکەم

ڕۆحی کورد لەبن دەستی ناسیۆنالیزم دا

هەروەک لە هەموومان ئاشکرایە کورد زیاتر لە سەدەیەکە لەوە هۆشیار بووەتەوە کە مافی ئەوەی هەیە خاوەنی دەسەلات و بوونی خۆی بێت. مرۆڤی کورد هەست بەوە دەکات کە سنووری جوگرافی و زمان و مێژووی تایبەت بە خۆی هەیەو لە نەتەوەکانی تری دەوروبەری جیای دەکاتەوە. ئەم هەستە هەستێکی سەرەتایی و سادە و سۆزداریە, بۆیە گەر ئەم هەست و سۆزە گەشە نەکا و پەرەی پێنەدرێت بە سێ ئاقاردا مەترسیدارە. یەکەم ئەم هەستە ناچارت دەکات بەبەردەوام بەرامبەر بە کاری دوژمنانەی ئەویدی, کاردانەوەیەکی ڕوکەش و سۆزداری و هەلچوونەت بێت, ئەمەش زۆرجار ئاکامەکەی خراپ بەسەر خودی خۆتدا دەشکێتەوە و پرۆژەی بە نەتەوەبوون بەرەو دواوە دەبات و مالوێرانی و شکستی لێدەکەوێتەوە. دووەمیان مەترسیەکەی لەوەدایە ئامانج کە نەتەوەبوونە لەنێوەند هۆکارەکاندا –کە دەکرێ لە خزمەتی ئەو ئامانجەدا بێت– وون دەبێت و پێوەرەکە لینگەوقوچ دەبێتەوە, لەبری ئەوەی خەم لە مرۆڤبوونی مرۆڤی کورد بخورێ, مرۆڤی کورد بە بەردەوام دەکرێتە قوربانی بۆ دروشم و جوگرافیا و مێژوو و ڕابردوو. سێهەم مەترسیەکەی لەوەدایە کە ئەو جۆرە هەست و سۆزە نەتەوەییە گەر پەروەردە نەکرێت مرۆڤ بەرەو ڕەگەز پەرستی و شۆڤێنیەت دەبات. کە دەسەلاتیشی دەسکەوت –بە هەر شێوەیەک بوبێ– هەمان تێڕوانینی دوژمنەکەی, بێ نرخکردن و ناشرینکردنی ئەویدی لەگەل خۆیدا هەلدەگرێت. ئەم حالەتە سۆزدارییە پەرچەکردارەی کورد, کە لەسەرەوە تیشکمان خستە سەر, تا هەنوکەش بەردەوامە و هیچ گۆڕانێکی بەسەردا نەهاتوە. لێرەوە هەولدەدەین ئەو حالەتە لە ناو سیاسەتی کوردی و لەم چارەکە سەدەی ڕابردوودا دەست نیشان بکەین.

تێکشکانی جەنگی بارزانی سالی 1975 بواری بۆ تالەبانی خۆشکرد کە جارێکی تر بانگەشە بۆ بۆچونەکانی خۆی بکاتەوە. هەموو ئاگادارین لەوەی کە تالەبانی پێشتر لە ئاست بەرزانیدا شکستی خوارد و بێ دەنگ و کپکرابووەوە. هەرچەن بە بۆچوونی من بۆچوونەکانی تالەبانی تەنها بە ووشە و دروشم لە بیروبۆچوونی بارزانی جیاواز بوو, دەنا لە ناخ و ناوەڕۆک و ئامانج و خەیال و خۆزگەکانیەوە, جیاوازیەکی قول و بنەڕەتی بەدی نەدەکرا. چونکە تالەبانی و بارزانیش کوڕی هەر هەمان مێژوون کە سالەهای سالە مرۆڤی جەنگاوەر وەبەر دێنێت. ئەم جەنگاوەرە یەک لە دوای یەک دەسەلاتیان گرتۆتە دەست تەنها لە ڕووخساردا لەیەک جیاوازن و لە ناوەرۆک و نەستیاندا یەک خۆزگە و مۆتیڤ بزواندوونی. ناخی ئەم دوو کەسە کە دەتوانین بلێین ئەم دوو دیاردەیەی گەلی کورد, تەنراوە بە خۆزگە و حەزی دەسەلات. حەزی

قۆرخکردنی گشت سیمبۆلەکان, ئەو سیمبۆلانەی کە دەسەلاتی ئایین و دەسەلاتی سیاسی لەخۆگرتووە. ئیدی هەرچی دروشم و ووتە و ڕەفتاریان هەیە دەمامکن بۆ شاردنەوەی ئەم ناخە , پەرژەوەندی ئەوان لە کوێدا بێ کوردایەتیش لەوێدایە. تا بەرژەوەندی ئەو سەرکردانە لە شاخ و چەکداریدا بێ, ئەوا کوردایەتی لە وێدا بووە. هەرکاتیش بەرژەوەندیەکانیان کەوتە لای حکومەتی ناوەندیەوە, ئەوا کوردایەتیش دەگوێزریتەوە و هەزار و یەک بڕ وبیانوو بۆ ئەو سیاسەتەیان دێننەوە.

ئا لێرەدا پرسیارێک خۆی قوت دەکاتەوە: ئایا چۆن دەکرێ ئەم سەرکردانە ئەم بیانوو و پاساوانەیان بۆ بچێتە سەر؟ بۆ وەلامی ئەم پرسیارە دێینەوە لای جەماوەر و ڕووی ڕەخنەمان لەو دەکەین, وەلامەکەش ئەوەیە: نەزانی جەماوەری کورد لەوێدایە کە دەرک بەو نەستەی سەرکردەکانیان ناکەن. لەمەش گرنگتر ئەوەیە کە کوردایەتی بۆتە دۆگمایەک, هەرکاتێ دروشم و سیمبول و سروتەکانی ئەو عەقیدەیە بوترێتەوە, ئەوە دەکرێتە گەواهیەک بۆ ڕاستگۆیەتی ئەو کەسە یان ئەو سەرکردەیە, بێ ئەوەی لە دەرەنجامی کار و کردەوەکانی ئەو سەرکردەیە بکۆلرێتەوە. هۆی ئەوەش یان نەزانیە یان زۆربەی ئەو جەماوەرەش هەلگری هەمان سیفات و کارەکتەری ئەوانن. ئەم دۆخە ناو دەنێین دۆخی بەندبوون لە بەندیخانەی ڕابوردو, کە ناهوشیاری لە خودی لێدەکەوێتەوە. ناهوشیاری لە خود واتە خودشەیدایی و خۆپەرستی.

دیارە سەرکردەکانی کورد لە چاوی جەماوەرەکەیانەوە شۆڕشگێڕن. وەلێ ئێمە گەر بە چاوێکی زانستیانەوە لەم سەرکردانە بروانین, هەر لە شێخ عوبێدوللای نەهریەوە, قازی موحەمەد, شێخ مەحمود و بارزانی و تا دەگاتە تالەبانی و بارزانی, ئیمرۆکە گشتیان دەکەونە خانەی جەنگاوەرەوە. چونکە شۆڕشگێڕ قۆناغێکی پەرەسەندووی بەرز ترە لە جەنگاوەر. جەنگاوەر بەرهەمی سەردەمی جەنگەلە و چالاکیەکانی بریتین لە کۆمەلێک کاردانەوەی سادەو ساکار و کورتبڕ و ئامانجێکی گچکەی وەک نێچیرگرتنێک. شۆڕشگێڕ ئاستێکە مرۆڤ تێیدا دەیەوێت پێویستیە ڕۆحی و دەروونیەکانی وەدی بهێنێت. شۆڕشگێڕ هەلگری مەعریفە و عیرفانە. شۆڕشگێڕ هەلگری ڕق و کین و ئامانجی تاکە کەسی و وەدەستهێنانی مەرامی تایبەتی خۆی نیە. شۆڕشگێڕ هەروەک خەمی خۆی دەخوا, خەمی ئەوتریش دەخوات کە بەرامبەری وەستاوە و داوای مافی لێدەکات. شۆڕشگێڕ مرۆڤدۆست و جیهانبینیەکی فراوانی هەیە. ئامانجەکانی تەنها لە خودی خۆیدا کۆنابێتەوە, بەلکو لە جۆری خۆشیدا دەیبینێتەوە. تەنها خەمی تاک هەلناگرێ, بەلکو خەمی کۆ و مێژووی ئەو مرۆڤانەش هەلدەگرێت. هەروەک تاکەکانی نەتەوەکەی خۆی فێری ڕەوشت بەرزی ئەکا , هەول ئەدات تاکەکانی ئەوانی دیش فێری ڕەوشتی پێکەوەژیان و مرۆڤدۆستی بکات.

ئەگەر جەنگاوەر بە چەند قۆناغێکدا تێپەڕێت تا ئەو ساتەی دەگۆڕێت بۆ پاش جەنگاوەری ئەوسا دەشێ بگاتە قۆناغی شۆڕشگێڕی, ئەوا تا هەنووکەش کورد بە سەرکردە و جەماوەریشەوە, قۆناغی جەنگاوەرییان تێنەپەڕاندووە. دەشێ تاکی کوردی ڕۆشنبیر هەبن

ئەم قۆناخەیان بریبێت, وەلێ بەپەنجەی دەست دەژمێرێن و خاوەنی هیچ دەسەلاتێکیش نین. ئەگەر تەمەنی نەتەوەی کورد بچوێنین بە تەمەنی مرۆڤێک لە منالیەوە تا کامل بوون, ئەوا کورد هێشتا تەمەنی هەرزەیی نەبڕیوە. کێشەکەش لەوەدا نیە کە نەتەوەیەک هەرزە بێ, بەلکو لەوەدایە کە ئەو نەتەوەیە خۆی بە کامل بزانێ. جگە لەوەش ئەم هەرزەکارە هەتا هەنوکەش لە باوەشی ناسنامەی نەتەوەکانی تردا تەپاوتلی بێت. هێندە بوێر نیە بتوانێ سەربەخۆ و ئازاد بیرکاتەوە و نەتەوەکانی تریش لەوە ئاگادار کاتەوەو بلێت وا منیش هەرزەکاریم بڕی و کامل بووم. ئەوە بدات بە گوێی نەتەوەکانی دی و بلێ واخۆم بۆ خۆم بیردەکەمەوە و خاوەنی جیهانبینی خۆمم و ژیان و مردنم خۆم بۆخۆمی دیاری دەکەم. گەر کورد بگاتە ئەم ئاستە لە بیرکردنەوەدا, لەگەل ئەوانی تردا بە ئاراستەیەکی تردا دەڕوات و ئەوانی دی ناچار دەکات لە کۆتاییدا ملکەچی فەلسەفە و پڕۆژەی مرۆڤدۆستی ئەم کوردە کاملە ببن. وەلێ هەتا هەنووکە ئەو سەرکردانە بەرگر و ڕێگرن لەبەردەم کامل بوونی ئەم نەتەوە هەرزەیەدا. کورد لە قۆناغی هەرزەکاریدا گیری خواردوە, شپرزەیە و چاوەڕوانی سەرکردەیەک دەکات لەو قۆناغە ڕزگاریان بکات, تا بتوانن ناسنامەی خۆیان بە دەستی خۆیان پێکبهێننەوە.

دەتوانین لێرەدا بە نموونەیەک باسەکەمان زیاتر ڕوونکەینەوە. دامەزراندنی یەکێتی نیشتمانی کوردستان و خۆدامەزراندنەوەی پارتی دیموکراتی کوردستان لە پاش شکستی بارزانی, لە بەرامبەر سیاسەتی ڕژێمی ئەو کاتەی عێراق, خالی دەستپێکردنیان ئەوە نەبوو ئەم پرسیارە جەوهەریە لە خۆیان بکەن: **هۆی چییە چەندینجار کورد ئەو دەرفەتەی بۆ هەلکەوت و دەشیا هەلێک بوایە بۆ دامەزراندنی کورد, کەچی کۆتاییەکەی شکستهێنان بوو؟** ئەم پرسیارە گەر مرۆڤ لە خۆی بکات, واتای هوشیاریەکی بەرز دەگەیێنێت. چونکە بە دوای هۆکاری ڕاستەقینەی دیاردەیەکدا دەگرێت و خۆی بە گەمەی کات بەسەربردن خەریک ناکات. گشت ڕێبازێکی مەعریفی لەو پرسیارە جدیەوە سەرهەلدەدات کە وێلی هۆکاری یەکەمە.

ئەوان توانای دامەزراندنی ڕێبازێکی فەلسەفی پەروەردەییان نەبوو تا تاکەکانی کوردی پێ هۆشیار بکەنەوە, کە تاکەکانی کورد فێری جیاکاریان لە نێوان ڕەگەزپەرستی و ڕەگەزناسیدا پێبکەن, تا تاکەکانی کورد فێری نیشتمان پەروەری و هاونشتمانیەتێکی ڕەوشت بەرز بکەن, ئەوە نەبوو تاکەکانی کورد فێری ئەوە بکەن کە بەرژەوەندی بالا بخەنە پێش بەرژەوەندی تاکەکەسی تا ببنە جێگا سەرنجی تورک و عەرەب و فارس. لێرەدا مەبەستم دانانی وەزارەتی پەروەردەو مافی مرۆڤ نیە, بەلکو ڕێکخستنی بزاڤێکی شۆرشگێرانەی ئازادگەری و عیرفانیە, لەبری وتنەوەی دروشم و لێدانی دەهۆلی ئالاو خاک و جوگرافیا. بە پێچەوانەوە هەردوو پارتەکە پێشبڕکیان بوو لەسەر ئەوەی لە چ وولاتێک کۆمەکی ماددی و چەک وەدەست بهێنن, لەکاتێکدا پێش ئەوەی ئەو چەکە دژی ڕژێمی بەغدا بەکارهێنرابێت, دژی یەکتر بەکاریان هێناوە. چونکە ئایدۆلۆژیای جەنگاوەر لەسەر ئەوە بەندە کێ لە ڕووی ماددی و چەکەوە خاوەن بازوویەکی ئەستووربووە, ئەوە سەروەری وەدەست دێنێ و دەبێتە دەسەلاتدار. ئامانجی گەورەی جەنگاوەران ئەوەیە چۆن بگەنە لوتکەی هەرەمی دەسەلات. تەنها ئەو شوێنە دەیانحەوێنێتەوە

بۆیە ئامادەن پەلاماری گشت شتێکی نامەشروع بدەن و لە پێناوی مانەوە لەو لوتکەیەدا هەموو جۆرە سیمبۆل و دروشمێکی نەتەوەیی و ئایینی و سیاسی بخەنە کار بۆ سڕکردنی جەماوەر, بێ ئەوەی ویژدانیان تۆزقالێک خورپەی پێدا بێت و ئاوڕێک لە ڕەهەندی ڕۆحی مرۆڤی کورد بدەنەوە. لەگەڵ ڕێزمدا بۆ مرۆڤی جەنگەل کە ئەوان لەو سەردەم و شوێنەدا جەنگاوەری مانەوەی پێبەبەخشیون. وەلێ گوێزانەوەی سیفاتی جەنگاوەر بۆ شار, هەمیشە دەبێتە خولقێنەری شپرزەیی بۆ خود و بۆ ئەویدیش. لەم کەشە گرژو ئالۆزەدا مرۆڤ ناپەرژێتە سەر مافە ڕوحی و مرۆییەکان و پرسیارە جەوهەریەکانی ژیان .

ئەم جەنگاوەرانە هەمیشە ئەو هەلانە دەقۆزنەوە کە بەرژەوەندی تاکەکەسی خۆیان دابین بکەن. هەرگیز دووربینانە لە بەرژەوەندی بالای نەتەوەکەیان ناڕوانن. بۆ نموونە لە جەنگی ئێران و ئێراقدا پارتە کوردیەکان بە تایبەتی پارتی و یەکێتی بوونە ئۆپۆزسیۆن لە ناو ئێراندا. گەر ئۆپۆزسیۆنێکی ئاسایی بوونایە قەیدی نەبوو, بەلام ئەوان بە تۆپەکانی ئێران بۆردومانی شاروشارۆچکەکانی کوردستان بکەن تا بلێی جێگەی لۆمە و ڕەخنە و گلەیی و گازندەیە. ئەویش لەبەر سێ هۆ :

یەکەمیان کە زۆر گرنگە ئەوەیە کە کێشەی ڕەوای نەتەوەیەک تێکەل بە کێشەو جەنگی نێوان دوو دەولەتی بێویژدان دەکەن. ئەم کارەیان زیانێکی مەزنی بە ڕەوتی سیاسی و چارەنوسی کورد گەیاند. مرۆڤی دلسۆز و ڕاستگۆ بە بەردەوام لە هەولی ئەوەدایە ئامانجی سەرەکی پرۆژەکەی لە گشت خەوش و کەلێنێک بپارێزێت و بەبەردەوام مافی سروشتی خۆی بە جوانترین شێوە و شێواز بۆ دۆست و دوژمن بخاتە ڕوو. ونکردنی ئەو ئامانجە سەرەکیە زەبرێکی مەزنە بە رۆحی نەتەوەی کورد گەشتووە.

دووەمیان بیانوویەکی زۆر دیار و ئاشکرا بوو بە ڕژێمی ئێراق بەخشرا, تا بە بێ شەرم و ترس لەبەر چاوی هەموو جیهان و جیهانی عەرەبیش دەست لە کورد نەپارێزێ و کاری ناڕەوای ئەنفال و کیمیایی جێ بەجێبکات. گەر من لە رۆحی ئەم جەنگاوەرانە تێگەشتبم, زۆر خۆشحال بوون بەو کارەساتە, چونکە پشتیوانیان بۆ خۆیان زیاد دەکرد. وەلێ شۆرشگێر بەبەردەوام کارەسات لە مرۆڤ دووردەخاتەوە و خۆشگوزەرانییان بۆ دابین دەکات.

سێیەمیان ئەوەیە, ئەو ڕەوتە سیاسیەی سەرکردەکانی کورد گرتویانەتە بەر هەمیشە وای لێکەوتۆتەوە کە گەلی کورد بەسەر دوو سیستەمی جاشایەتی و پێشمەرگایەتی دا دابەش بێت و جەستەی کورد بە هۆی ئەم سیستەمەوە خۆی خۆی بخوات, وەک چۆن مۆرانە جەوال هەلدەوەشێنێت. سەیر لەوەشدایە هەمیشە ژمارەی جاش لە پێشمەرگە زۆر زیاتر بووە. ئەم دابەشبوونە کەلتورێکی تا بلێی سەیرە و مێشک و دەروونی گشت کوردێکی تەنیوەتەوە. وەک عەقیدەیەکی لێهاتووە کە هەرچی سیفاتی جوان هەیە پێشمەرگە هەلگریەتی و هەرچی سیفاتی ناشرینە جاش هەلگریەتی. زۆر سەیرتر لەوەش ئەوەیە کە ئەم دوو گروپە ئەوەندە لە خالی لاوازی یەکتری شارەزان, تا ئێستەش جاش لە ناوناتۆری جاشایەتی خۆی شەرم نایاگرێ. چونکە ئەوە لای ئەو روونە کە ئەوەی بەناوی پێشمەرگەوە دەدوێ, زۆر لە خۆی دەچێت, ئیدی شەرم لە

چی بکات! ئەم سیستمە هەروەک سیستەمی کافر و موسولمانەکەی ناو کەلتوری موسولمانەکان لێهاتووە. موسلمان هەرچۆن بێ هەر جوانە و دەچێتە بەهەشتەوە, پێشمەرگەش هەرچۆن بێت هەرجوانەو شەهید دەبێت. جاش و کافر ئەو دوو مرۆڤە ناشرینەن هەرگیز جوان نابن و خاوێن نابنەوە. ناڕەوایی سیستەمێکی لەم جۆرە بۆ ئەم سەردەمە لەوەوە دێ کە ئەم سەردەمەی ئێمە ئەم جۆرە دوالیزمانە هەلدەوەشێنێتەوە و دیالەکتیک لە جێگەی دادەنێ. واتە لە نێوان شتەکان و دیاردەکاندا کارلەیەککردن هەیە, ئەم هۆکاری دروستبوونی ئەویترە, ئەویتریش هۆکاری دروستبوونی ئەمی ترە. بەم بۆچونە موسلمان کافر دروست دەکات و پێشمەرگەش جاش دروست دەکات, بەپێچەوانەشەوە هەر ڕاستە.
تێکەل کردنی ڕەوتی سیاسی کورد بە جەنگی ئێران و ئێراق, دۆزی کوردی لە چاو گشت عەرەبێکدا- ئەمە لە کاتێکدا جێی شەرمە کە کورد لە لایەکی ترەوە هەر خۆی فرێدەداتە باوەشی عەرەبەوە- کردە خیانەت بە نیشتمان. مرۆڤ هەرچەندە نەشاز و دڕندە بێت گەر بیانوویەک یا ساختەش بێ بۆ دڕندایەتیەکەی نەدۆزێتەوە, ناتوانێ وا بە ئاسانی ئەو دڕندایەتیە ئەنجام بدات (بە تایبەتی کەنەتەوە سەردەستەکانی دەوروبەرەکەشی هەق نەناس و نەزان بن). جگە لەوەش تۆ وەک ماف خوراو, دەبێ کاراکتەری بەرامبەرە کەت باش بناسی و حسابی بۆ بکەیت, هەر بۆیە زۆر جاریش قوربانی وەک دەروونناسان دەلێن خۆی بەشدارە لە دروستکردنی ئەو بیانوەی کە دەیدا بەدەست جەللادەکەیەوە, بە تایبەتی ئەگەر قوربانیەکە ناهۆشیار بێ.
لەو بارودۆخەدا کە جەللاد و قوربانی تێکەل بوون, جەللاد خۆی بە قوربانی دەزانی و قوربانی وەک جەللاد دەخرێتە پێش چاوی جیهان بە تایبەتی جیهانی عەرەب. ئەم دیاردەیەمان زۆرجار لە مێژووی کورددا بینیوە, بە تایبەتی لە پرۆسەی دادگاییکردنی سەددام و دار و دەستەکەی. لەو دادگایەدا بە ئاشکرا ئەوەمان دەدی کە چۆن ئەوان واتە جەللادەکان بەرگریان لەخۆیان دەکرد بەوەی دژ بە ئێران جەنگاون و هەولی ئەوەیانداوە کە نیازە خراپەکانی ئێران سەبارەت بە ناوچەکە, پوچەل بکەنەوە. وا پاساویان دەهێنایەوە کە ئەوان بەرگریان لە ئێراق کردوە, نەک دژ بە کورد جەنگا بن. ئەوان لە خەیالێکدا بوون کە کورد و فارس- بە هۆی مێژوو و ڕەگ و ڕیشەی هاوبەشیان- بوونەتە بەرەیەک دژ بە ئێراقی خاوەن مێژووی عەرەبی و ئیسلامی. خۆیان وەک قوربانی دەخستەڕوو نەک شانازی بەوەوە بکەن کە ئەوان جەللادبوون.
ئیتر دۆزی نەتەوەی کورد لەم کەین و بەینەدا لە کوێدا باس و خواسی هەیە؟! کێ لەم لینگەوقوچکردنە بەرپرسە. لێرەدا بازنەیەکی خولگەیی دێتە کایەوە کە بە هیچ شێوەیەک ناتوانی قوربانی لە جەللاد جیا کەیتەوە, بەلکو خاوەن دەسەلات بە ویستی خۆی جەللاد و قوربانی دیاری دەکات. تا بەعس دەسەلاتدار بوو, ئەوا خۆی وەک قوربانی و کوردیشی وەک جەللاد نیشان دەدا. بەلام هەنووکە قوربانیەکانی ئەمرۆ -جەللادەکانی دوێنێ بە بۆچونی ڕژێمی بەعس- کە دەسەلاتیان بە دەستەوەیە, قوربانیەکانی دوێنێ -بە بۆچونی ڕژێمی بەعس- , ئیمرۆ دەکرێنەوە بە جەللاد و سزای خۆیان وەردەگرن. لەم سەروبەندەدا دۆزی ڕەوای کورد کێشە جەوهەریەکەیە لە نێوان کێ قوربانیە و کێ جەللادە, لە نێوان تۆلە و تۆلەسەندنەوە و

چەندین کێشەی تر, وون بووە. ئەو کێشە جەوهەریە ئەوەیە کە کورد نەتەوەیەکی سەربەخۆیە و مافی خۆیەتی وەک گشت نەتەوەکانی دی چارەنوسی خۆی, خۆی دیاری بکات. کێشەی حەزی دەسەلات گرتنە دەست لە لای سەرکردەی پارتە کوردیەکان بە تەواوی بۆتە ئامانجێکی سەرەکی وئامانجە سەرەکیە ڕاستەقینەکە کە سەربەخۆیی ڕۆحی و ماددی نەتەوەی کوردە کەنارخراوە.
هەرچەنیش جەماوەری کورد بە ئامانجە سەرەکیە مەزنەکە دنەدراوە, بەلام کۆتاییەکەی هەتا هەنووکەش ئەوە دەرنەچوە کە چاوەڕوانکراوە. هۆی ئەوەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی هۆکانی وەدیهێنانی ئەو ئامانجە مەزنە بە بەردەوام لەگەل ڕوحی ئامانجەکەدا نەگونجاوە. کورد دەبێ بۆ ئەم ئامانجە مرۆییە ململانێیەکی مەعریفی و فەلسەفی و ڕەوشتی لەبەرامبەر نەتەوە سەردەستەکانیدا بوروژێنێت. نەک بە سیاسەتی ڕووت و خەباتکردن بە چەکی فارس دژ بە عەرەب وبە چەکی عەرەب دژ بە تورک و بە چەکی عەرەب دژی فارس, فوو بە بزاڤی نەتەوایەتی کوردا بکرێت. ئەم ڕەوتە سیاسیە ستەمێکی مەزنە لە کورد کراوە و ڕەنگە جارێکیدیش بکرێتەوە.
هەمیشە ووتومە کورد دەبوایە وانەیەکی باش لە جولەکەوە فێربوایە. جولەکە بۆ بەرگری لە مافەکانی خۆی وەک مرۆڤ, فەلسەفە و مەعریفەیەکی قولی خولقاندو کە زۆرێک لە ڕۆشنبیرانی ڕۆژئاوا لە ژێر کارگەری ئەواندا بیریان دەکردەوە . جولەکەیەکی بێ خاک چۆن توانی کیان و دەولەت بۆ خۆی بنیات بنێ, کەچی کورد لەسەر خاکی خۆی ئەوەی پێناکرێ و بگرە ڕۆژ بە ڕۆژیش سنوری خاکی تەسکتر دەبێتەوە. کورد دەبێ لەو ئایدۆلۆژیایە خۆی ڕزگار بکات کە چەک و شاخ پالپشتیەتی. چەک و شاخ بووەتە ئایدۆلۆژیایەک تا ئێستەش بە شێوەیە لە شێوەکان لەنەستی کوردا هەر بەردەوامە. هەرچەندە ئێستا لە باشووری کوردستاندا بە هۆی سیاسەتی نێودەولەتیەوە هەلێک بۆ کوردی باشوور هەلکەوتوە کە ببێتە هۆی کپکردنەوەی ئەو ئایدۆلۆژیایە, بەلام لە ڕاستیدا ئەو ئایدۆلۆژیایە پێکهاتەیەکی دەروونی ئەوتۆیە تا هەنووکەش لە نەستی نەتەوەی کورد و سەرکردەکانیدا کاری خۆی دەکات. جگە لەوەش شانازیکردن بە چەک و شاخ کە گوایە بۆتە هۆی ڕەخسانی ئەو هەلە, ڕۆژانە تا ئێستاش گوێبیستی دەبین. ئەوەش شتێکی ئاساییە, چونکە ئەلتەرناتیڤی ململانێی سیاسی و چەک کە ململانێیەکی مەعریفی و فەلسەفی و ڕەوشتیە, هێشتا لە ئەقلیەتی کوردا, دروست نەبوە و پەرەی نەسەندوە.

سیاسەتی چەوتی کورد بەرامبەر دڕندەیەکی وەک ڕژێمی بەعس چەندین ئاکامی سەختی لێکەوتۆتەوە و تا ئێستەش ئاسەوارەکانی هەر ماون و کورد پێوەی دەتلێتەوە. کارەساتەکەش لەوێدایە کە کورد خۆشی بەشداریەکی ڕاستەوخۆی لەو تراژیدیایەدا هەبووە. هەروەک چۆن ڕژێمی بەعس داخی خۆی بە کورد لەبەر ئەو هۆیانەی کە پێشتر باسمانکرد دەڕشت, ئەوهاش ئەو کوردانەی کە لە خانەی جاشێتیدا بوون داخی خۆیان بەوانە دەڕشت کە لە خانەی پێشمەرگایەتیدا بوون. ئەویش بە هۆی ئەو دابەشبونە خێلەکی و عەشیرەتگەراییەوە بووە کە کورد خۆی لە پێش هەموو کەسێکەوە لێی بەرپرسە. تراژیدیای ئەنفال و کیمیاباران ئاکامی

ململانێی دوژمنکارانەی نێوان کورد و عەرەب نیە بە تەنها, بەلکو ململانێ و کێشەی نێوان خێلە کوردیەکانیش ڕۆلی گرنگی تێدا بینیوە. لەم نێوەندەدا جەستە و ڕۆحی نەتەوەیەکە پارچە پارچە ئەبێ و لە ناخەوە خۆی ئەخواتەوە. جگە لەوەی کە بە ناڕاستەوخۆش بە هۆی سیاسەتی کورتبینی و چەوت و هەلپەرزاوی سەرکردە و پارتەکان سەبارەت بە سەرسەخترین دوژمن, هەر بەشێک لە بەرپرسیارێتی مێژووی خۆی هەلدەگرێ. بۆیە لەوێدا نازانین چۆن کورد ناوبنێین قوربانی کە زۆرینەی چەکدارەکانی کوردی باشور لە خانەی جەللادی عەرەبیدا دەبینرێنەوەو, کەمینەی چەکدار کوردی باشووریش لە خانەی جەللادی فارسیدا دەبینرێنەوە. دەنا چۆن لە چ لۆژیک و فەرهەنگێکدا دەگونجێ کە دوژمنی کوردی عێراق ببێتە دۆستی کوردی ئێران و هەروەها بە پێچەوانەشەوە. ئەوەی قوربانی ڕاستەقینەیە ئەو چینەیە کە لەم کەین وبەینە ناگات و بە مال و بەگیان دوای دروشم و سیاسیەتی بێ سەروبەری ئەم پارتانە دەکەون و بەرهەمی قوربانی بوونەکەیان, دەسەلاتدارەکان دەیچننەوە.

پاش کۆتایی جەنگی ئێران و ئێراق و پاش تراژیدیای ئەنفال و کیمیا باران, چەکدارانی خانەی پێشمەرگە گەشتنە ئەوپەڕی بێ ئومێدی و شکستی و بێ دەسەلاتی. دۆزی کورد هێندە تێکەلی بەرژەوەندیە ناکۆکەکانی نێوان ئێران و ئێراق بووبوو, هیچ نرخ و بەهایەکی تێدا نەما بوو, تا قسە و باسی لەسەر بکرێ. دەرئەنجامی دروونەوەی سیاسەتی چەوتی سەرکردەکانی کورد , سەربەخۆیی و ئازادی نەبوو. بە لکو تراژیدیای ئەنفال و کیمیاباران و ڕەهێلەی بێ ئومێدی و شکستی بوو.

هێندەی نەخایاند, جەنگی کەنداو بەرپا بوو, بووە هۆی شکستی حکومەتی ناوەندی بەرامبەر هێزی نێودەولەتی و لاوازبوونی دەسەلاتی بەعس لە باشووری کوردستان. ئەم ڕووداوە ئومێدێکی بە کورد بەخشیەوە و هەلێکی ڕەخساند کە ڕاپەڕین ئەنجام بدەن و زۆربەی ناوچەکانی کوردستان کەوتە دەرەوەی دەسەلاتی بەعس. ئەم ڕاپەرینەش هێندەی نەخایاند نائومێدیەکی تری لێکەوتەوە و تراژیدیایەکی تری لێوەدەست هات, ئەویش کۆڕەوە سێ ملیۆنیەکە بوو. دیسانەوە ئاکام و بەرهەمی ئەو ڕاپەرینە لە بری ئازادی و وولاتێکی سەربەخۆ و پتەو بێ, کەچی کۆڕەو و براکوژی نێوان پارتەکان بوو. ململانێی و هەلپەکردن بۆ دەسەلات بە تایبەتی پارتی و یەکێتی, ئەو دورشمانەی کە چەندین سال وەک سیمبۆلێک دەوترانەوە, لە چەند ساتێکی کورتدا وەک بلقی سەرئاو توانەوە. هەرچی پارتەکانی تریش هەبوون بە ناچاری سەرچاوەی پارە و دەسەلات لە کوێدا بوایە ڕووگەیان بۆ ئەوێ وەردەچەرخان. دەرئەنجامەکانیش بریتی بوون لە شەڕی ناوخۆی زۆربەی لایەنەکان و ڕێکەوتنەوە لەگەل حکومەتی ناوەندی لە پێناوی دەرپەڕاندنی ئەوی تر و ئاوارەبونەوە و پارچە پارچەکردنی ئەو بەشە خاکەش کە بە هۆی ڕاچلەکینی جەماوەریەوە کەوتبووە ژێردەستی کورد و دروستکردنی دوو ناوچەی بەڕێوەبەرایەتی و فەرهودکردن و دابەشکردنی سەروەت و سامانی نیشتمان. گەندەلی بەڕێوەربردن و کۆمەلایەتی و ئابوریش جەستەی ئەم بەشەی باشوری بە

تەواوی نەخۆش خست و لە بری دە هەنگاو بۆ پێشەوە دەیان هەنگاو بۆ دواوەی بردنیەوە. گەر بەرژەوەندیەکی بالاو و ڕەوشتێک و کەلتورێکی لەیەکگەیشتن و خودڕەخنەیی نەبێ, ئەوا هەموو دژی هەموو دەجەنگێت و شیرازەی هەموو بوارەکان لەیەک دەترازێن و هەرکەس بۆ بەژەوەندی خۆی لە تاک و لە کۆمەل هەلپە و پەلەقاژە, دەبێتە خووی.

ئەمانە هەمووی – بە هۆی سیاسەتی نێودەولەتی و بوونی ئەمەریکا لە عێراق – تێپەڕدەبن و لێرە و لەوێ هەندێ ئاو بەسەر ئاگرەکاندا دەکرێ و چارەسەریەکی ڕووکەش و وەختی بۆ گرفتەکان دەکرێ و هەموو لایە تەسلیم بە ئەمری واقعی دیموکراسیەت دەبن و ڕووی خۆیانی پێ بۆیاخ دەکەن. دوای قەیرانی دابەشکردنی کوردستانی گەورە لە مێژوویەکی دوردا بەسەر چوار بەشدا, قەیرانی دابەشکردنی کوردستانی بچوک بەسەر سێ بەشدا, دێت و دوای ئەوەش دابەشکردنی دەسەلات لە لایەن سەکردایەتی پارتی و یەکێتیەوە بۆ سەرۆکی هەرێم و سەرۆکی کۆمار و لاوازی گوتاری کوردی لە ئاستی سونە و شیعەدا, دیسانەوە قەیرانێکی تریان, نەک تەنها بۆ کوردی باشوور بەلکو بۆ سەرجەم نەتەوەی کورد, خولقاند . کە دەلێم لاوازی مەبەستم لاوازی قسەکردن نیە دەنا زوو زوو لێرە و لەوێ هەڕەشە و گوڕەشە بە با دەدرێت, بەلکو مەبەستم لاوازی مەعریفی و ڕوحی و پڕۆژەی نەتەوەییە کە زۆرجار وا لە کورد دەکات لە ئاست نەتەوەکانی تردا هەستی خۆ بەکەم زانینی تێدا دەرکەوێ.

سیاسەتی کورد هەتا هەنووکەش هەر بەو ئاراستە چەوتەدا دەڕوات کە چارەکە سەدەیە لەمەوبەر پێیدا دەڕۆیشت. ڕەنگە هەمان ئەزموونی شێخ مەحمود لە بەرزانی دووبارە بێتەوە. کە ئینگلیز شێخ مەحمود دەکاتە مەلیکی کوردستان و کەچی بەرژەوەندی شێخ وا سەروبن دەبێ کە بچێتەوە بە گژ ئینگلیزدا. بەرزانیش بە هۆی دەستێوەردانی ئەمریکاوە دەبێتە سەرۆکی هەرێمی کوردستانی باشوور, بەلام هەرکە دەسەلاتی ناوەندی خۆی گرت و چەسپا و وا ڕێکەت کە بەرژەوەندی بەرزانی و حکومەتی ناوەندی بەرەوڕووی یەکدی بوونەوە – ئیتر بەرژەوەندیەکە هەرچیەک بێ, دارایی یان دەسەلات یان هەر گرفتێکی تربێ – ئەمیش دیسانەوە بەرگی بەرژەوەندی نەتەوەیی بە بەردا دەکات و لە ژێر باری حکومەتی ناوەندی دەردەچێت و دژ بە بەرژەوەندیەکانی ئەمریکا دەوەستێتەوە و بۆ ئەمەش دەشێ لەگەل ئێران پێکبێتەوە. هەروەک چۆن شێخ لەگەل تورکیا پێکهاتەوە. ئا ئەمەش ناکرێ گشتی ناوی پڕۆژەی نەتەوەیی لێبنێین بەلکو ناوی پڕۆژەی دەسەلاتی تاکێک یان پارتێکی لێ دەنرێ.

لەگەل ئەو ڕاستیەشدا کە بە تەنها گەمەی سیاسی دادی مەسەلەی نەتەوەی کوردی نەداوە و ناشیدات, بەلکو وەک لە پێشەوەش ئاماژەم پێدا ململانێیەکی مەعریفی ڕوحی دەبێ لە پشت ئەو سیاسەتەوە بێ. کەچی نەشیتوانیوە گەمەی سیاسی لەم چارەکە سەدەیەدا بە ئاراستەی خۆیدا بەرێت. بە درێژای مێژوو ئەم مەسەلە نەتەوەییە لە پێناوی دەسکەوتنی دەسەلاتی ئەم سەرکردە و ئەو سەرکردەدا هەر کێشمە کێشی پێدەکرێت, واتە بەرژەوەندی خۆیانی تێدا بەدی دەکەن,

ئەوەندە هەیە ئەو بەرژەوەندیە بە سیمبۆلی نەتەوەیی و شۆڕشگێڕی چوارچێوەیەکی تێدەگرن و دەهۆلی بۆ لێدەدەن تا ئەو کاتەی هەست بە مەترسی لەدەستدانی دەسەلاتی خۆیان دەکەن, جا گەر سەرچاوەی ئەو مەترسیە لە ناوخۆی کوردەوە بێت, ئەوا یان پیلانێکی بۆ دەگێڕن یان بە ئاشکرا بە گژیدا دەچن, زۆر دووریش نیە پەنا بەرنەوە بەر دەسەلاتی ناوەندی یان هەر بێگانەیەکی تر. ئەگەر سەرچاوەی مەترسیەکەش لە دەسەلاتی ناوەندەوە بێت ئەوا ئالای شۆڕشکردن بە بارێکی تردا هەلدەکەن و شپرزەکردنی کۆمەلگا ناو دەنێن شۆڕش و زیان دەکەن بە قازانج و چوونە بن دەستی عەرەب و فارس و تورک ناو دەنێن پێشمەرگایەتی.

ئەمە بۆچونی منە سەبارەت بە نەتەوەی کورد وەک جەماوەرو وەک سەرکردەش بە درێژایی مێژوو. دیارە ئەمەش دەکرێ ناوی نەزانی و سادەیی یان تاوانی لێبنرێ یان هەندێ جار هەردوکیان پێکەوە. ئەگەر یەکێکیش بیەوێ پێچەوانەی ئەوەم بۆ بسەلمێنێ بە هێنانەوەی ئەرگومێنتی دلسۆزی و پاکی کورد یان هەندێ لە سەرکردەکان لە خەباتکردن و خۆفیدایکردن و پێشمەرگایەتی و ئارامگرتن لەبەردەم چەندها ئەشکەنجە و ئازار و دەربەدەریدا, ئەوا دەکرێ تا ڕادەیەک دان بەوەشدا بنێم و بە تەواوی نوکولی لێنەکەم. بەلام لای من هەر ئەوە دەمێنێتەوە کە ئەوەی کورد تا ئێستە کردویەتی لە خەبات و سیاسەت وەک گوێزی پوچ وابووە. ئەویش لەبەر نەبونی ناوەڕۆک و جەوهەرێکی فەلسەفی مەعریفی ئەخلاقی لە پشت ئەو خەبات و سیاسەت و جەنگکرنەوە.

تا ئێستە قسەمان لەسەر ڕەوتی سیاسی ئەو گروپانە کرد کە باسی ڕەهەندی نەتەوایەتی دەکەن و گوتاری خۆیان بەو ئاراستەیەدا پێشکەش دەکەن. ئەوەشمان ئاماژە پێدا کە لە هەمو بارێکدا هێشتا نەبووەتە خاوەنی فەلسەفەیەکی ڕوحی و جیهانبینی تایبەت بە خۆی, بۆیە هەر هەولێک دەدات دەرئەنجامەکەی شکست هێنان یان دەسکەوتێکی زۆر لاوازە کە لەئاستی سەختی بە قوربانیبوونیدا نیە. ئەگەر تا چەند سەدەیەک کورد توانیبێتی لایەنی ڕوحی و جیهانبینی خۆی لای عەرەب یان نەتەوەکانی تر بە هۆی ئیسلامەوە دابین کردبێ, ئەوا چەند سەدەیەکە ئەو قەرز کردنە داد نادات. چونکە عەرەب خۆشی لە شکسدا دەژی و پێویستی بە نوێکردنەوەی لایەنی ڕۆحی خۆی هەیە.

لە هەمانکاتدا کورد هەست بەوەدەکات کە قوربانی دەستی عەرەبە-هەرچەندە ئەم هەستە بەڕەوانابینم چونکە ناکرێ هەموو عەرەب بە جەللادی کورد بزانین-, کەچی ئەم قوربانیە کە کوردە ناتوانی دەست لە جەللادەکەی کە سەرچاوەکەی عەرەبە هەلگرێت؟ چونکە کورد ئەو هەرزەکارەیە ناتوانێ دەست لە باوکی خۆی هەلگرێت. ئەو هەرزەکارەی ناتوانێ خۆی مالی خۆی جیاکاتەوە و سەربەخۆ خێزانی خۆی پێکەوەنێت. ئاخۆ کورد خۆی دەستی نەبێت لە قوربانیبوونی خۆیدا؟ وەلامی ئەم پرسیارە دەبێت لە قوربانناسی ((victimology) وەرگرینەوە.

نەتەوەی کورد و قوربانناسی

هەر تاکێکی کورد ئاگاداری مێژووی خۆی بێت, ئەو هەستەی لادروست بووە کە خۆی بە قوربانی و ژێردەستە و ستەملێکراو بزانێت. ئەم هەستە نەوە لە دوای نەوە بۆ تاکەکانی کورد دەگوێزرێتەوە. ئەم هەستی قوربانیبوونە لە ناخی تاکەکانی کوردا, لە نەستەکۆی جەماوەری کوردا درێژە بە هەستی خۆبەکەم زانین دەدات. مەترسی بەردەوام بوونی ئەم هەستە لەوەدایە کە ببێتە بەربەستێک لە گەشەکردنی دۆخی سایکۆلۆژی کورد و نەتەوەی کورد لە قۆناغی هەرزەکاریدا گیربخوات و دەرنجامەکەشی مانەوەمانە بە ژێردەستی. بۆ کردنەوەی گرێی هەستی قوربانیبوون و ڕێ کردنەوە بۆ گەشەکردنێکی باشی سایکۆلۆژی جەماوەری کورد, گرنگە لە ڕووی زانستیەوە لە قوربانناسی بکۆلینەوە و پاشانیش لەو ڕوانگەیەوە دۆخی سایکۆلۆژی سیاسیانەی کورد بخوێنینەوە.

لە هەمووومان ئاشکرایە کە نەتەوەی کورد یەکێکە لەو نەتەوانەی کارەساتی زۆری بەسەردا هاتووە و مالوێرانی زۆری دیوە و بووەتە قوربانی سیاسەتی ناوچەکە. ئەگەر ئیمڕۆ بمانەوێ مێژوویەکی دووروودرریژی قوربانی گەلێکی وەکو کورد بگێڕینەوە, ئەوا کاتێکی زۆر و گفتگۆیەکی دورودرێژ و لێکۆلینەوەی تایبەتی دەوێ. بۆیە لەم بابەتەدا خۆمان وا بەستەی کوردی باشوور دەکەین و وەک مشتێک نموونەی خەروارێک بۆ قوربانیبوون بەکاردەهێنین. لەوێشدا ڕەوتی سیاسی ڕێبازێکی تایبەتی کە ڕێبازی نەتەوایەتیە بۆ پارێزگاری لەو قوربانیە, بەرامبەر ڕژێمی بەعس وەک جەللادێک کە چ کاردانەوەیەکی دڕندانەی نواندوە, دەخەینە ڕوو. لە هەمانکاتدا ئاماژە بەو ململانێ سیاسیەی ناوچەکە وەک کۆنتێکستێک کە کوردی تێدا ژیاوە, دەدەین.

دەرئەنجامی خەباتی کورد لە پێناو ئازادی و سەربەخۆیی, قوربانی زۆری لێکەوتۆتەوە. وەلێ ئەم ڕاستیانە چەند پرسیارێک دەوروژێنێ. **ئایا کورد ئەو ڕێبازە سیاسیەی کە گرتوتیەبەر بۆ ئەو دەوروبەرەی کە تێیدا دەژی, گونجاو بووە؟ ئایا کورد تێکستێکی وای لەو کۆنتێکستەدا نوسیوە کە مانابەخش بێت بۆ ئەو مرۆڤانەی کورد داوای مافی خۆی لێ دەکات؟ ئایا کورد تا چ ئاستێک توانیویەتی وا لە مافخۆرەکەی بکات دان بەو شێوازی تێکۆشانەیدا بنێ ؟ ئایا ئەو قوربانیەی کە کورد لەو پێناوەدا داویەتی, لە ئاستی ئەو ئامانجەیە کە کوردی باشوور لەمڕۆدا پێیگەیشتوە؟ ئایا دەکرا کورد بە کەمتر قوربانی, ئامانجێکی باشتری بهێنایەتە دی؟**

بۆ ئەوەی وەلامی ئەم پرسیارانە بدەینەوە, سەرەتا پێویستمان بەوە هەیە, چەند پرسیارێکی تر بوروژێنین و بپرسین ئایا قوربانی لە ڕووی زانستیەوە کێیە و چیە؟ جەلاد کێیە؟ پەیوەندی نێوان ئەم دووانە چۆنە, ئایا زانست دەتوانێ یارمەتی قوربانی بدات بۆ ئەوەی جارێکی تر نەبێتەوە بە قوربانی؟ ئایا زانست دەتوانێ ئاراستەی سیاسەتێکی چەوت بەرەو سیاسەتێکی دروست بگۆڕێ؟ ئایا باکگراوەندی زانستی کاریگەرە لەسەر ئاراستەی کاری سیاسی؟

قوربانناسی چیە؟

قوربانناسی ئەو زانستەیە کە لە بارو و دۆخ و ڕۆلی قوربانیەکە لە پێش ڕوودانی بە قوربانبیوونیدا, دەکۆلێتەوە, تا لەوە تێبگات خودی قوربانی لە قوربانیبوونی خۆیدا چ ڕۆلێکی گێڕاوە. ئەگەر وایە ئەو ڕۆلە تاچ ڕادەیەک کاریگەرە؟ چونکە ئەم زانستە پێی وایە کە قوربانیبوون هەروا ڕوداوێکی هەلکەوت و سادە و هەڕەمەکی نیە, هەروا لە خۆڕا ڕوودات. دەشێ قوربانیەکەش هەلگری چەند کاراکتەرێکی سەرنجڕاکێش بێت و جەلاددەکە بەرەولای خۆی کێشکات و روداوی قوربانیبوونەکەش سازکات. ئەم زانستە لەو باوەڕەدایە کە زۆربەی جار ئاشنایەتییێک یان جۆرێک لە پەیوەندی لە نێوان قوربانی و جەللادا بەدی دەکرێت. بۆیە ئەم زانستە بۆ تێگەیشتن لە قوربانیبوونی هەر قوربانیەک, بەلایەوە گرنگە سەرەتا لە پەیوەندی و ئاشنایەتی نێوان قوربانی وجەللاد, بکۆلێتەوە. لە هەمانکاتدا ئەم زانستە هەولی ئەوە ئەدات ئەو هۆکارانە بناسێتەوە کە قوربانی دەخولقێنن. چونکە تێگەیشتن لەو پەیوەندیە و ناسینەوەی هۆکارەکانی قوربانیبوون بەرچاوڕوونیەک بۆ مرۆڤ دروست دەکات, تا بتوانێ دیاردەی ئەو قوربانیبوونە کەمکاتەوە.[1]

پرسەکەی ئێمەش لێرەدا ئەوەیە ئاخۆ نەتەوەی کورد هەلگری چ کاراکتەرێک بێت وا لە مێژووی تەمەنیدا چەند جارە و دوبارە دەبێتە قوربانی. ئەمەش مانای ئەوە نیە کە هۆکاری دەرەکی و مێژوویی ڕەتبکەینەوە. بەلام ئەگەر بێتو زانستیانە لەم قەیرانە مێژوییە گەورەیەی کورد بکۆلینەوە ئەوا ناکرێ لایەنی چۆنیەتی بیرکردنەوە و کاراکتەری کورد پشتگوێ بخرێ. بۆیە بە بۆچونی من هۆکارەکانی بەقوربانیبوونی کورد لەم چارەکە سەدەیەدا لە م خالانەی خوارەوەدا کۆدەبنەوە:

1. **جیۆپۆلۆتیک**: (شاخ , ململانێی ئێراق و ئێران)

لە ڕووی جوگرافیاوە کورد لە نێوان چەند ولاتێکدا بەشکراوە و لەسەر سنووری ئەو ولاتانە بۆ داوای مافەکانی خۆی چەندینجار خۆی جەنگی هەلگیرساندووە تێکەلیش بووە بەجەنگی ولاتانی دراوسێ. کورد نەتەوەیەکی سەرنج ڕاکێش بووە بۆ جەللادەکەی چونکە هەمیشە بەوە ناسراوە کە بە پالپشتی دوژمن دژ بە حکومەتی خۆی دەجەنگێت. جگە لەوەی کە ولاتە دراوسێکان هەمیشە دانایان بۆ کورد ڕۆکردووە کە گوایە یارمەتی دەدەن تا مافی خۆی وەرگرێت. نمونەشمان بۆ ئەم دیاردەیە جەنگی ئازاری 1975 نێوان بارزانی و حکومەتی ناوەندی بوو. سەختی و بەرزی شاخەکانیش دانێکی سروشتی تر بووە کە بۆ کورد ڕۆکراوە, تا بتوانی لە وێدا خۆی پەنابدات. ئەم دوو فاکتەرە واتە دانی سیاسی و دانی سروشتی وای لە کورد کردووە زۆر عەقل بە کارنەهێنێت. لە بری جەنگ و ململانێی خوێناوی کە کۆتاییەکیشی هەمیشە و تا هەنوکەش بە شکستی کورد کۆتایی هاتوون, هەولی نەداوە بۆ دامەزراندنی پرۆژەیەکی مەعریفی شرۆشگێرانە. لەم نێوەندەدا ئامانجی نەتەوەیی کورد تێکەل بە بەرژەوەندی سیاسیانەی ولاتانی

دراوسێ بووە. سەرەڕای ئەمانەش لە ڕووی مێژووییەوە کورد پەیوەندیەکی کۆمەلایەتی و عەقیدی لەگەل عەرەبدا هەیە و جەللادەکەشی لەوێوە سەرهەلدەدات.

2- سایکۆپۆلۆتیک :(پێکهاتەی ئەقلی و نەستەکۆی کورد و بڕیاردانی سیاسی)

زۆر گرنگە شۆرشگێر هوشیار بێت, لەوەی کە لە چ هەل ومەرجێکدایەو, چ هەنگاوێک بگرێتە بەر تا بەکەمترین تێچوون زۆرترین دەسکەوتی بێت. ئەم چەشنە بیرکردنەوەیە لەلایەن ئەو دۆخە سایکۆلۆژیەوە دیاریدەکرێت کە ئەو نەتەوەیە خۆی تێدا دەبینێتەوە. گەر ئەو دۆخە سایکۆلۆژییە لە دۆخێکی دۆگماییدا بێت و بەرژەوەندی چەند کەسێکی لە پشتەوە بێت, زۆر جیاوازە لەو دۆخە سایکۆلۆژییەی مەعریفەیەکی لە پشتەوە بێ و بیرکردنەوەیەکی دینامیکی کاریگەری بەسەریانەوە هەبێت. واتە دروشم و سروود و ئالاو جوگرافیا لەم پرژەیەدا نابنە ئامانج, بەلکو مرۆڤ و بەهاکانی مرۆڤ دەبنە ئامانج.

کاتێ مرۆڤ بەرەرووی هەڕەشەیەک دەبیتەوە, وەلامدانەوەیەکی دەبێت کە ڕێک پەیوەندی بە باری سایکۆلۆژی ئەو کەسەوە دەبێت. ئەو هەڕەشەیە ترسێک دەخولقێنێت و چەند ئەگەرێک ئامادە ئەبێت و ئەو ئەگەرانەش پەیوەندی پشوەختیان بەو دۆخەسایکۆلۆژیەوە کە ئەو مرۆڤە یان ئەو گروپە خۆی تێدا دەبینێتەوە. ئەو حالەتەی تۆی تێدایە هۆکارێکی گرنگە یان ڕۆلێکی گرنگ دەبینێ لە شێوەی وەلامدانەوەی ئەو هەڕەشەیە . کورد کاتێ پشتی بە شاخ قایم بووە ڕاستەوخۆ بۆ وەلامدانەوە پەنا دەباتە بەر شاخ. شاخ یان سروشت بتەوێ و نەتەوێ دۆخێکی سایکۆلۆژی بۆ ساز کردووی. هوشیاربوونەوە لەم دۆخە کە مرۆڤی تێدەکەوێت پرۆسەیەکی سایکۆلۆژی دەخوازێت. وەلامدانەوە لەم چەشنە وەلامدانەوەیەکی سادە و بێ بیرکرنەوەیە, واتە بە ئاستێکی هۆشیاری و بیرکردنەوەیەکی بەرزەوە وەلامی ئەو هەرەشەیە نەدراوەتەوە. ڕادەی دووبارە بوونەوەی هەڕەشە و وەلامدانەوەی سادەی لەم جۆرە پەیتا پەیتا پەیوەندی نێوان جەللاد و قوربانی دەئالۆزکێنێ و جەللاد توشی نیرۆنیەت (عوسابیەت) دەکا و دەست لە هیچ ناپارێزێ و قوربانیش بەناوی بەرگری کردن لە خۆ, بێ بیرکردنەوە هەرچی لەدەست بێت بۆ وێرانکاری دەیکات. ئا لێرەدا گەمەگە لە گەمەی سیاسی و ماف و ئەرک دەچێتە دەرەوە دەبێتە گەمەی تۆلە و تۆلەسەندنەوە, گەمەی مشک و پشیلە, گەمەی هەرەشە و پارانەوە, گەمەی پرسەو لاواندنەوە, گەمەی توڕەبوون و چەوساندنەوە, گەمەی گریان و بەزەیی پێداهاتنەوە, گەمەی تازێباری و دلدانەوە. وەلێ ئامانجەکە چیەو, بۆ کێیەو کەیە, لەبیرچۆتەوە.

3- ڕادەی بەریەککەوتنی جەللاد و قوربانی

دووبارە بوونەوەی هەڕەشە و وەلامدانەوە, هەرەشە لەلایەن جەللادەوە و وەلامدانەوە لەلایەن تاکێک یان گروپێکەوە, کاریگەری دەبێت لەسەر پەیوەندی نێوان جەللاد و قوربانی و دوبارەبوونەوەی قوربانیبوون ئاسانتر دەکات. کاراکتەری قوربانیەکە کاراکتەرێکی دوالیزمانە دەبێت. لەدورەوە هەرەشە دەکات و لە نزیکەوە واتە لە نزیک جەللادەکەوە دەپاڕێتەوە. ئەم سیفاتە لە سەرانی کوردا بەدیدەکرێت. لەسەرەتادا هەرەشە دەکەن و لە کاتی بەرەوڕوبونەوەدا

پاراناوەیان پێوە دیارە. مرۆڤی دروست, دروستانە پرۆژەی خۆی دادەمەزرێنێت و لە کاتی بەرەوروبونەوەدا بەرگەی ئەنجامەکانیشی دەگرێت. بۆنمونە لەمەر کێشەی هەنوکەی تورکیاو کوردا, سەرانی کورد هەرەشەیان دەکرد و شەری کورد و کوردیان ڕەتدەکردەوە, هەروەک بلێی شەڕی کورد و کورد هێندە تابۆ بووە لە ناو کوردا هەرگیز شەری وا ڕوووینەداوە, بە قسەی خۆیان. وەلێ لە کاتی بەرەوروبونەوەدا ڕەفتاری سەرانی کورد تەواو پێچەوانەبۆوە. ئەوان دەیانتوانی هەر لەسەرەتاوە دەست لەگەل پەکەکەدا تێکەل نەکەن, چونکە ئەوە زیان بە دۆخی ئێستایان دەگەێنێت. ئیدی لە کاتی هەڕەشەی تورکیادا هێندە پێویستی بە پارانەوەش نەدەبوو. ئەم جۆرە گەمەیەی کورد لەم بارودۆخەی هەنوکەی ئێراقدا سومعەی سەرانی کوردی زۆر خراپ بریندار کردووە.

4- ڕادەی ئینتمابوون:

ڕادەی ئینتمابوون بۆ گروپ یان نەتەوەیەک, کاریگەری دەبێت لەسەر قوربانیبوونی بەکۆمەل. کاتێ گروپێک بەرژەوندی خۆی وا دەبینێت کە جۆرێک ململانێ هەلبژێرێت و ئەو جۆرە ململانێیە بە ئاستێکی ئایدیۆلۆژی وادا بەرێت, کەسانی تریشی تێوە گلێنێت, ڕەفتارێکی بێ مۆڕالە و سیاسەتێکی دزێوە, نە ک تەنها بۆ دوژمنەکەی بەلکو بۆ نەتەوەکەی خۆیشی ڕەنگدانەوەیەکی نێگەتیفی دەبێت. بۆنمونە پارتێکی کوردی تێروانینی خۆی وا دەخاتە ڕوو کە ئەمە بۆ هەموو کوردەو داخوازی گشت کوردێکە, بێگومان جەللادەکەش وا لێدەکات کە سزای خۆی گەر بەسەر هەموو تاکەکانی ئەو نەتەوەیەدا نەسەپێنێت, ئەوا سزای بەکۆمەل دەتوانێ ئەنجام بدات, هەروەک لە ئەنفال و کیمیاباراندا بەدیمان کرد. بەپێچەوانەشەوە هەر ڕاستە کە قوربانیش قین و ڕقی خۆی ئاراستەی گشت تاکەکانی ئەو گروپە یان ئەو نەتەوەیە دەکات کە جەللادەکەی لێوە هاتووە. لەم پرۆسەیەوە گشت ئەدگارە دزێوەکانی وەک ڕەگەزپەرستی, شۆڤێنیەت, سادیەت و نیرۆنیەت لەم زەلکاوەدا گەشە دەکات. وەلێ گەر بمانەوێ زانستیانە لە تەک ئەو ئایدیۆلۆژیایەی کە پارتێک هەلیدەگرێت مامەلە بکەین, ئەوا دەلێین تێروانینینکە لە و تێڕوانینانەی کە دەیەوێت کێشەی نەتەوەیەک چارەسەربکات. ناکرێت و تاوانیشە دەرهەق بە نەتەوەی کورد کە ئایدیۆلۆژیای پارتێک بکرێتە ئایدیۆلۆژیای نەتەوەیەک. بەپێچەوانەوە, دەبێت نەتەوە کۆمەلێک پرنسیپی خۆی هەبێت, کە ئەو ئایدیۆلۆژیایانەی پێبپێوێت, تا بزانن تا چ ڕادەیەک ئەو ئایدیۆلۆژیایە لە خزمەتی نەتەوەی کوردایە. وەک ئەم پێوەرەمان نیە, کەچی هەر گۆرانیش بە بالایاندا دەوترێت.

جەللاد و قوربانی لە گۆشەنیگای سایکۆ-سۆسیۆوە

گەر لە گۆشەنیگای سایکۆ-سۆسیۆوە لە کۆمەلگا بڕوانین, ئەوا دەلێین مەبەستمان لەو دۆخەیە ک تاک و کۆمەل کار لە یەکتر دەکەن و هەلسو کەوتی یەکدی ئاراستە دەکن. لەم زانستەدا

هەلسوکەوتی مرۆڤ جێگەی لێکۆلینەوەیە. وەلێ هەلسوکەوتێک کە پەیوەندیدار بێت بە کەشوهەوای کۆمەلگەوە.[2]

گەر پەیوەندی جەللاد و قوربانی لەوێدا بخوێنینەوە, ئەوا بنەڕەتی کۆمەلگا لە سەر پەیمانێک بەئاگا یان بێئاگا دامەزراوە. ئەو پەیمانە هەوێنێکە بۆ مەیین و ڕاگرتنی ئەو کۆمەلگایە و ڕۆحێکیشە بۆ زیندوو ڕاگرتنی جەستەی کۆمەلگە. ئەو پەیمانەش ئەوەیە کە گشتمان لە گەل یەکدی دەبێ ڕاستگۆ و سەرڕاست و خاوێن و بەخشندە بین تا کۆمەلگا ببێتە ژینگەیەکی خۆشگوزەران. گەرەکە , هەموو تاکێکی ئەم کۆمەلگایە ئەم پەیمانە کەم تا زۆر جێبەجێ بکەن و بیپارێزن. ڕاگرتنی ئەو پەیمانە کۆمەلایەتیە لە لایەن تاکەکانەوە جۆرێک لە ژیان دەخولقێنێ, پێی دەوترێ ژیانێکی دروستی بەهادار کە هەمووان بەو حالەتە بەختەوەر دەبن. هەر مرۆڤێک ئەو متمانەیەی کە لەو پەیمانە کۆمەلایەتیەوە وەرگرتووە, لەدەست بدات و باوەڕی بەوە نەمێنێت کە دوو لایەنەی ئەو پەیمانە کۆمەلایەتیە بە دروستی ماوەتەوە و هەر کە زانی پەیمانی کۆمەلایەتی ڕوخێنرا وە و شکستی هێناوە, ئەوا ئەندامانی ئەو کۆمەلگەیە لە مرۆڤی ئاسایی دەردەچن و توانستی ئەوەیان نامێنێ کاری خۆیان وەک کائینێکی دروست ئەنجام بدەن. کەش و هەوایەکی مەترسیدار و ناخێکی نادروست و ترسێکی ڕووخێنەر لەو کۆمەلگایەدا خۆی پەخش دەکات. ئەو کارەی وا دەکات کە متمانە بەو پەیمانە نەمێنێت, تاوانکردنە دەرهەق بەتاکەکانی کۆمەلگە, شێواندنی کەش و هەوای ئارامی کۆمەلگایە, شکاندنی ملی یاساکانە لەپێناو بەرژەوەندی دەسەلاتدار.[3]

لێرەوە مەبەستی ئێمە ئاشکرا دەبێت کە بلێین هەر تاوانێک ڕوودەدات مانای بریندارکردن و شکستهێنانە بەو پەیمانەی کە کۆلەکەی دروستراگرتنی کۆمەلگایە. لەم حالەتەدا تاکەکانی ئەو کۆمەلگەیە گشتیان ترسیی هەلوەشاندنەوەی ئەو پەیمانە دوولایەنەیان لێدەنیشێت, ئەم ترسەش لەوەوە دێت چونکە بە هەلوەشاندەوەی ئەو پەیمانە, کۆمەلگە دوچاری شپرزەیی و شێواوی و داڕوخان دەبێ و هیچ کام لەو تاکانە ئاسوودە و ئارام نابن. بۆ ئەوەی ئەم شکستە چارەسەر بکەن و ئەم شکاویە بخەنەوە جێگەی خۆی, سزا بۆ جەلاد و تاوانکار دادەنرێت. واتە لە ڕێگەی سزادانەوە پەیمانە کۆمەلایەتیە شکاوەکە چاک دەکرێتەوە. هەر ئەم حالەتە سایکۆلۆژیەی تاکەکان بە تەنها سزای تاوانکارەکە نادات, بەلکو قوربانیەکەش سەرزەنشت دەکات. چونکە ژیانێکی دروست و بەهادار تەنها بە ڕێگرتن لە تاوانکار یان جەللاد نیە, بەلکو ڕێگرتنە لە قوربانیش کە نەبێتە قوربانی و بەرپرس دەکرێت لەوەی بۆچی دەبێتە قوربانی. جگە لەوەش ئەو کۆمەلگایە نایەوێ باوەڕ بەوە بهێنێت لە ناو تاکەکانیدا تاکێکی وا هەبێت کە ئەوەندە دڕندە و شێوا و توڕە بێت بتوانێ تاوانی وا ترسناک ئەنجام بدات, چونکە ئەمە مەترسیەکی گەورەیە بۆ هەموویان, بۆیە هەندێکیش خەتا دەخەنە ئەستۆی قوربانیەکە, لەدیدی ئەم زانستەوە قوربانیەکەش ڕێگەی بۆ جەللادەکە خۆش کردووە تا ئەو جەللادە تاوانی خۆی ئەنجام بدات. پاراستنی ئەم هاوسەنگیە لە نێوان بەرپرسیارێتی جەللاد و بەرپرسیارێتی قوربانی لە ئەنجامدانی تاوانێکدا, دەبێتە هۆی هێورکردنەوەیەکی سایکۆلۆژی و ڕوحی تاکەکان, تا بتوانن

لە ژیانێکی دروست و بەهاداردا هەست بە ئارامی و ئاسودەیی بکەن. بیانوو هێنانەوەیەکە بۆ خۆدلخۆشکردن بەوەی ئەگەر ئەم قوربانیە خۆیشی هەندێک خەتای نەبێت, ئەوا ئەو پەیمانە کۆمەلایەتیە دەڕووخێت و کۆمەلگا دەکاتە کۆمەلگەیەکی تۆقێنەر و مەترسیدار و نابێتە لانەی حەوانەوە بۆ مرۆڤ. ئەم سەرزەنشتکردنەی قوربانی جگە لەوەی هەندێک ڕاستی لە خۆی گرتووە, لە هەمانکاتیشدا ئازارشکێنێکی سایکۆلۆژیشە بۆ کۆمەلگە. دەنا هەروا لە خۆرا نیە کە نەجیهانی عەرەبی و نەجیهانی ئەورووپیش ئەو سۆزەیان بۆ قوربانیبوونی کورد وەک پێویست نەنواند. بۆیە زۆرجار دەبینین ئەو بەزەیەیە کە قوربانیەکە چاوەڕێیەتی ,ئیتر ئەو قوربانیە تاکێک بێ یان گروپێک زۆر کەمترە لەوەی کە بە تەمای بووە.[4]

پرۆسەی پەیوەندی جەللاد وقوربانی

ژینگەیەکی نادروست و نائاسایی بە بەردەوام مرۆڤگەلێکی دەرون چەوت و ڕۆح شکست دەخولقێنێ, دەرئەنجامی ئەم چەوتی و شکستیە, وەبەرهێنانی دووبەرەی, تاوانکار و تاوانلێکرا و, ستەمکار و ستەملێکراو جاش و پێشمەرگەیە واتە جەللاد و قوربانی. مەرجیش نیە لە کۆمەلگەدا جەللاد هەمیشە بە جەللادی و قوربانیش هەمیشە بە قوربانی بمێنێتەوە, چونکە کۆمەلگە هەلگری سیفاتێکی دینامیکی گۆڕاوە, دەشێ جەللاد بێتەوە بە قوربانی و قوربانیش بە جەللاد. سایکۆلۆژیا پێی وایە کاراکتەری جەللاد و کاراکتەری قوربانی لە هەندێ ڕووەوە لەیەکدی دەچن. بۆ نموونە لە هەردووکیاندا ترسێک بەبەردەوام وەک پالنەرێکی نەستی کارایە و لەسەر ڕەفتار و ڕەوتی ئەو دوو مرۆڤە ڕەنگدەداتەوە. دوور لە داخوازی یاسا و سیاسەت, سایکۆلۆژیا پێی وایە ئەم ترسە هەم لە جەللادا و هەمیش لە قوربانیدا دەبێ چارەسەر بکرێت. لەسەر ئەم بنەمایە لە بیروبۆچونی مرۆدۆستانی ئەم سەردەمە لە ئەورپادا چەند گرنگی بە قوربانی دەدەن, هێندەش گرنگی بە جەللاد دەدەن. ئەوان باوەڕیان وایە کە جەللاد و قوربانیش هەردووک هەلگری جیهانبینیەکن سۆز و خۆشەویستی تێیدا شکستی هێناوە. واتە بە گوێرەی زانست هەردووکیان, ئەو دۆخە دروست و سروشتیەیان لە کیسچوە و ناتوانن بە ئاسانی بوونی خۆیان لە بارێکی دروستدا ڕاگرن و هەلچوونی دەروونی کۆنترۆل بکەن و بە ئاستێکی ئەقلانی و پتەو ململانێکانیان ئەنجام بدەن.[5]

خالێکی تری هاوبەش لە نێوان جەللاد و قوربانیدا کە زۆر گرنگە, ئەوەیە هەردوولا خاوەنی ستراتیژیەتێکی ڕوون و ئاشکرا نین, تا بتوانن پلانێکی درێژخایان بۆ پرۆژەیەک داڕێژن و ڕووداو دروست کەن و ڕەوتی مێژوو بگۆڕن. بەلکو بەبەردەوام ڕووداوی هەنووکەیی سەرقالیان دەکات و ڕاپێچیان دەکات. لە هەمانکاتدا هەرگیز خۆیان بە بەرپرسیاری دەرئەنجامی کارەکانیان نازانن, هەمیشە ئەویدی تاوانبار دەکەن. لەوەش سەیرتر ئەوەیە کە زۆربەی جەللادەکان خۆیان بە قوربانی کۆمەلگە دەزانن. لە تێروانینی قوربانناسیەوە جەللاد و قوربانی هەردووک حالەتی بوونی خۆیان ونکردووە. لای ئەوان هۆکار , ڕۆژگار , شوێن زۆر گرنگ نیە, گرنگ ئەوەیە لەو کاتەی ئەو جەللادە یان ئەو قوربانیە کە ڕوبەڕوی ترسێک دەبێتەوە, بێ بیرکردنەوەی قول,

وەلام بداتەوە. سیفاتێکی دی هاوبەشی زۆر گرنگ لە نێوان جەللاد و قوربانی ئەوەیە کە نایانەوێ بە مێژووی خۆیاندا بچنەوە و کەلێن و کەلەبەری ڕەفتارەکانیان بدۆزنەوە و لێی بکۆلنەوە. هەردووکیان لە ئاستێکی هۆشیاری وادا نین تا بتوانن هەست بە ئازارەکانی ئەوانی دی بکەن. ئەم سیفەتانە زیانی گەورەش بە پەیوەندی تاکەکان دەگەیێنێت و ناتوانن پێکەوە بژین و یەکانگیربن , هەرکاتێ ناکۆکیەک ڕوو بدات, گەر لەهەمبەر تاک بێت, گروپ بێت یان پارت بێت لە بری ئەوەی بەخۆیا بچێتەوە, بەبەردەوام بەرامبەرەکەی تاوانبار دەکات.[6]

هەردووک جەللاد و قوربانیش دەبێ وەک یەک فێری چەشنێک لە ژیان بکرێن, تا ئەو حالەتە شکستیە تێپەڕێنن و سەرلەنوێ دروستبکرێنەوە. دروستبوونەوە یانی پێکهاتنەوەی پارچە هەلوەشاوەکانی کەسێک, تا هەست بە یەکبوونەوەی خودی خۆی بکات. ئەو مرۆڤانەی لە دۆخێکی ترسێنەر و تۆقێنەر و بێ سەرپەرشتیدا دەگوزەرێن, چانسی ئەوەیان زۆرە کە دووچاری شکست وپوکانەوە بن. دەکرێ چارەسەری ئەم حالەتە بکرێ بە هۆی میتۆدێکی زانستیەوە کە پێی دەوترێ میتاکۆگنیتیڤ. ئەم میتۆدیە پارچە هەلوەشاوەکانی تاکێک یان گەلێک بە ئاراستەیەکی دیاریکراودا دەبات و مرۆڤ ئامادە دەکات کە هەست بە یەکبوونی خۆی بکات و ئەو کائینەی لێدروست بێ کە بتوانێت خودی خۆی(حالەتی بوونی) لە ڕووداوەکاندا, کۆنترۆل بکات. ناسنامەیەکی دامەزراو و پتەوی دەداتێ و بەرژەوەندی بالای لا دەخولقێنێ.

(حالەتی بوون) ئاماژەیە بۆ یەکبوونێکی تێکهەلکێش و پێکەوە بەستراوی دابەش نەبووی هۆشیاری, سۆز, جەستەیی و ڕەفتار. ئەم حالەتی یەکبوونە ئاستێکی هۆشیاری بەرز دەخوازێت بۆ ڕاگرتن و کۆنترۆلکردنی و ئەمەشیان گەشەکردنێکی دروستی دەروونی و ڕوحی و جەستەیی دەخوازێت تا بزانێ دۆخێکی کۆمەلایەتی, دۆخێکی تایبەتی حالەتی بوون دەخوازێت . پەروەردیارێکی هەستیار زۆرگرنگە بۆ دروستبوونی ئەم حالەتە. جەللاد و قوربانی زۆربەی جار ئەم دۆخ و بارە دروستەیان لە دەست چووە. هەرکاتێ مرۆڤ ژیاننامەی جەللاد و قوربانی بخوێنێتەوە, دەبینێ کە جەللاد و قوربانی لە کەش و هەوایەکی دروستدا گەشەیان نەکردووە.[7]

گەر مێژووی ئەم چارەکە سەدەیەی کوردی باشوور بەچاوێکی زانستیانە بخوێنینەوە, هەلبەتە ئەم پەیوەندیەی نێوان جەللاد و قوربانی, واتە کوردی قوربانی و عەرەبی جەللاد یان بەعسی جەللاد و پارتی و یەکێتی قوربانی بەدی دەکەین. بەبارەکەی تریشدا چۆن کورد لە پاش ڕاپەرین ئەبن بە جەللاد و عەرەبیش ئەبێتەوە بە قوربانی. ڕونتر بلێین چۆن پارتی و یەکێتی لە ئاستی یەکتر دەبنەوە بە جاش و پێشمەرگە. ئەمانە بەلگەن لەسەر پەیوەندی دینامیکیەتی نێوان جەللاد و قوربانی.

خالێکی تری زۆر گرنگ لەمەڕ پەیوەندی نێوان جەللاد و قوربانی, ئەوەیە کە بەجەللاد بوون یان بەقوربانیبوون, پرۆسەیەکی مێژووییە, نەک ڕووداوێک بێت کتوپر سەرهەلدات. ڕووداوێکە خالی دەستپێکردنی هەیە و هێدی هێدی حالەتێکی دەروونی سەخت دەخولقێنێت و سایکۆلۆژیا ناوی نیرۆنیەت (عوسابیەت) ی لێناوە. بۆ ڕوونکردنەوەی ئەم مەبەستە, زانایەکی جولەکە بە نموونە دەهێنمەوە, کە چۆن پەیوەندی نێوان جولەکەو مەسیحی وەک پرۆسەیەکی مێژوویی

دەگێرێتەوە و دەگاتە ئەو ئاستەی هیتلەرێکی عوسابی وەبەر بێنێت و هۆلۆکۆست ئەنجام بدات.[8]

ئەم زانایە مێژوونوسێکی ئیسرائیلیە بە ناوی یاکوب تالمون. یاکوب لە بارەی هۆلۆکۆستەوە دەلێ : هۆلۆکۆست ڕێگە دان بوو بە توندڕەوی, واتە نەمانی هیچ جۆرە بەربەستێکی ڕەوشتی و مرۆیی. یاکوب پێی وایە توندڕەوی هەروا ڕووداوێکی کتوپڕ نیە و لە خۆڕا سەرهەلنادات, بەلکو پرۆسەیەکی درێژخایانی هێمنە. هۆلۆکۆست بە بۆچوونی ئەو دەرئەنجامی پەیوەندیەک بووە لە نێوان مەسیحی و یەهودیدا کە هەر لەسەرتاوە پڕبووە لە توخمی نیرۆنی (عوسابی).

عوسابی لەو حەز و خۆزگە توند و ناچارەکیەوە سەرهەلەدات و دەبێتە پالنەرێکی بە تین و ئەوتۆی پڕ لە سۆز و هەلچون و وروژاندن کە بە چەشنێکی ناسروشتی وەلامی ئەزموونێکی قەیراناوی پڕ شۆک کە زووتر ڕوویداوە, دەداتەوە. واتە مێژوویەک بەسەر ئەو حالەتە قەیراناویەدا تێپەڕیوە و بە بەردەوام هەلگری حالەتێکی پەنگ خواردوو بووە, کە لە ناکاودا بە چەشنێکی ناسروشتی دەتەقێتەوە.

یاکوب ئەو عوسابیەتەی ناو مەسیحیەکان لەوە وە دەبینێ کە ئەوان واتە مەسیحیەکان یەهودیەکان بە بکوژی مەسیح دەزانن. ئەو مەسیحەی کە لە چاوی ئەوانەوە فریادڕەسێکی مرۆڤایەتی مەزن بووە. لەوەش گرنگ تر مەسیحێک کە خوا بوە و هاتۆتە سەر زەمین, کەچی یەەهودیەکان ئەو خوایەیان ئەشکەنجەداوە و کوشتویانە. لە هەمانکاتدا ئەوەش لە زیهنی مەسیحیەکاندا چەسپاوە کە یەهودیەکان پیاوکوژبوون, بۆیە مەسیحیەکان لێیان جیا بوونەتەوە.

ئەمە بە شێوەیەکی گشتی حالەتی دەروونی مەسیحیەکان بووە بەرامبەر یەهودیەکان. وەلێ لە ناو مەسیحیەکانی ئەلمانیا ئەم حالەتە دەروونیە ئاستێکی پتر ئالۆز وەردەگرێت. لای ئەلمانەکان ئەو ئایدیۆلۆژیایەش دروست ببوو کە دوو کەلتوور لە ئارادایە : کەلتورێکی پیر و کۆن کە یەهودیەتە و کەلتورێکی نوێ کە کەلتوری ئەلمانیە. لەسەدەی ناوەڕاستدا لە ناو ئەلمانیەکاندا هێشتا لەسەردەمی هیتلەردا پێیان وا بوو, ئەوەی بێ باوەڕبێ لاوازو پاشکۆش دەبێ. بۆیە لای ئەوان پرسیارێک سەری هەلدا بوو: بۆ دەبێ یەهودیەکان کە هێندە لاواز و پارێزگار و سوک بن, کەچی هێشتا هەر لەڕیزی باوەڕدارانداا مابن؟ مەسیحیەکان ڕێگەیان بە خۆیان دابوو جولەکەکان دەرکەن و ڕسوایان بکەن, وەلێ بۆیان نەبوو بیانکوژن, چونکە ئایەتێک لە ئینجیلدا هەیە ئەلێ: *نابێ ئەوەی لە پەناتایە بیکوژیت.*

سەرباری ئەمانەش هەمووی لەسەدەی هەژدە و نۆزدەوە, چەند هۆکارێکی دی ئابوری و بگرە فەلسەفیش هاتنە سەر ئەو فاکتەرە مێژووییەی پێشوو و بوونە فاکتەری خەستکردنەوە و پتەوکردنی ئەم جۆرە عوسابیەتە لە ناو ئەلمانیەکاندا. لەو سەرەمەدا ئەلمانیەکان جۆرێک لە هەرەشە یان ترسێکی ئایدۆلۆژی داگیریکردبوون, ئایین و بەگزادە و سەرمایەداری بە سەرچاوەی ئەو هەڕەشەیە لە قەلەم دەدرا. یەهودیەکانیان بە سەرچاوەیەکی گرنگی ئەم هەڕەشەیە دەزانی, چونکە یەهودیەکان هەمیشە لەگەل ئەو لاوازی و بێدەسەلاتیەدا, سەرمایەدار بوون و جێگە و ڕێگەیەکی باشیشیان لە ئەلمانیادا وەدەست هێنا بوو, سودی زۆریشیان لە سەردەمی مۆدێرنە

وەرگرت بوو. تەنانەت فەیلەسوفێکی وەک نیتچە باوەڕی وا بوو کە ڕەنگە لە داهاتوودا جولەکە لەگەل بەگزادەکاندا یەکگرن و چینێکی ئابووری پتە و لە ناو کۆمەلگەی ئەلمانیدا پێکبهێنن و هەموو بوارە ئابووریەکانی دی داگیر بکەن, هەروەها نیتچە پێی وا بوو کە تا ئەوکاتەی ئەویش ڕەگەزی یەهودیەکان, سەرباری ئەو هەموو کارەساتەی بەسەریاندا هاتووە, بە خاوێنترین ڕەگەزن ماونەتەوە. لەولاشەوە تەشەنەکردنی تیۆری پەرەسەندنی داروین کە پێی وایە مانەوە بۆ بە (هێزەکانە) هێندەی تر ئەلمانەکانی دنە دابوو بۆ لەناوبردنی گەلێک ڕەنگە هەرەشە بێت بۆیان. لای هیتلەریش ئەو ئایدیۆلۆژیایە دروست بووبو کە ڕەگەزی ئاری دەبێ خاوێنترین و بالاترین ڕەگەز بێت. ئایەتی (*تۆ نابیت کەس بکوژیت*) لە ناو مەسیحیەکانی ئەلمانیادا هەرەس دەهێنێت و دەبێتە هۆیەکی تری زیاتر چەسپاندنی ئەو عوسابیەتەی لەناو ئەلمانەکان بەرامبەر یەهودیەکان خولقا بوو. ئەم تێروانینەی ئەلمانیەکان سەبارەت بە یەهودیەکان هەروا ژێربەژێر و هێدی هێدی سترەکتوری نەستی ئەوانی پێکهێناوە و نەوە بەنەوە وەک کەلتورێک گوێزراوەتەوە, تا دۆخێکی وا دژواری لە ئەلمانیادا بەرامبەر یەهودیەکان خولقاند کە لە هیچ وولاتێکی تری مەسیحیدا ئەو دۆخە بەو دژواریە نەخولقابوو. ئەوە بوو کارەساتێکی ناسروشتی وەک هۆلۆکۆستی بە ئاسانی لێکەوتەوە.

گەر هەر بەم چاوەوە لە مێژووی پەیوەندی کورد و عەرەب بڕوانین, لەوە تێدەگەین چۆن ڕژێمی بەعس توانی تاوانی ئەنفال و کیمیاوی بە ئاسانی ئەنجام بدات. لەوەش تێدەگەین تا چ ڕادەیەک ئەو پەیوەندییە مێژووە خوێناوییەی کورد و عەرەب یان کورد و حکومەتی ناوەندی لە ئێراقدا کاریگەری بووە لە ڕوودانی کارەساتی ئەنفال و کیمیاوی. تەنانەت لەوەش تێدەگەین بۆ لە دادگایی کردنیاندا زۆرجار دەیانتوانی پاساو بۆ تاوانێکی لەو جۆرە بهێننەوە و خۆیان بە جەللاد نەدەزانی بەلکو خۆیان بەقوربانی دەخستە بەرچاوی جیهان.

بەشی دووەم

ڕۆحی کورد لە بن دەستی ئیسلامیزم دا

لە بەشی پێشودا دۆزی کوردمان لە گۆشەنیگای نەتەوایەتیەوە خوێندەوە و لەوە تێگەشتین کە کورد وەک نەتەوە پرۆژەیەکی ناسیۆنالیزمانەی لەخۆ نەگرتبوو, بەلکو تەنها وەلامدانەوەیەکی سادەی سەرەتایی بوو بۆ دۆخی کورد و بە ئاستێکی نەتەوەبووندا نەڕۆشتووە. لەم بەشەدا هەولدەدەین دۆزی کورد لە گۆشەنیگای ئاینیەوە بخوێنینەوە, تا لەوە تێبگەین ئاخۆ بزافی ئیسلامی کوردی بەو ئاقارەدا بردووە تا کورد وەک نەتەوەیەک بەرەو خۆدروستکردن بەرێت.

لە ناو کوردا ڕەوتێکی تر کە پتر لە چارەکە سەدەیەکە چالاکەو گوتاری سیاسی تایبەتی خۆی هەیە و بەباکگراوندێکی ئیسلامیەوە لە کێشەی کورد و دۆزی نەتەوایەتی کورد دەروانێت. ئەم ڕەوتە لە جیهانی ئیسلامی و لە کۆمەلگەی کوردیدا تا هەنوکەش کاریگەری بەربلا و پتەوی هەیە, بە پێچەوانەی ڕەوتی تەقلیدی و سۆفیگەری, تا ڕادەیەکی باش بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانی سوودی لە هۆکارەکانی دنیای مۆدێرنە وەردەگرێت و بەکاریان دهێنێت. ئەم ڕەوتە چالاکە و ئاراستەی زۆرێک لە تاکەکانی کوردی گۆڕیوە و بە چەشنێکی بەرچاویش گوتاری خۆیان بە ئاراستەی گوتاری ناسیۆنالیزمیدا بردووە.

ئیسلامی سیاسی لە کوردستاندا شتێک نیە هەروا کتوپڕ و پاش ڕاپەڕین سەری هەلدا بێت, بەلکو مێژوویەکی درێژی خۆی هەیە. هێندەی من ئاگادار بم بزاڤێکی ئیسلامی وەک ئیخوان ئەلموسلمین لە نیوەی سەدەی ڕابردوەوە لە ئێراقدا چالاکە و بانگەشەی خۆی دەکات. ئەم بزاڤە لەسەرەتادا هێندەی مۆرکی ڕەوشتگەر و سۆفیگەریان پێوە دیار بوو هێندە مۆرکی سیاسەتیان پێوە دیار نەبوو, بەلام هێندەی پێنەچوو ئەم ڕەوتە لەگەل سەرهەلدانی کۆماری ئیسلامی ئێراندا لایەنی سیاسی تیایدا گەشەی سەند و لە ئێراق و وولاتانی عەرەبی هاتە گۆڕەپانی خەباتی سیاسیەوە – بەلام ئەمەش ئەوە ناگەیەنێ کە پێم وا بێ ئیسلامیەکان دروستکراوی سیاسەتی ئێرانبن, نەخێر, بەلکو دیاردەیەکی ئاساییە کە مرۆڤ دەکەوێتە ژێر کاریگەری دەوروپشتی-. تەنانەت زۆری پێنەچوو چەندین گروپی چەکداریش لە ژێر سایەی ئەم ڕەوتە سیاسەدا دەرباز بوون وخۆیان جیاکردەوە و دەستیان دایە چالاکی چەکداری, بەبۆچونی ئیخوان ئەم گروپانە لادەربوون لە ڕێبازی ئیخوان.

وەلێ ئەوەی گرنگە لێرەدا ئەوەیە کە ئەم بزاڤە لە دەرئەنجامی کاردانەوەیەکی سیاسیدا سەرهەلدێنێت. ئەو سەردەمەی کە بزاڤی ئیخوان تێیدا سەری هەلدا سەردەمێک بوو, جیهانی

عەرەبی لەهەمبەر جیهانی ڕۆژئاوا و کۆلۆنیالیزمدا ڕاچلەکی بوو. لێرەدا نامەوێ ئەم بزاڤە ناوبنێم بزافێکی هوشیارانە, چونکە لە ڕووی سایکۆلۆژیەوە جیاوازیەکی بنەڕەتی لە نێوان ڕاچلەکین و هۆشیاربوونەوەدا هەیە. ڕاچلەکین لە ئەنجامی شۆکێک پەیدا دەبێ و پێویستە درێژە نەکێشێ و هۆشیاربوونەوەی بە دوادا بێت. دەشێ ڕاچلەکینەکە درێژە بکێشێ و هۆشیاربونەوەی بە ئەستەم بەدوادا بێت, ئا لێرەدا کەلتوور و مێژوو و جۆری بیرکردنەوەی ئەو کۆمەلگایە ڕۆلی خۆی لە دواکەوتن و پێشکەوتنی هۆشیاربوونەوەدا, ئەبینێ. لەو بڕوایەدام لە جیهانی عەرەبی و ئیسلامیدا و بە کوردیشەوە دۆخی ڕاچلەکین زۆر درێژەی کێشا و تا هەنوکەش هەر بەردەوامە, خودی بزاڤی ئیسلامیش فاکتەرێکی گرنکترە لە درێژەکێشانی ئەو ڕاچلەکینەدا. لە ووتارێکمدا کە لە سالی 2000 دا بلاوکرایەوە بە ناوی– خوێندنەوە و بە ناکامکردنی پرۆژەی ژیاری – لە وێدا ئاماژەم بەوە دابوو کە تەشەنەکردنی بزاڤی ئیسلامی لە حالەتی ڕاچلەکیندایە نەک ڕابوون. ئەم بۆچوونەم پێویست ناکا هیچ لایەک پێی سەغلەت بێ. چونکە مەبەستی من زانستیانەیە و پشت ئەستوورە بەو واقعەی کە چەندین سالە گیرۆدەی بوین.

لێرەوە هەول دەدەم هەندێک بە مێژوودا بچمەوە تا بتوانین لەمرۆی ئیسلامی سیاسی کورد تێگەین. بە درێژایی مێژوو چەندین ململانێی مەعریفی و چەکداری لە نێوان ڕۆژ هەلات و ڕۆژئاوادا هەبووە, تا دەگەینە ئەو سەردەمەی کە ئیسلام وەک ئایینێکی نوێ و مەعریفەیەکی پێشبڕکێکەر لەگەل ئایینی مەسیحی و یەهودی و زەردەشتی سەرهەلدەدات و دەبێتە جێگەی سەرنج و سەرسامی نەک تەنها موسولمانەکان بەلکو گشت مرۆڤەکانی ناوچەکەو دەوروبەریشی. لەگەل تەشەنەسەندن و گەشەکردنی ئایینی ئیسلام هەم وەک دەسەلاتێکی مەعریفی و هەم وەک دەسەلاتێکی سیاسی و فەرمانڕەوایی, مەودای ئایینی یەهودی و مەسیحی بەرتەسک دەبووە وە . ئەم دۆخەی ئیسلام وایکرد مەسیحیەکان توشی ڕاچلەکین بکات و جەنگی خاچ پەرستان ڕوو بدات و بە بەردەوامیش موسولمانەکان لەو جەنگانەدا سەرکەوتوو دەبوون. هەرهەمان دۆخی ئیسلام بۆ موسولمانەکان بووە مایەی شانازیکردن و شکۆداری و متمانە بەخۆکردن, ئەم دۆخە کە درێژە دەکێشێ, مرۆڤ توشی لەخۆبایی بوون دەکات و خۆی بە جوانترین و چاکترین کەس دێتە بەرچاو دوچاری خودشەیدایی دەبێ. وەلێ جیهانی ئیسلامی لەو گۆرانکارییە جەوهەرییەی کە جیهانی ڕۆژئاوا سەدەی ناوەراستی تێپەراندوو سەردەمێکی نوێ سەریهەلدا, جیهانی ئیسلامی لێبێبەشبوو. کاریگەری ئەم گۆرانکارییە لە پاش سەدەی نۆزدەوە لە جیهانی ئیسلامیدا دەرکەوت. لە پاش سەدەی نۆزدەوە لە ڕۆژ ئاوا گۆڕانکاری گەورە و خێرای وا لە بواری فەلسەفە و زانست و تەکنەلۆژیا سەریهەلدا, بووە هۆی سەروبنکردنی مەعریفەی ئایینی و سیستەمی کۆمەلایەتی و سیاسی. ئەم گۆڕانکاریە بە شۆڕشێکی مەزن ناوزەند دەکرێ. چونکە لە دەرئەنجامی ئەم شۆڕشە ڕۆژئاوایەکی دی سەریهەلدا کە جیهانی ئیسلامی سەرسام کرد. لاوازی سیستەمی سیاسی و کۆمەلایەتی و ئابوری و سوپایی جیهانی ئیسلامی بە تایبەتی جیهانی عەرەبی توشی شوک و ڕاچلەکین کرد و بۆ دەربڕین و گوزارشتکردن لەو بارە ناهەموارە ئەو جیهانە

دابەش بوو بەسەر چەند بەرەیەکدا. هەندێ پێیان وا بوو دوورکەوتنەوە لە ئیسلامی ڕاست و دروست توشی ئەم بارە ناهەموارەی کردون, بۆیە گەڕانەوەیان بۆ لای ئیسلام هەلبژارد, وەک بزاڤی ئیخوان ئەلموسلمیین کە دەتوانین بەگشتی ئەم بزافانەی جیهانی ئیسلامی بەبەرەی گەرانەوە بۆ ئیسلام ناوزەد بکەین. هەندێ تر پێیان وا بوو زیندوو کردنەوەی هەستی نەتەوایەتی ڕێگە چارەیەو جەختکردنەوە لەسەر لایەنی نەتەوایەتی عەرەب بە گرنگتر دەبینرا و پێیان وابوو هەر نەتەوەیەک تایبەتمەندێتی خۆی هەیە و ناتوانین لەو سەردەمەدا کێشەی گشت نەتەوە جیاجیاکانی ناو ئیسلام پێکەوە ببەستنەوە, دەتوانین ئەم ئاراستەیەش لە ناو بەرەی نەتەوایەتی ناوزەد بکەین. هەندێ تر نە ئیسلام و نە تەوایەتیان هەلبژارد, بەلکو کەوتنە ژێر کاریگەری بیروبۆچونەکانی مارکسەوە. کێشەی جیهانی ئیسلامی لای ئەم بەرەیە کێشەی مرۆڤ بوو کە لە ململانێی چینایەتیدا دەبینرایەوە. گەر مرۆڤ بە چاوێکی بابەتیانەوە بروانێت, هەست دەکات هەریەکە لەم بەرانە راستیەکی پێیە, وەلێ هیچکامیان پرۆژەیەکیان پێنەبووە کە گشت رەهەندەکانی مرۆڤی جیهانی ئیسلامی بگرێتەوە, یان پێکەوە جیهانی ئیسلام یان مرۆڤی موسلمانیان بە ئاراستەیەکی هوشیاربوونەوە ببردایە. بەهەرحال جیهانی ئیسلامی کەرت بوو و ئەم کەرتبونەی جیهانی ئیسلامی کوردیش پشکی خۆی بەرکەوت. هەروەک بزاڤی نەتەوایەتی لە باشوری کوردستان سەریهەلدا, بزاڤی ئیسلامیش لەو بەشەدا گەشەی سەند.

ڕەنگە لێرەدا پرسیارێک زۆر گرنگ بێت, ئەویش ئەوەیە بۆچی بزاڤێکی ئایینی وەک بزاڤی ئیخوانولمسلمین دەتوانێ بەشێکی زۆری نەتەوەی کورد بە لای خۆیدا ڕاکێشێت ؟ زۆرێک لە ڕۆشنبیران و سیاسەتمەدارانی کورد و تا ئێستەش هەندێکیان ئەم دیاردەیە – دیاردەی بەربلاوی بزاڤی ئیخوانولموسلمین لە ناو کوردا – بە پیلانی داگیرکردن ناوزەند دەکەن. بەلام بە بۆچوونی من ناکرێ دیاردەیەکی لەم جۆرە قول و ڕەگ داکوتاوە بە شێوەیەکی ئەوا سادە لێک بدەینەوە و ئەویش لە دەلاقەی پیلان و پیلانگێرپیدا ڕیزبەند بکەین. جگە لەوەش ئەم جۆرە شیکردنەوەیە بۆ بزاڤی ئیسلامی, هەروەک شیکردنەوەی ئیسلامیەکان وایە بۆ ڕێبازە نەتەوایەتیەکان, کە گوایە نەتەوایەتی زادەی بیری ڕۆژئاوایە و بە حەرامیان دەزانی. هەمیشە من لەگەل ئەم دوو بۆچوونەدا ناکۆک بووم. نە بزاڤی ئیسلامی و نە نەتەوایەتی بە پیلان دانانێم, بەلکو بەدیاردەیەکی سروشتی مرۆڤایەتی دەزانم, وەلێ ئەم مافە سروشتیە چۆن مامەلەی لە تەکدا دەکرێت, ئەوە کێشە بنەڕەتیەکەیە!

نەتەوەیەک کە نزیکەی هەزاروچوارسەد سالە هەلگری ئایینی ئیسلام بێت, شتێکی نامۆ نیە کاتێ بەشێک لەم نەتەوەیە ڕوو بکاتە بزاڤێک کە لە ڕێبازە تەقلیدیەکانی تری ناو ئیسلام مۆدێرنانە تر ئیسلام بخاتەروو. جگە لەوەش جیهانبینی ئەم بزاڤە بریتی بوو لە گەڕانەوە بۆ لای سەلەف (پەیامبەر و هاوەلەکانی) کە بە بۆچوونی ئەوان سەلەفیەت نموونەیەکی جوانی ڕەوشت و پەیوەندیەکی کۆمەلایەتی پتەوی خولقاند بوو. هەروەها لە ناو ئەم بزاڤەدا هەولێکی بەرچاو دراوە کە زانست لە لێکدانەوەی قورئاندا بەکار بهێنرێت. **سەرەڕای ئەوەش, ئەم بزاڤە تەنها بزاڤێکی سیاسی نەبوو بەلکو بزاڤێک بوو وەلامی پێ بوو بۆ ئەو پرسیارانەی کە مرۆڤ بە**

گشتی لەسەر ژیان و مردن لای دروست دەبێ. لەم لاشەوە هەروەک -لە پێشەوە ئاماژەمان پێدا- ڕێبازە نەتەوەییەکانیش نەیانتوانیوە گوزارشت لە ڕوحی نەتەوەی کورد بکەن و ئەو ڕەهەندە ڕوحیەی بۆ پڕ بکەنەوە. بۆیە من هۆی دیاردەی ڕەگ داکوتانی ئەم بزاڤە عەرەبیە ئیسلامیە لەناو کوردا بە دیاردەیەکی سروشتی دوور لە پیلان دەخوێنمەوە بە تایبەتی کە کورد وەک نەتەوە خۆی هیچ وەلامێکی بۆ ئەو پرسیارە وجودیانە نەبێت. جگە لەوەش هەلەی ئیخوانولمسلمین لەوەدا نەبووە کە بە نیازی پیلانگێڕان خۆیان خزانبێتە ناو کوردەوە, بەلکو هەلەی ئەوان, وونکردنی مێژوویەکی سروشتی و ئاسایی ئیسلام خۆی بووە, ئەوان بازێک لە سەدەی بیستەوەمەوە بەسەر ئەو مێژووە پڕ ململانێ مەعریفی و فیکریەدا دەدەن بۆ سەردەمی سەرەتای دامەزاندنی ئیسلام. بۆیە هەلگرانی بیری ئیخوان زۆر گرنگی بە زانیاری پرۆسەی مێژوویی درێژی ئیسلام نادەن. هەلەی کوردیش لە چونە ناو ئەو بزاڤە لەوەدایە لە لایەکەوە لایەنێکی مەزنی مەعریفەی مێژووی ئیسلامیان لە کیسچوە و, لە لایەکی ترەوە کێشەی ناسنامە و بوونی کوردیان لەدەستداوە. جیاوازی کورد و عەرەب لەوەدایە کە عەرەب ناسنامەی خۆی هەبووە, وە لێ وونیکردووە, بە ڕێگای هەلە و ڕاستکردنەوە ڕۆژێک لە ڕۆژان ڕێی لێ دەکەوێتەوە. بەلام کورد هێشتا ناسنامەی تایبەت بە خۆی بۆ دروست نەبووە, تا بە دووی عەرەبیشەوە بێت , هەر بۆی دروست ناکرێت. واتە کورد و عەرەب لە دوو دۆخی زۆر جیاوازدان و ناتوانن پێکەوە ڕێگا بکەن. ئەگەر هەر بیانەوێ پێکەوە بمێننەوە, ئەوا کورد هەر برابچوکە و بەکەمتر لە عەرەب سەیردەکرێت. هەروەک فارسەکان بە گالتەجارییەوە بەو کوردانەی کە داوای سەربەخۆییان کردبوو, پێیان وتبوون گەر کتێبی سەعدی ئێمە نەبێت ئێوە لەشەوانی زستاندا چیتان هەیە شەوگاری پێبەرنە سەر, هەرواش عەرەب پێمان دەلێن گەر قورئانی ئێمە نەبێت چی ئێوەی لە سەرلێشێواوی رزگار دەکرد. ڕاستیش دەکەن, چونکە کورد لە ڕێگەی_ئیسلامەوە بە بەردەوام بە عەرەبەوە لکاوە و ناتوانێ لێی جیا بێتەوە. ڕەنگە لێرەدا ئەو پرسیارە بکرێ کە نەتەوەی تریش هەن و موسولمانیشن و ڕادەی تەبەعێتیان بۆ عەرەب بەو شێوەیە ئەستور نیە و ئیسلامیش نەبووەتە ڕێگر تا خۆیان دروست بکەن !! ئەم پرسیارە لەجێی خۆیدایە, وەلێ پرسیارێکی دیش دێتە کایەوە ئەی کورد بۆ نەیتوانی وەک ئەوان خۆی دروست بکات. وەلامیش ئەوەیە کە ئەو کات هەم مەعریفەی ئیسلامی لە ئاستێکدا بوە کە ئەو نەتەوانە بتوانن بۆ خۆدروستکردن سوودی لێ ببینن, هەم نەتەوەکانیش خۆیان لە ڕووی هۆشیارییەوە لەو ئاستەدا بوون کە بە یارمەتی مەعریفەی ئیسلامی بتوانن خۆیان دروست بکەن. بەلام کورد ئەو کات لەو ئاستە هۆشیاریەدا نەبوو, ئێستە کە هۆشیاربووەتەوە و هەست بەوە دەکات دەبێ خۆی دروست بکات, مەعریفەی ئیسلامی ئەو توانا و ووزەیەی پێنەماوە کە کورد وەک هۆکارێکی یارمەتیدەر بەکاری بهێنێت. دەبێت خوێنەر لەوەش بێگومان بێت کە مەرجیش نیە ئەو نەتەوانە بە – هەست – یان ئینتمای نەتەوەییان بۆ خۆدروستکردن جولا بێ, بەلکو دەشێ –نەست – ئەو ئینتمایەی جولاندبێ و ئەو ململانێیەی لەگەل عەرەبدا پێ دروستکرد بن تا ئەو مالە جیایە لە ناو مالە

گەورەکەی ئیسلامدا بۆ خۆیان بخولقێنن. ئەگەر مێژووی ململانێی عەرەب و فارس و عەرەب و تورک بخوێنینەوە ئەوا بە ئاشکرا هەست بەو مال جیایە دەکەین.

هەرچەن ئەمڕۆ لە کوردستانی باشووردا ئاراستەیەکی ئیسلامی مەیلەو نەتەوەیی دروست بووە و ڕەواجیشی هەیە, وەلێ ئەم ئاراستەیە کاردانەوەیەکی سیاسی ڕووتە و پەیوەندی نیە بە دروستبوونەوەیەکی ڕوحی و گەڕانەوە بۆ لای خودی مرۆڤی کورد خۆی. چونکە هەموان هەلگری بیروباوەڕێکن کە گوایە خودای ئەم گەردوونە بە عەرەبی ئیسلامی وەک دوا ئایین بۆ گشت مرۆڤایەتی ناردووە و ئیتر دەسەلاتی ئەمانی تێدا نیە و ناتوانن بە ئاراستەیەکی تردا بیر بکەنەوە. کێشەی بنەرەتی کوردی موسلمان ئەم ترسەیە کە لە پەلوپۆی خستووە و ئیرادەی ئیفلیج کردووە. هەرکاتێ کورد ئەم دۆخە بەستەلەکە بشکێنێت, ئەوا هەست بە ئازادییەک دەکات کە دەتوانێ نەک تەنها عەرەب بەلکو تورک و فارسیش ناچار دەکات ڕێزی لێبگرن ودانی پێدا بنێن و نەک هەر ئەمە, بەلکو ئەوانیش تێپەڕێنێت و ڕێگە بۆ تورک و فارسیش خۆشکات.

ئەو تاکە کوردانەی کە بزاڤی ئیخوان لموسلمینیان هەلبژاردووە هەست و نەستی ئینتمای نەتەوەییان تێدا نەجولاوە. ئەمەش نەک لە بەر ئەوەی شانازی بە کوردبوونی خۆیانەوە ناکەن, بەلکو لەبەر ئەوە بووە کە ئەم بزاڤە لە ئیسلامەوە هەلقولاوە و وەلامی ئەو پرسیارانەیان دەداتەوە کە لە سەر ژیان و مردن بۆیان دروست دەبێ. واتە بزاڤێکی ئاینی خۆڕسک نەبووە تا ناسنامەیەکی کوردانە و ئینتمایەکی نەتەوەیی لێوە دامەزرێت و جیهانبینیەکی خۆمالی هەلقولاوی ڕوحی کوردی لەسەر بونیاد بنرێت و ئیتر کورد هەست بە دوالیزمی ڕەهەندی ئایینی و نەتەوەیی نەکات. هەستکردن بەم دوالیزمە لە نەستەکۆی نەتەوەکانی تردا کە عەرەب نین هێندەی کورد بە زەقی بەدی ناکرێت. چونکە ئەوان خاوەنی وولات و دەستووری خۆیانن, ئەم دوالیزمیە وەک کێشەیەکی ناوخۆیی قسەی لێدەکرێت و هێندە کاریگەری نیە بەسەر داهاتووی دروست بوونیانەوە و ململانێی نەتەوەکانی دراوسێ ناتوانێ دوو لەتیان بکات, وەک چۆن کورد دەبێتە دوو بەرەیی جاش و پێشمەرگە. لێرەشدا کە قسە لەسەر ئاینی خۆرسک دەکەم, مەبەستم گەرانەوە نیە بۆ ئاینی زەردەشت, وەک هەندێک کورد بۆی دەچن, یەکەم لەبەر ئەوەی ئاینەکان گشتیان بۆ ئیمرۆ دەچنە چواچێوەی ئەفسانەیەکەوە کە بە ئیمڕۆی زانستی ئەزمونگەری ناخۆن, دووەمیش ئێستا باوەرم وانیە کە زەردەشتی ئاینێکی کوردی بووبێ, چونکە کورد وەک نەتەوەیەک لەوسەروبەندەدا هیچ چەشنە سیمایەکی نەتەوەیی پێوە دیارنەبووە و نەبوبوە ئەو مەخلوقەی کە سنورێکی نەتەوەیی پێوەدیاربێت, تا هەنوکە بلێین کورد پەیامبەری خۆی بووە. کە کورد خۆی نەبوبێت, ئیدی چۆن پەیامبەری دەبێت. لەهەمووی گرنگتر ئەوەیە کە هەنوکە کورد ئامادەگی ئەوەی نەبێت خۆی بۆخۆی بیرکردنەوەی تایبەتی سەبارەت بە خوداو گەردوون هەبێت, چۆن سێ هەزار سال لەمەوپێش ئەو توانا مەعریفیەی بووە تا بتوانێ لە ئاستێکی هوشیاری ئەوتۆدا بێت پەیامبەری تێدا هەلکەوێت.

مەخابن ئەو کوردانەی کە ڕوحی ئایینداری جا بە هەر هۆیەوەکەوە بووبێ, بەسەریاندا زالە هێندە هۆشیار نەبون تا هاوکێشەکان ئەوا لێکبدەنەوە, ئەمەش لەو ئایدۆلۆژیایەوە هەلدەقولێت

که دەلێ خودا ئایینی ناردوە و ئاواش نارودوێتی و هەر ئاواش دەبێ بمێنێتەوە. گەر مرۆڤی کورد لەوە هۆشیار بوایە کە خودا وەک ئەو هەناسەیە وایە مرۆڤ بە بەردەوام پێویستی پێیەتی و ناکرێت و ناشێت ئەو هەناسەیە لە کات و ساتێکدا بوەستێنرێت. هەر مرۆڤە و هەر نەتەوەیەک بە گوێرەی ئاست و توانستی خۆی ئەو هەناسەیە وەردەگرێت و دەداتەوە, ئەلبەتە ئەو بزاڤە ئایینیە بە ئاراستە و ئاقارێکی تردا دەڕویشت و بێ ئەوەی دژایەتی ئیسلامیشی لێبکەوێتەوە. من پێم وایە موحەمەد کاتی خۆی لەم ئاستە ڕوحیە هۆشیار بووە و ویستویەتی ئایینەکان و نەتەوەکانی تریش بەوە قایل بکات کە خودا دەبێت بۆ هەموو نەتەوەیەک پەیامبەرێکی خۆی هەبێت بۆیە قورئان دەلێت (و ما ارسلنا من رسول الا بلسان قومە لیبین لهم) دیارە ویستویەتی بەم ئایەتە ئەو دۆگما باوە بشکێنێت کە گوایە پەیامبەران لە نێوان یەهودی و مەسیحیەت نابێت دەرچێت. دیارە ئەم بیروباوەڕە کاریگەری بەسەر عەرەبیشەوە هەبووە هەروەک چۆن ئێستا ئەم ئایدیۆلۆژیایە کاریگەری بەسەر کوردیشەوە دیارەو ناتوانن لە دەرەوەی ئەو بازنەیە وە بیر لە ئاین بکاتەوە. وەلێ لە هەمان کاتیشدا قورئان لە چەند جێگایەکی تردا ئاماژە بەوە دەدەات کە ئیسلام ئایینی گشت مرۆڤایەتیە و موحەمەدیش دوایین پەیامبەرە, هەر ئەم ئایەتە و ئەم پەیامە زیاتر لەو ئایەتەی پێشوو جێگیر دەبێ و دەبێتە ئایدۆلۆژیایەک و بە تەواوەتی لە دل و گیانی مرۆڤگەلی عەرەب و کورددا, بەوانەشەوە کە خۆیان لە ئایین بە دوور گرتوە, ڕەگ دادەکوتێ. ئیتر هەموان لەوە بێ هیوا بوون کە دەشێ مرۆڤ بە بەردەوام بتوانێ خۆی لە خودا و ژیان و بوون تێبگات و ناکرێ بۆ هەتا هەتا مرۆڤایەتی چاوەڕێی کەسێک و کتێبێک بێ. ئەو دۆگمایەی کە یەهودیەکان خولقاندبویان و پەیامبەرانیان لە بەنی ئیسرایلدا گیردابوو و موحەمەد توانی بیشکێنێت, مەخابن کورد هێشتا نەگەشتۆتە ئەو ئاستە کە ئەو دۆگمایەی ئیسلام خولقاندویوتی بیشکێنێت. هەر هیچ نەبێ گەر کورد خۆشی لەوە بگات کە ئەوە ئەنجامی کارلێکردنی نێوان مرۆڤ و گەردوونە وا دەکات مرۆڤ وێنایەک بۆ خودا و ژیان و بوون دانێت و لەگەل گۆڕان لەو پەیوەندیەدا , وێنای بۆ خودا و بوونیش دەگۆڕێت. واتە مرۆڤ لە ئەنجامی پێویستیە ڕۆحیەکانی و بەرزبوونەوەی ئاستی بیرکردنەوەی, پەیوەندی لەگەل خودا دەبەستێ و لە دوای هەول تێکۆشانێکی زۆر وێنانەیەک بۆ خودا و مرۆڤ و گەردون و پەیوەندیەکانی نێوانیان و مردن و ژیان دادەتاشێ و لە ئەنجامدا دەستوور و یاساشی لەسەر دادەمەزرێنێ. ئەگەر مرۆڤی کورد لەمە هۆشیار بوایەتەوە, هەلبەتە بزاڤێکی ئایینی جیا لە بزاڤی ئیسلامی لە ناو کوردا سەری هەلدەدا, ئەو کات ڕێبازی نەتەوایەتی و ڕێبازی ئایینی هەردووک گوزارشیان لە ناسنامە و ڕۆحی کود دەکرد. ئەوەی لێرەدا مەبەستمە ئەوەیە کە مرۆڤی کورد تا هەنووکەش ئەو ئامادەییەی تێدا نیە خۆی بە زمانی خۆی و بە ڕوحی خۆی, ڕەهەندی ئایینی نەتەوەی کورد تێر بکات. بۆیە کە بزاڤی ئیخوان بە شێوەیەکی مۆدێرنە تر هاتە گۆڕەپانی کوردیەوە, پێشوازی لێکرا, چونکە ئیخوان هەر وەک لە پێشەوەش ئاماژەم پێدا ئەو جیهانبینیەی ئیسلام و لە هەمان کاتدا گوتارێکی سەردەمانەی لە خۆ گرت بوو. بوارێکی گونجاو بوو بۆ ئەو تاکانەی ڕەهەندی ئایینی تێیاندا بە هێز ترە لە ڕەهەندی نەتەوایەتی. بۆیە ئم بزاڤە مەلا و کوڕە مەلا و شێخ و

کوڕە شێخ و هەژار و زەنگین و لە هەموو چین و توێژە جیاوازەکانی کۆمەلگەی کوردی لە خۆ گرتووە.
هەروەک چۆن ئیسلام لە ڕێگەی نەتەوەی عەرەبەوە بە کورد دەگات, هەرواش ئیخوان لە ڕێگەی عەرەبی عێراقەوە بە کورد دەگات. لەبارترین ژینگە بۆ بیری ئیخوان لە سەرەتاوە شاری هەلەبجە و دەوروبەری بوو. ئەم بزاڤە لەسەرەتادا لە نێوەند توێژی مەلا و مەلازادەکاندا تەشەنە دەکات و پاشان دادەبەزێتە ناو خەلکی سادە و بەتایبەتی لاوان. من خۆم یەکێک بووم لەو لاوانەی کە لە پۆلی سێهەمی ناوەندیدا بووم لە ناوچەی هەلەبجەدا ئیخوانم پێگەییشت و چەند سالێک لە تەمەنم پێی سەرقال بووم. هەرگیز نوکولیم لەوە نییە کە ئەو ساتەوەختەی ئەو بیروبۆچونەم پێگەییشت, زۆر خۆشحال بووم بۆ ماوەی ئەو چەند سالەش چێژێکی زۆرم لێوەرگرت, ئەویش لەبەر ئەوەی لەو سات و وەختەدا گوتاری ئیخوان گوتارێکی ڕوحی و ڕەوشتی و پەیوەندی خودا و مرۆڤ بوو. هەر مرۆڤێکیش هەتا لەو مەستی و ناهۆشیاریەدا بمێنێتەوە, هەلبەتە ئامادە نیە دەستبەرداری ئەو خۆشیە ببێت.
هێندەی من ئاگادار بم بزاڤی ئیخوان تا کۆتایی هەفتاکانیش لە سەدەی ڕابردوو هێندەی گرنگی بە تقوسەکان و جێبەجێکردنی ڕەوشتەکان و زیکرکردن و حۆموحاسەبەکردن دەدا, هێندە گوێی بە کاری سیاسی نەدەدا, هێندەی خەمی پاراستنی عەقیدە و ناسنامەی ئیسلامی لەم بزاڤەدا بە هێز بوو , هێندە ئامانجی دەسەلات گرتنە دەست لە ئارادا نەبوو. تەنانەت بۆ ئەوەی فیتنە نەکەوێتە نێوان موسولمانانەوە, بە گژاچوون و جەنگ دژ بە دەسەلاتدارانی وولاتاتی عەرەب و ئیسلامی بە حەرام لە قەلەم دەدرا. گوتاری نەتەوایەتیش بڤە و حەرام بوو, چونکە ئەمان پێیان وا بوو نەتەوایەتی گوتارێکی ڕۆژئاواییە, تەنانەت پێیان بوو کە ڕۆژئاوا بیری نەتەوایەتی بۆ نانەوەی دووبەرەکی لە نێوان وولاتانی ئیسلامیدا بەکاردێنن. جگە لەوەش لە گوتاری ئیسلامیدا مرۆڤە باوەڕدارەکان لە هەموو نەتەوەو ڕەگەزە جیاوازەکان هەروەک قورئانیش ئاماژەی پێدەکات, برای یەکترن. بۆیە ئەوان پێیان وابوو ئەمە تاقە ڕێگەیەکە بۆ لە ناوبردنی ڕەگەزپەرستی لە نێوەند مرۆڤەکاندا. دیارە ئەم ئاماژە یە لە قورئاندا بۆ برایەتی و دژایەتی کردنی ڕەگەزپەرستی لەسەر بنەمای عەقیدەیەک, واتە گۆڕینی حالەتێکی کۆمەلایەتی کە جیاوازیکردن بوو لەسەر بنەمای بنەمالە و هۆز و قەبیلە پەرستی بۆ حالەتێکی تر لە جیاوازی کردن لەسەر بنەمای باوەڕهێنان یان قبولکردنی بیروبۆچونێکی نوێ بۆ ئەو سەردەمە کە یەکتاپەرستی بوو, قۆناغێکە لە بەرزکردنەوەی ئاستی هوشیاری مرۆڤ و پێشخستنی کۆمەلگە. ئەمە ڕاستیەکە نوکولی لێناکرێ. وەلێ لەم سەردەمەدا مرۆڤ خوازیاری بیرکردنەوەیەکی لەوە فراونترە. واتە جیاوازی کردن لە نێوەند مرۆڤەکاندا لەسەر بنەمای بیروباوەڕ ئاستێکی نزمە و دەبێ قۆناغی بەرزتر ببڕێ. بۆیە جیازایکردن لەسەر بنەمای بیروباوەڕ مرۆیانە نیە, بەلکە هەموو مرۆڤەکان برای یەکترن و مرۆڤ خۆی سەنتراله نەک بیرەباوەڕ, نەتەوە, ڕەگەز یان ڕەنگ. خۆ ئەمەش مانای ئەوە نیە کە تایبەتمەندێتی تاک, گروپ, نەتەوە لەبەرچاو نەگیرێت. ئەو ئەلتەرناتیڤەی کە من لە بری ڕەگەزپەرستی دامناوە, ڕەگەزناسیە. ڕەگەزناسی واتە دەکرێ

هەر نەتەوەیەک تایبەتمەندێتی خۆی و ئەویدیش لەبەرچاو بگرێ. ئەمەش بە ناسینی خود و ناسینی ئەویدی دەبێ.

مەبەستی من لەم ڕوونکردنەوەیە ئەوە بوو کە ئەگەر خۆت زۆر هۆشیار نەبی , بە ناوی برایەتی و یەکسانیەوە دەکەویتە داوی ئەویدی و هەرچی تایبەتمەندی خۆت هەیە لەکیس دەدەی. چونکە زۆر ئەستەمە هەموو سەردەمێک هەموو مرۆڤەکان بتوانن وەک یەک لە دەستەواژەی سەردەمی خۆیان بە باشی تێبگەن و جێبەجێی بکەن. نەتەوەیەک بۆ ئەوەی بتوانێ لەگەل ئەوانی دی بە یەکسانی و برایەتی بژی و لە هەمانکاتدا تایبەتمەندی خۆی لەکیس نەدا, واتە ڕەگەزناس بێ و نەبێتە ڕەگەزپەرست, دەبێ هەمیشە لە ئاستێکی هۆشیاری و بێداری و ئەقلانی بەرزدا بێت. بەهەمان شێوە نەتەوەیەک بیەوێ پەیامی برایەتی و یەکسانی خۆی بەوانی دی ڕاگەیەنێ و لە هەمانکاتیشدا تایبەتمەندیان لەبەرچاو بگرێ, دیسانەوە ئەستەمە. چونکە تالێکی زۆر باریک لە نێوان ڕەگەزپەرستی و ڕەگەزناسیدا هەیە و کەچی زۆریش لەیەکدی جیاوازن. ڕەگی ڕەگەزپەرستی بۆ خۆپەرستی و ئەویدی بێنرخکردن دەگەرێتەوە و ڕەگی ڕەگەزناسیش بۆ خودناسی و ئەوناسی دەگەڕێتەوە.

ئەوەی دەمەوێ ڕوونتر بیلێم کە مرۆڤی کورد لە باشوری کوردستاندا کە پەیامی بزاڤی ئیخوانیان وەرگرت, وەرگرتنێکی زانستیانە و هۆشیارانە نەبوو, بەلکو لەسەر بنەمایەکی سۆزداری ڕووت بوو. لێرەدا دیاردەیەک بە نموونە دێنمەوە ئەویش دیاردەی ناولێنانی منال لە لایەن ئەو خانەوادە کوردانەی کە چووبوونە ناو بزاڤی ئیخوانەوە, و بە ناوی هاوەلانی موحەمەد بە بیانوی پیرۆزی و جوانی پەیام و خورەوشتیان. دەکرێ مرۆڤ یان نەتەوەیەک بکەوێتە ژێر کاریگەری جوانی پەیامی مرۆڤێک یان نەتەوەیەکی دی و لاساییشی بکاتەوە, زۆر جاریش لە مێژوودا ڕوویداوە, بەلام کێشەکە لەمەیاندا ئەوەیە کە ئەو مرۆڤە یان ئەو نەتەوەیە جەوهەری پەیامەکەی لە بیرچێتەوە و خۆی خەریک بکات بە لاساییکردنەوەی ناو و جلوبەرگ و ڕووکەش و هەندێ دابو نەریتی سادەی ڕۆژانە. ئەم دیاردەی ناو لێنانە تا سەرەتاکانی سالانی نەوەدیش کاری پێدەکرا. تەنانەت من خۆم لەسەر ناونانی منالەکەم بە کوردی و ڕیش نەهێشتنەوە, لەلایەن دوو ئەندامی سەرکردایەتی ئێستای پارتێکی ئیسلامیەوە سەرزەنشت کرام. بەبۆچونی یەکێکیان کە من ناوی عبدالرحمان, عبدﷲ , مصعب و صهیب .. هتد لە منالەکەم نەناوە, چۆن لە ڕۆژی دواییدا وەلامی خوا دەدەمەوە. بێگومان ئێستە ئەم دیاردەیە بەرە و کزبوون دەڕوات و لەوانەشە هەر ئەو بەڕێزانە خۆشیان ئەم بۆچونەیان گۆڕابێت و ڕەنگە نەک هەر ڕیش بەلکو سمێلیشیان خستبێتە بانی. من لەمەدا لاریەک نابینم چونکە مرۆڤ دەبێ بۆچونی بگۆرێت. لە هێنانەوەی ئەم نموونەیە مەبەستم گلەیی و گازندە نیە , بەلکو پیاچونەوە و بیرخستنەوەی واقعێکە و ناکرێ هەروا بەجێی بهێلین. دیارە مەبەستی سەرەکی منیش لەم نموونەیە, ئەوەیە کە چۆن بیری ئایین بە ناوی خواوە مرۆڤ ناهۆشیار دەکات, گەر ئەو مرۆڤە هوشیارنەبێت لەو توخمە پیرۆزگراییە ی ئایینداران جەختی لەسەر دەکەنەوە.

بۆ ئەوەی مرۆڤ لەو قۆناغە دەرباز بێت پێویستی بە هۆشیاریەکی بەرزی مەعریفی زانستی و ئایینیش هەیە. چونکە تێگەیشتنێکی دروست لە ئایین خۆی یارمەتی دەرێکە بۆ هۆشیار بوونەوە و دامەزراندنی پەیوەندیەکی دروست لە نێوان مرۆڤ و خودا دا.

توندڕەوی و کوردی ئیسلامی

هەر گۆڕانکاریەک لە بزاڤی ئیخواندا لە میسر یان لە عێراق ڕوویدەدا, کاریگەری لەسەر کورد بەجێدەهێشت. بۆ نمونە سەرهەلدانی بیری سەیدقوتب لە ناو ئیخواندا کاریگەری لەسەر کوردیش دەرخست. بۆچوونەکانی ئەو جۆرێکی تری لە بیرکردنەوە لەناو ئیخواندا ووروژاند کە لەوەپێش جێگەی سەرنجی ئەم بزاڤە نەبوو, وەک بە ناوزەندکردنی کۆمەلگە و حکومەتەکانی ئەو کاتەی عەرەبی بە جاهیلیەت. ئەمە بووە هۆی دروستکردنی تەنگەژەیەکی توند لە نێوان حکومەتە عەرەبیەکان و ئەندامانی ئەم بزاڤە. تەنانەت لەم دوایەنەدا وایلێکەوتەوە کە سەیدقوتب وەک دروستکەرێکی بیری تیرۆرستی لە ناو بزاڤی ئیسلامیدا لە قەلەم بدرێ. ئەم بۆچوونە زیاتر لە لایەن ڕۆشنبیرانی کوردەوە پێشوازی لێکرا. هەرچەن من نوکولی لەوە ناکەم کە بۆچوونەکانی سەیدوقتب توندیەکی پێوە بوو لە چاو بۆچوونەکانی حسن بەننا, دامەزرێنەری ئەم بزاڤە, لە هەمانکاتیشدا داوای گۆڕینی حوکمی دەرکرد, وەلێ لەگەل ئەوەدا نیم کە ئەو ڕاستەوخۆ پەیوەندی هەبێ بەم تیرۆرەی کە ئەمڕۆ لە ئارادایە.
لە ناو کوردی باشووردا دوو بەرە لە ناو بزاڤی ئیخواندا دروست بوو, بەرەیەکی توندڕە و بەرەیەکی میانەڕەو. لە دوای ڕاپەڕین ئەم دوو بەرەیە لە بزووتنەوەی ئسیلامی و یەکگرتووی ئیسلامیدا خۆی بینیەوە. ئەوەی ئاشکرایە ئەم دوو بەرەیە لەسەرەتادا دۆزی کورد گرفتی سەرەکیان نەبووە. هەرکات باسیان لە نەتەوایەتی کرد بێ هەولیان داوە وەک کێشەیەکی نەتەوایەتی لە ناو ئیسلامدا شەرعیەتی بۆ بدۆزنەوە. ئەوان هەرگیز پەیان بە بنەڕەتی کێشەی کورد لە ڕووی زانستیەوە, نەبردووە. تا ئێستەش لای ئەم دوو بەرەیە ئەوە چەسپاوە کە خودا دواهەمین ئایین و دواهەمن پەیامبەر و دواهەمین کتێبی ناردووە , ئیدی مرۆڤ بۆی نیە لە دەرەوەی ئەو چوارچێوەیە لە کێشەکانی مرۆڤ بڕوانێ. ئەوان بۆ شەرعیەتدان بە کێشەی کورد پێشوەخت بۆ قورئان دەگەڕێنەوە وەک سەرچاوەیەکی شەرعی, تا بتوانن قسە لەسەر نەتەوایەتی بکەن. ئیتر زانست و فەلسەفەی ئەمڕۆ چی دەلێ لای ئەوان گرنگ نیە یان هەر لێی بێ ئاگان. ئەو لێکۆلینەوە و تیۆریانەی قسە لەسەر نەتەوە و نەتەوەبوون دەکەن و زانست و فەلسەفە لەم بارەیەوە چی دەلێت, بۆ ئەوان نەبۆتە کێشە. ئەوەی لای ئەوان کێشەیە ئەوەیە ئایا خودا ڕێگەی داوە کە موسلمان باسی نەتەایەتی بکات؟ پاش ئەم پرسیارە ئیدی ئایەت و فەرموودەی زۆرو زەبەندە دەهێننەوە, تا بیسەلمێنن بەلێ کورد بۆی هەیە باسی نەتەوایەتی بکات. واتە گەر بەلگەی شەرعی نەدۆزیتەوە ناتوانی, ئەوە ئیدی حەرامە کوردایەتی کردن. پرسیارەکە لەوەدایە, گەر بلێیت ئیسلام پەیوەندی بە نەتەوە و کەلتوری عەرەبەوە هەیە, ئەم جۆرە کورد پەروەرە ئیسلامیانە دەچن بە ئاسماندا, بەلام بۆ نەتەوەیەکی تر کە شەرعیەتی

نەتەوایەتی کردنی لێوەرگرن, دەگەرێنەوە بۆ لای ئەو قورئانەی کە خۆی پەیوەندی بە هیچ نەتەوەیەکەوە نیە. بانێکەو دووهەوا. ئەم پرسیارەم قسەی زۆرتر هەلدەگرێت ئەگر بەوردی بە دوایدا بچین, بەلام هەر بۆنمونە هێندە بەسە. ئەوان لە نمونەکانیاندا ئایەتی (شعوبا و قبائل) دەێننەوە, وەلێ ئەو ئایەتانەی کە تایبەتمەندێتی عەرەبێتی لەخۆگرتووە چاوو گوێی خۆیان لە ئاستیا دادەخەن. قورئان خۆی بە ئاشکرا دەلێت من پەیامێکی عەربیم, کەچی ئەم ئیسلامیانە دەلێن نەخێر تۆ هەر بۆ عەرەب نیت, بۆ گشت مرۆڤیت. ئەمەش ئەوە ناگەیێنێت کە لە قورئاندا هیچ جۆرە ئاماژەیەکی تێدا نەبێت بۆ جیاهنبینی, بەلێ لەو ئاگادارین, وەلێ چ پەیامێکی مەعریفی لە مێژوودا بووە ئەم ئەم دوو ڕەهەندەی واتە لۆکالی و جیهانی, کەلتوری و مرۆیی لەخۆی نەگرتبێت. ئەو ئایەتانەی کە لۆکالێتی قورئان دەردەخات زۆرن, بەلام لە هەموویان گرنگتر ئەو ئایەتانەن کە بە ئاشکرا وشەی عەرەب وەک نەتەوە و زمان بەکاردێنێت. وەک: (لسان عربی) بروانە سورەتی (النحل 103– الشعراء 195) قورئانی عەرەبی بروانە(یوسف 2– طه 113- زمر 28- فصلت 3- شوری 7– زخرف 3), لەم ئایەتانەدا دەشێ ئەو تەئویلە بکرێت کە خودا دەبێت هەر بەزمانێک پەیامەکەی بنێرێت, وەلێ لەم ئایەتەی تردا کە قورئان دەلێت خودا حوکمی عەرەبی ناردووە ئیدی هیچ بواری تەئویل نامێنێتەوە, چونکە حوکمی خودا نابێت حوکمێکی عەربی بێت, دەبێت بێ ڕەگەز بێت, چونکە خودا بێڕەگەزە. بروانە سورەتی (رعد 37).

ئاشنابوونەوە بە خود

عەقیدە و ئایدۆلۆژیای لەم جۆرە مرۆڤ لە خۆی نامۆ دەکات. لەوێشەوە سەر بۆ ئەوە دەکەشێت کە نەتەوەیەک توشی نامۆیی ببێت. بەلام کێشەی گەورە لەوێدا هەر وەک چۆن ڕێبازە ئایینیەکان کوردیان بە خۆی نامۆ کردوە, ڕێبازە نەتەوەییەکانیش کوردیان لە خودی خۆی نامۆ کردوە. ئاشنابوونەوە بە خود و نامۆ بوون لە خود چیە؟

ئاشتبونەوە لەگەل خود و ئاشنابوونەوە بە خودیش پرۆسەیەکی سایکۆلۆژی ڕوحیە. دیارە لەوەش ئاگادارم کە ئاشنا بوونەوە بەخود کارێکی هەروا سادە و سانا نیە کە جەماوەرێک یان تاکەکانی گەلێک بتوانن دەرک بە پێویستی ئەو پرۆسەیە بکەن یان بتوانن جێبەجێی بکەن. خۆ ئەگەر پێشەنگی ئەو کۆمەلگایە یان ڕۆشنبیرانی ڕێبازێک یان سەرکردەیەک, لەو حالەتە سایکۆلۆژیە هۆشیاربێتەوە و لە خودی خۆیدا جێبەجێکات, ئەوا کاریگەری ئەو پرۆسەیە ووردە ووردە لە ناو جەماوەردا تەشەنە دەکات. پرۆسەی خودهۆشیاری لای عاریفان و فەیلەسوفان گەر مرۆڤ بەوردی لێیان وردبێتەوە هەست پێدەکات. کاتێ ئەوان لە خودی خۆیاندا ئەو پرۆسەی ئاشنابوونە بەخود جێبەجێی ئەکەن, جەماوەریش دەبێتە چاولێکەریان.

هەروەک ئاشنابوونەوە بەخود پرۆسەیەکی سایکۆلۆژی و ڕۆحیە, هەروا نامۆبوون لە خود و نامۆبوون بە خودیش پرۆسەیەکی سایکۆلۆژی و ڕۆحیە. لەو ڕۆژەوەی مرۆڤ دێتە دنیاوە بە شێوەیەکی زۆر بێدەنگ و خشکەیی و لەسەرخۆ ئەو پرۆسەیە دەست پێدەکات. هەر لەو ڕۆژەوە

مرۆڤ پێویستی بە کۆمەلێک پرۆسەی کۆمەلایەتی و کەلتوری و دابونەریت و گوتار هەیە, بەردەوامی و دوبارەبونەوە و چەسپاندنی ئەو دابو نەریتو کەلتورانە بە درێژایی مێژوو وا لە مرۆڤ دەکەن لەسەریان ڕابێت و بێ لێپرسینەوە جێبەجێیان بکات. ئەم پرۆسەیە پێیدەوترێ پرۆسەی بە کۆمەلایەتیکردن. پرۆسەی بەکۆمەلایەتی بوون مرۆڤ لە خودی خۆی بیردەباتەوە کێیە و چی دەوێ بەمەش ئەوترێ نامۆ بوون لەخود. ئەمە ئەو مانایە ناگەیێنێت کە مرۆڤ لە دەرەوەی گۆمەلگا بژی لە پێناوی ئەوەی خوردهوشیاربێ و نامۆ نەبێت, نەخێر, گرنگ ئەوەیە یەکەم هوشیار بێت لەم کاریگەرییە و دووەم لە هەموو ئان و ساتێکدا ئامادە بێت بۆ گۆرانکاری گەر پێویست بێت.

پرۆسەی بە کۆمەلایەتی کردن چیرۆکێک بۆ ژیان دەهۆنێتەوە, لەو مرۆڤەوە ئەو چیرۆکە دەبێتە حەقیقەتی ڕەها و ژیان و مان و نەمانی خۆی لەسەر بونیاد دەنێ. هەرکاتێ مرۆڤ بە پرۆسەی پێ بە پێی هۆشیاربوونەوە, بە ئاسۆی ڕۆشنگەریدا سەردەکەوێت, دەتوانێت لە ژێر باری ئەو چیرۆکە دەرچێت و ئازادی وەرگرێتەوە و بکەوێتە حالەتی بە تاک بوونەوە. لێرەوە جارێکیتر ئەم مرۆڤە ژیان و مان و نەمانی خۆی بۆ خۆی دەهۆنێتەوە و لە وێدا هەستی نامۆبوون تێدەپەڕێنێت و بە خودی خۆی ئاشنا دەبێتەوە. هەرکاتێ ئەم مرۆڤە بتوانێ پڕۆژەیەکی وا دامەزرێنێت کە کۆمەلگەکەی لە ڕۆحی خۆی تێ بگەیەنێت و بتوانێ ئەگەر بە لاساییکردنەوەش فێری جێبەجێ کردنیان بکات ئەوا پتەوی و یەکڕیزی لە ناو کۆمەلگادا دەخولقێنێت و ناسنامەیەک دروست دەبێ کە جیهانبینی و ئینتما بۆ یەکدی, ئایین و نەتەوە پێکەوە گرێدەدات و لەگەل نەتەوەکانی تردا ململانێیەکی مەعریفی دەخولقێنێت نەک ململانێیەکی سیاسی و دەسەلات. ئێمەی کورد ئەم جۆرە پڕۆژەیەمان نە لە بزاڤی ئایینی و نە لە بزاڤی نەتەوایەتی نەدی. بەلکو هەریەکە و بە ئاراستەی جێبەجێکردنی مەرامی پارتایەتی خۆیان یان مەرامی تایبەتی دەچێت. نەبوونی پرۆژەیەکی وا لەناو کوردا دەگەرێتەوە بۆ نەزانی و ناهۆشیاری. نەزانی لەوەوە سەرچاوە دەگرێ کە لای ئێمە هەمیشە و تا هەنوکەش ڕەهەندی ئایینی و ڕەهەندی نەتەوایەتی لە مرۆڤدا بە جیا سەیرکراوە. جگە لەوەی کە ئایین لای ئێمە هێشتا هەر لە سراکتورە تەقلیدیەکەیدایە و نەچوتە سراکتوری مۆدێرن و پۆستمۆدێرنە دا.

بۆیە دەبینین بزاڤی ئیسلامی سیاسی لە گۆڕەپانی کوردستاندا پاش ڕاپەڕین هیچێک لە ڕەفتار و سیستەمس حیزبایەتی و دروشمەکانیاندا, جیاوازیەکی نەبوو لەگەل بزاڤی نەتەوایەتی ناو کورد. بۆ نموونە یەکگرتووی ئیسلامی هەمان دروشمی کەرکوکچێتی دەلێتەوە کە پارتی و یەکێتی بازرگانی پێوە دەکەن. ئەمە ئەگەر بە هەلەدا نەچوو بم لە دروشمی سیانزەمین سالیادی دامەزراندنی یەکگرتوو دا بینی, کە دەلێ: کوردستان بێ کەرکوک ناتەواوە. ئەمە ڕێک دووبارەکردنەوەی (کەرکوک دلی کوردستانە, کەرکوک قودسی کوردستانە) یە . کە ئەمرۆش ئیسلامیەکان گوتاریان بە ئاراستەی کوردایەتیدا ئەبەن, هەر جوینەوەی هەمان ووشە و دروشمەکانی پارتی و یەکێتیە. ئیسلامی سیاسی شەرعیەتی بوونی پارتی و یەکێتی پتەوتر و توندو تۆلتر کردەوە, نەیتوانی ئەو دۆگمایە بشکێنێت کە ئەوان خۆیان لەسەر ڕاگرتووە,

هەروەک چۆن پەیامبەرێکی وەک موحەمەد دۆگمای سەرۆک خێل و عەشرەتەکانی عەرەبی شکاند. ئەو هێزو تینەی موحەمەد هەستی پێدەکرد لەووەوەبوو کە ئەو لەخودی خۆیدا پەیامێکی سازکردبوو, لە نەتەوەیەکی دی وەرینەگرتبوو. هەر بەوەش شەرمەزاری دەکرن ئایا ئەم قورئانە عەرەبی نیە, ئەی بۆ تێناگەن.کەچی ئەم حالەتە لای ئیسلامیەکانی کورد پێچەوانەبۆتەوە, لەبری بوێری شەرمندەی کردوون. ئیسلامیەکانی کورد شەرمێکی بێدەنگ لە ئاست پارتی و یەکێتی دایگرتوون لەمەر کێشەی نەتەوایەتی کوردا, چونکە ئەوان بەوە تاوانبار کراون هەلگری ئایدیۆلۆژیای عەرەبن و ئەوانیش مل بۆ زۆر شت کەچ دەکن تا ئەم لەکەیە لەخۆیان بکەنەوە. کێشەی بنەڕەتی مرۆڤی کورد ئازادکردنی ڕۆحیەتی و ڕاهێنانیەتی لەسەر خۆگرتنەوە لە ئاست غەریزەی دەسەلات و دامەزراندنی پرۆژەیەکی ئەوتۆی عیرفانی تا بتوانێ هەوێنێک بۆ شیری نەمەییوی کورد بخولقێنێت.
هەرچەندە ئێستا بازاڕی بزاڤی ئیسلامی لە کوردستانی باشوردا گەرمە, بەلام پێدەچێ هەمان ئاکامی بازاڕ کزی ئێستەی مارکسیزمی بەسەردا بێت . چونکە مێژووی جیهانی ئیسلامی هەرسێ بزاڤەکەی کە لە پێشەوە ئاماژەمان پێدا بەخۆوە دی. بزاڤی ئیسلامی کۆتایی بەو مێژووە دەهێنێت بێ ئەوەی جیهانی ئیسلامی گۆرانێکی جەوهەری بەخۆیەوە ببینێت. نە بزاڤی نەتەوەیی و نەبزاڤی مارکسی و نە بزاڤی ئیسلامیش ئەو توانستەیان نیە دیموکراسی جێبەجێ بکەن. چونکە دیموکراتخواز نابێت ڕەهاخواز بێت. دیموکراتی بوون, واتە گۆرانکاریەکی بنەرەتی لەو کۆمەلگەیەدا. گۆرانکاری بنەرەتی, واتە دەسکاریکردنی هەست و نەستی تاک و نەستەکۆی کۆمەلگە. بەواتایەکی تر دەسکاریکردنی ڕۆحی مرۆڤە. ئەو مرۆڤەی سەدان سالە بگرە هەزاران سالە ئایدیۆلۆژیایەک یان چەند ئایدۆلۆژیایەک دروستی دەکات. لەمەودوا هەول دەدەین ئەوە ڕوونکەینەوە بۆ بەم باوەڕەی هەنوکەی ئیسلام ناتوانین دیموکراسی بین!

جیهانی ئیسلامی و دیموکراسیبوون[9]

ئەم پەرەگرافە بەم پرسیارە دەستپێدەکەین: ئایا دیموکراسیبوون هوشیاربونەوەیەکی جۆرەکی دەخوازێت یان هەروا لەخۆرا و بە دروشم و گوتار بەڕێدەچێت؟ ئایا دیموکراسیبوون بەدەسکاریکردنی تەنها فۆرم دروست دەبێت یان سترەکتوری تاک و کۆمەلگش دەبێ سەروبن بکرێت؟

دیموکراتی بەتەنها سیستەمێکی سیاسی نیە و ڕەهەندەکانی تری ژیان وەلا نێت, نەخێر دیموکراتی سیستەمێکە سەرتاپای ڕەهەندەکای تری ژیان دەگرێتەوە, وەک لایەنی ئابوری کە بازاری ئازاد دەخوازێت, وەک تاک کە بەهای خۆی لە ئاست کۆمەلدا وەرگرێتەوە, وەک خێزان کە باوکسالاری یان دایکسالاری سەروەری وەرنەگریت, مرۆڤ وەک مرۆڤ نرخی خۆی هەبێت و گشت مرۆڤێک بە سەرکردەو جەماوەرەوە لە هەمبەر ئەو بەهایەدا یەکسان بن, لە هەمووی گرنگتر یەکسانبوونی عەقیدەکانە لە ئاست یەکدیدا, واتە دەسهەلگرتنە لە ڕەهایی عەقیدەیەک.

ئەم دوا ڕەهەندەیان بۆ ئێمە تا بلێی گرنگە قسەی خۆمانی لەسەر بکەین. چونکە گرفتی جیهانی ئیسلامی وا لەم خالەدا و هەستی پێناکرێت.

لێرەدا هەولدەدەین بەڕێگەی دەروونشیکاری بچینە ناخی موسلمانێکەوە. ئەو موسلمانەی هەلگری عەقیدەیەکە کە پێیوایە خودا ڕاستەوخۆ پەیامی خۆی بۆ ناردووە. پرسیارەکەی ئێمە لێرەدا ئەوەیە: ئایا ئەم عەقیدەیە لەگەل دیموکراتیدا دەگونجێت؟ بێگومانم لەوەی کە وتار و کتێبی زۆروزەبەن لەوبارەوە نوسراون کە ئیسلام دژ بە دیموکراتی نیە و ڕەنگە لە هەندێ شوێنیشدا وا بێت وەک موسلمانەکان دەیلێن, چونکە ئەو نوسینانە قسەیان لەسەر یاسا و دەستورەکانی ناو مێژووی ئیسلامە. بێگومانیشم لەوەی گەر بە مێژووی ئیسلامدا بگەرێیت, نمونەی دیموکراتیش و نمونەی دیکتاتۆریش دەدۆزیتەوە. وەلێ گرفتەکە لەوەدایە کە ئیسلامیەکان نمونە جوانەکانی مێژووی ئیسلام دەخەنە روو و ناحەزانی ئیسلامیش نمونە دزێوەکانی مێژووی ئیسلام دەدۆزنەوە. ئەگەر مێژوو مێژووی مرۆڤ بێت, هەلبەتە لە هۆردوو نمونەی دزێوی و جوانیش دەتوانرێ ببینرێتەوە. مێژووی شارستانی هیچ کۆمەلگەیەک بەدەر نیە لەم ڕێسایە, بەم شارستانیەتەیشەوە کە هەنوکە ڕۆژئاوا خاوەنیەتی. بەهەمان شێوە دەتوانین نمونەی جوانی دیموکراتی لە ئاینەکانی تریشدا لە ساتێک لە ساتەکانی مێژوودا یان لە تێکستێک لە ناو کتێبە پیرۆزەکانیاندا بەدیبکەین. هەر بۆنمونە لە وتارێکی بودادا بۆ قوتابیەکانی جوانترین گوزارشی دیموکراسی تێدا یە کە لەگەل سیستەمی دیموکراسی ئیمرۆدا پێکدێتەوە, هەروەک دەتوانین بلێین حوکمی عومەری کوری عەبدولعەزیز گەر بەراوردی بکەیت لەگەل خەلیفەکانی پێش ئەودا سیستەمێکی جوان بوو بۆ ئەوکات. وەلێ ئەم دیموکراسیەی ئیمرۆی ڕۆژئاوا توخمی زۆری تێدایە کە لە دوێنێدا بەدی ناکرێن. دیموکراسی هەنوکەی ڕۆژئاوا بەتەنها سیاسەتی حوکەکردن ناگرێتەوە, بەلکو ناخی تاک و عەقیدەی کۆمەلگەشی گرتۆتەوە, هەر دەسکاری سیستەمی کۆمەلگەی نەکردووە, بەلکو دەسکاری سایکۆلۆژیای تاکیشی کردووە.

لەم وتارەدا قسە لەسەر مێژووی ئیسلام ناکەم, بەلکو قسە لەسەر ئەو مرۆڤە دەکەم کە ئەم مێژووە خولقاندویەتی. قسەی من لە سەر کتێب و ڕوداوەکانی ناو مێژووی ئیسلام نیە تا بەشوێن نمونەی جوان یان دزێودا بگەرێم, قسەی من لە سەر دەستورو یاساکانی ئیسلام نیە تا ڕاپبگەیێنم ئەم دەستورە یان ئەو یاسایە بۆ ئیمرۆ دەگونجێت یان ناگونجێت, قسەی من لە سەر شتەکان و ڕوداوەکا نیە کە بەسەر چوون, بەلکو قسەی من لەسەر خودی ئەو مرۆڤەیە کە ئیمرۆ خۆی بە موسلمان دەناسێت. ئەو مرۆڤەی مێژوویەکی هەزاران سالە لە پێکهاتنی کاراکتەریدا دەستی هەیە. قسەم لەسەر موسلمانی ئیمرۆیە نەک موسلمانی دوێنێ, قسەم لە سەر ئەو مرۆڤەیە کە کتێبەکانی پێشوو و ڕوداوەکانی پێشوو و وتارەکانی پێشوو لە دروستکردنیدا دەستیان هەبووە.

لەم پرۆسەیەدا مرۆڤێک خولقاوە, پێکهاتەیەکی عەقلی و دەروونی وای بۆ ڕەخساوە, نەستێکی ئەوتۆی بۆ دامەزراوە لەگەل دیموکراسی ئیمرۆدا گونجاندنی سەختە. مانای ئەوەنیە هەولی گوجاندن نەدراوە, چونکە ئیسلامیەکان دەتوانن نمونەی زۆر و زەبەندی ئەو ولاتانە بێننەوە کە

ئیسلامی حوکم دەکاو دیموکراسیش پیادە دەکرێت, هەلبەتە مەبەستی منیش هەر ئەمە نیە, بەلکو مەبەستم ناخی ئەو مرۆڤەیە کە دیموکراسیبوونەکەی لە سەنگی مەحەک بدرێت. ئایا دیموکراسی هەرتەنها هەلبژاردنە و بوونی پارتی جۆراوجۆرە وەک لە تورکیادا بەتایبەتی دەیبینین؟ نا, نەخێر دەمەوێ ئەوە روونکەمەوە ئەو تاکە تا چەند ئەخلاقی دیموکراسی لە ناخی خۆیدا هەلگرتوە. دەنا ئەمەش وەک هەروەک ئەو باوەر بەخوابوونەی لێدێتەوە کە دەلێ باوەرم بە خودایە, وەلێ تا چەند توخمی بە خوابوونی لەناخی خۆیدا هەلگرتووە. واقع یان روداوێک ئەو ناخەمان بۆ دەردەخات تا چ ڕادەیەک ئەو مرۆڤە لە گەل باوەڕەکەیدا ڕاستگۆیە. هەر بۆنمونە دەسەلاتدارانی تورک بە ئیسلامی و بە عیلمانیەوە تا چ ئاستێک دەتوانن دیموکراسی بن لە ئاست دۆزی کوردا. وەلامدانەوەی دەسەلاتی تورکی بۆ ئەم کێشە واقیعیە ڕادەی باوەری ئەوان بە دیموکراسی دەردەخات. پرسیارێکی دی ئەوەیە بۆ مافی کورد لای دەسەلاتدارانی خۆرئاوا هێندە ئالۆز نیە و بە مافێکی ئاسایی دەزانن, کەچی تورک و عەرەب و فارس بە مافی ڕەوای نازانن؟ **هەروەک ڕاستێی ئیمان کردەوە دەری دەخات, ئاوهاش ڕاستێتی دیموکراسیبوون کردار دەریدەخات**.

ئەو ناخەی موسلمان هەلگریەتی گەر وەرچەرخانێکی جۆرەکی تیادا ڕوونەدات, دامەزراندنی سیستەمێکی دیموکراتی تا بلێی ستەمە و سەختە. وەرچەرخانێکی جۆرەکی لە بیرکردنەوە, وەرچەرخانێکی جۆرەکی لە عەقیدە, وەرچەرخانێکی جۆرەکی لە وێناکردنی مرۆڤ, وەرچەرخانێکی جۆرەکی و سەرەکی لە چەمکی خوایەتی. چەمکی خوایەتی هەرکۆمەلگەیەک ئاوێنەی ناخی ئەو کۆمەلگەیە نیشان دەدات. هەرکەسێک ئاگاداری سایکۆلۆژیای ئاین بێت یان ئاگاداری سۆفیگەری بێت لەم مەبەستەم چاک تێدەگات. بەتایەبەتی لە ڕێبازە سۆفیگەریەکەی فەریدەدینی عەتتاردا ئەو پەیوەندیەی نێوان چەمکی خوایەتی و ناخی یا نەستی مرۆڤ بە ئاشکرا دەردەکەوێت. کە دەلێم موسلمان هەرتەنها ئیسلامیەکان ناگرێتەوە, بەلکو ئەوانەشی کە خۆیان بە پارتی عیلمانی دەزانن, دەگرێتەوە. لەبەرئەوەی ئەوانیش لەو کەلتورەدا گەورەبوون و هەمان هەوایان هەلمژیوە. بۆ راستێتی ئەم بۆچونەم چەند مانگێک لەمەوپێش لەگەل چەند کەسێک کە مێژوویەکی درێژیان لەگەل کۆمەلەی ڕەنجدەران بووە, کە بۆچونی خۆمم لە هەمەبەر ئیسلام ئاشکرا کرد و پێشنیاری ئەوەم کرد کە کورد تا ڕۆحی خۆی سەربەخۆ نەکات ناتوانێت سەربەخۆیی خاک و ولاتیشی دەسکەوێت, زۆربەی ئەو بەرێزانە ترسێکیان لێنیشت. ئەو ترسە بردنیەوە دۆخی نەستی خۆیان کە چەندین سالە مێژووی ئیسلام دایدەڕێژێت. من هەولم دەدا ئاین لە ئاستێکی بەرزتر لەوەی ئیسلام ڕوونکەمەوە و لەم سەردەمی پۆستمۆدەرنەیەدا چۆن ئاینخوازبین, کەچی ئەو بەرێزانە بەرگریان لە ئیسلام دەکرد, کە لەوانەیە هەندێکیان لە ژیانیاندا بۆ جارێکیش رکعاتێک نوێژیان نەکردبێت. خۆشم زۆرچاک لەوە هوشیارم کە ئەم خواستەی من تا بلێی بۆ کۆمەلگەی کوردەواری سەختە و هەرس ناکرێ, وەلێ دەبێ ئێمەش لەوە هوشیاربین کە کاری سەخت مرۆڤ فێردەکات و گەشەی پێدەدات, هەر مرۆڤی هوشیاریش چاکتر لە خواستەکانی خوا تێدەگات, ئیدی دەبێ ئەم هوشیاربونەوەیە چ پێچەوانەیەکی ویستی خوای

تێدابێت. هەلبەتە لێرەدا مەبەستم لایەنی مەعریفەی ئیسلام نیە کە وەک ئەبستمۆلۆژیایەک وینای ژیانێکی میسالی بۆ مرۆڤ دەکێشێت, هیچ کاتێک لاریم لەم مەعریفەیە نەبووە ە تا هەنوکەش ئەم مەعریفەیەی ئیسلام سەرقالی کردووم, مەبەستم ئەو ئیسلامە ئیدۆلۆژیەیە کە تێکەل بەکەلتوری کۆمەلگە بووە و بە ناوی خوداوە دەخرێتە ڕوو. گشت ئاینێک دوو ڕەهەندی ڕۆحی و کەلتوری لە خۆ گرتووە. هەرچەندە ئەو ڕەهەندە ڕۆحیەش لە ئاینێکەوە بۆ ئاینێک و لە سەردەمێکەوە بۆ سەردەمێک و لە کۆمەلگەیەکەوە بۆ کۆمەلگەیک دەگۆڕێت, بەلام گشتیان رووی مرۆڤ ئاراستەی ئەو ڕەهەندە شاراوەیە دەکەن و بەرەو هوشیاربونەوەیەکی تایبەتی دەبەن. هەزاران سال ئاشنا بوون بە یەک ئایدیۆلۆژیا, سانا نیە وەرچەرخانی رووگەی ئەو مرۆڤە بەرەو جۆراوجۆربوونی ئایدیۆلۆژەکان.

ئەوا نزیکەی هەزار و چوارسەد سالە پەیتا پەیتا و نەوە بەنەوە ئەو ئایدیۆلۆژیایە بە گوێ موسلماندا دەدرێت, کە ئەو خاوەنی دوا پەیامی خوایە, شوێنکەوتووی دوا پەیامبەرە و هەلگری هەقیقەتی ڕەهایە. مرۆڤێک کە هەلگری عەیدەیەکی وەهابێت, چۆن ڕازی دەبێت بچێتە ڕیزی مرۆڤێکی دی کە هەلگری عەقیدەیەکی دی بێت. ئالێرەدایە ناکۆکی ڕاستەقینە و جەوهەری لە نێوان دیموکراسیبوون و موسلمانبوون. خۆ ئەگەر موسلمان بەوە ڕازی بێت کە عەقیدەکەی لە ئاست عەقیدەی ئەوانی دیدایە هەلبەتە ئەوە ئەو وەرچەرخانە جۆرەکیەیە کە من مەبەستمە. ئیدی ئیسلام دەتوانێ ئەو ئیسلامە بێت کە هەنوکە موسلمانان شانازی پێوە دەکەن؟ چونکە دیموکراسیبوون یانی تاکگەرایی, ڕێژەگەرایی, جا چ لە سیستەمی بیرکردنەوەدا بێت یان لە سیستەمی حوکمدا بێت. لەم سیشتەمەدا چەمکی خوایەتی کە تاقە پەیامێکی بە ڕێگای گەلێکی تایبەتەوە ناردبێت کۆتای پێدێت. ئایا موسلمان بەرگەی ئەم وەرچەرخانە دەگرێت؟ ئەم وەرچەرخانە لە ڕۆژئاوادا نزیەکەی چوارسەدەی خایاندووە, داخۆ لە ولاتانی ئیسلامیدا چەند دەخایەنێت؟ خۆ ئەگەر دەشلێن ئیسلام لە مەسیحی جیاوازە, ئەوەش مافێکە موسلمان بۆی هەیە وەریگرێت, وەلێ پێویست ناکات بانگەوازی دیموکراسیەت بکەن, هەقوایە باس لە چۆنیەتی تەتبیقی شەریعەت بکەن و بیسلمەنێن کە لە دیموکراتیەت باشترە بۆ ئیمرۆی مرۆڤایەتی.

ئیدی موسلمان یان جیهانی ئیسلامی یان تاکەکانی ولاتانی ئیسلامی بە موسلمان و نا موسلمانەوە دوو ڕێگەی لەبەردەمدا دەمێنێتەوە, یان ئەوەتا بلێت, بەلێ گشت ڕێباز و ئاین و فیکرەکانی دیش هی خودان و پەیامی خودایان لەخۆ گرتووە, واتە گشت شتێک و دیاردەیەک خودایيە (پیرۆزن), یان ئەوەتا باوەر بەوە بێنن کە گشت شتەکان مرۆڤ خۆی بۆیان تێدەکۆشێت و پێیدەگەن و بۆ خودا گشتیان وەک یەکن و شتەکان یان دیاردەکان گشتیان ناخودان (ئاسایین). لەیەکێک لەم دوو دۆخەدا نەبێت, مرۆڤەکان ناتوانن بگەنە ئاستێک تا بتوانن باوەڕ بە دیموکراسی بێنن و لە ژیانی ڕۆژانەدا ڕەنگداتەوە.

بەشی سێیەم
ڕۆحی کورد لەبن دەستی مارکسیزم دا

لە لاپەڕەکانی پێشودا ئاماژەم بەوەدا کە جیهانی عەرەبی لە دەرئەنجامی شۆکی ئیمپریالیزم و لە هەمان کاتدا بیری پێشکەوتو و بالادەستی ڕۆژئاوا, سێ جۆر تەوژمی تێدا پەیدا بوو: تەوژمی نەتەوەیی و تەوژمی ئیسلامی سیاسی, شانبەشانی ئەم دوو تەوژمە تەوژمێکی تر کە بیریی مارکسیزمی ڕابەرایەتی دەکرد, هاتە گۆڕەپانی کۆمەلگای ئیسلامی. لەم بەشەدا کورتە باسێکی مێژوویی بیری مارکسیزم و چۆنیەتی کاریگەری لەسەر کۆمەلگەی کوردی باشوور بخوێنینەوە. بە پێویستی دەزانم لێرەدا کورتەیەک لە مێژووی سەرهەلدانی بیری فەلسەفەی مارکس بخەمە ڕوو:

فەلسەفەی مارکس لەو هەستەوە سەرچاوە دەگرێ کە گوایە سیستەمی سەرمایەداری لەوسەردەمەدا لەگەل ڕۆحی مرۆڤایەتیدا ناگونجێت و ڕۆحی مرۆڤ وێران دەکات و لەبەردەم گەشەکردن وپەرەپێدانی توانا شاراوەکانی زۆربەی مرۆڤگەلی ئەو کۆمەلگەیە ڕێگر دەبێ. مارکس لەم کەلەبەر و کەلێنەوە جارێکی تر لە کۆمەلگای ڕۆژئاوادا دەڕوانێت و دەیەوێت هۆ و فاکتەرەکانی دیاری بکات بۆ ئەوەی لەوە تێبگات, بۆچی ئەو کۆمەلگایەی ئەوی تێدایە وا ڕۆحی تاکەکانی شپرزەبوون. لەوێوە ڕەخنە لەو سەرچاوانە دەگرێت کە بوونەتە هۆکاری دامەزراندن و بەردەوامیدان بەو سیستەمە سەرمایەدارییە. ئەو دوو سەرچاوەیەش کە ئەو دەیانخاتە ژێر ڕەخنەوە ئایین و فەلسەفەیە. ئایین بە هۆشبەری کۆمەلگە و فەلسەفەی ئایدیالیزمی پێش خۆیشی بە پالپشتی ئەو هۆشبەرە دادەنێت. بۆ هەلوەشاندنەوەی ستروکتوری ئەو کۆمەلگەیە مارکس بە باشی دەزانێت ئەو توخمانەی کە پێکهاتەی ئەو سیستەم و کەلتورەن تال تال و دانە دانە هەلوەشێنێتەوە[10]. بێگومان پێکهاتەی ئاوا سەرمایەدار, مێژوویەکی ئایینی و فەلسەفی دێژی لە پشتەوەیە و بەبێ ئاگا ئەو کۆمەلگەیە کەوتۆتە داوی ئەو ئایدیۆلۆژیایەوە. کێشەکەش لەوەدایە کاتێک هەر مرۆڤگەلێک دەکەوێتە داوی هەر سیستەم و ئایدیایەکەوە, کۆمەلێک بەرژەوەندی تاک و کۆمەل و ماددی و مانەوی بەو سیستەمەوە دەیبەستێتەوە, ناتوانێ بە ئاسانی دەستبەرداری بێت. دەستبەردار بوونیش تێکۆشانی بەردەوام و میتۆدی پڕمانای گەرەکە.

هەر لەو چارەکە سەدەیەدا کە مرۆڤی کورد ناسیۆنالیزمی و ئاینگەرایی تیایدا تەشەنە دەسێنێت, پشکێکی باشیشی لە مارکسیزمی وەبەردەکەوێت. بە تایبەتی پاش سالانی 1970 لە ناو

کوردا بیری مارکسیزمی وەک بیرێکی پێشکەوتنخواز و مەدەنی خۆی دەخستە ڕوو. هەروەک ڕێبازی نەتەوایەتی شەرعیەتی خۆی لەو ڕاستیەوە وەردەگرێ کە مرۆڤ پێویستی بە ئینتمای نەتەوەیی هەیە, ڕێبازی ئایینش شەرعیەتی خۆی لەو ڕاستیە وەردەگرێ کە مرۆڤ پێویستی بە تێرکرکردنی ڕەهەندی ڕۆحی هەیە, بە هەمان شێوە مارکسیزمیش شەرعیەتی خۆی لەوێوە وەردەگرێ کە مرۆڤ پێویستی بە شیکردنەوە و شەن و کەوکردنی گرفتە هەنوکەییە کۆمەلایەتیەکانە. ئەمان پێیان وابوو ڕێگەچارەسەر لە گەڕانەوە دایە بۆ ململانێی چینایەتی و قسەکردن لەسەر کێشە هەنوکەییە کۆمەلایەتیەکان و دوورکەوتنەوە لە ئایین. بە بۆچوونی ئەوان ئاین کۆنەپەرستیە و نەتەوایەتیش ڕەگەزپەرستیە و سەردەم سەردەمی مرۆڤدۆستی یە.

لە هەمووومان ئاشکرایە کە مارکسیزم لە هەلومەرجێکی ڕۆژئاواییدا هەلقولاوە و پەیوەندیەکی قول و پتەوی بە پرۆسەی مێژوو بە کۆمەلایەتیکردنی ئەو کۆمەلگە بووە. مارکسیزم دەرئەنجامی ململانێیەکی قولی فەلسەفی نێوان ماتریالیزم و ئایدیالیزمە. کاریگەری فەلسەفەی کۆن و نوێ و ئایینی یەهودی و مەسیحی بەسەر مارکسیەتەوە دیارە.

مەخابن مارکسیە کوردەکان نەیانتوانی ئەم قولایەی فیکری مارکس بگەیننە ناو کورد, بەلکو ئەوەی ئەوان گەیاندیان چەند ڕووکەش و ڕووخسارێک بوو وەک ناشرینکردن و سوککردنی وەزیفە و ڕەهەندی ئایینی بوو. خۆ ئەگەر ئەوان ئەم مەبەستەشیان نەبووبێ بەلام لە ناو ڕای گشتی و خەلکانی ئاساییدا بە لایەنگیران و نەیارانیانەوە وا کەوتەوە کە گوتاری مارکس گوتارێکی دژ بە ئایین و خوایە و ئەم ناوزراندنەی بیری مارکسی وای لە مرۆڤی کورد گەیاند کە مارکسیزم بانگەوازییە بۆ بێ ڕەوشتی و کورد لەوە بێبەش بوو تا بەم فەلسەفەیە بەهرەمەند بێت. مەبەستم ئەوەنیە کە مارکس پیاوێکی دینداربووە و مارکسیە کوردەکان پێچەوانەی ئەوەیان نیشان داوە, نەخێر, مەبەستم ئەوەیە بۆ مارکس دژ بە ئاین وەستایەوە, گرنگە بزانرێت. چونکە بۆ کۆمەلگەی کوردەواری ئێمە سەختە قسەرکردن لەسەر بێئاینی و نەبونی خوا. لەم ڕووە ڕەخنەی زۆر لە مارکس گیراوە لە ڕۆژئاوا, وەلێ زۆریش سودی لێوەرگیراوە بۆ ڕاستکردنەوەی چەمکی ئاین وخودا.

ئایا دەکرا هەلگرانی بیری مارکسیزم بۆ کۆمەلگەی کوردی بەجۆرێکی دی سودیان لە فەلسەفەی مارکس وەرگرتایە؟ وەلامدانەوەی ئەم پرسیارە کارێکی ئەستەمە, لەکاتێکدا کە مرۆڤگەلی کورد نە مێژووی دینی و نە فەلسەفی بە خۆیەوە دیوە, چۆن لە بیر و بۆچوونی مارکس تێدەگات. هەلبەتە ئەمە ئەوە دەگەیەنێ کە مرۆڤی کورد- بە هەوادارانی مارکس و نەیارانیشیەوە- هەرگیز لە مارکس تێنەگەیشتون, تەنها ئەوە نەبێ کە خوا نیە و ئایین کۆنەپەرستیە. لە بەرامبەر ئەوانیشدا مارکسیزمی وا ناسراوە کە تەنها بەرەللایی و بێ ڕەوشتیە. لەم ململانیەدا مرۆڤگەلی کورد بێ بەش بون لەوەی کە لێکۆلینەوەی زانستیانە بۆ کۆمەلگەی خۆیان بکەن, هەروەک چۆن مارکس و هەوادارانی لە ڕۆژئاوادا جێبەجێیان کرد. هێندەی من لە ڕێبازی مارکسیی لە ناو کوردا تگەیشتبم, ڕێبازێکی سیاسی بووە نەک زانستی. بەلگەشم بۆ ئەم بۆچوونەم ئەوەیە کە شیوعیەکان کە خۆیان بە ڕۆلەی شەرعی مارکس دەزانن لە سالی 1974 لە جەنگی نێوان بارزانی

و حکومەتی ناوەندیدا, چوونە بەرەی حکومەتی ناوەندیەوە. لە کاتێکدا مارکسیەت پێش ئەوەی ڕێبازێکی سیاسی بێ, ڕێبازێکی زانستی بووە بۆ شیکردنەوە و بەرگرتن لە سیاسەتی بۆرژواکان. هەروەک بیری نەتەوەیی یەک تاکە فەیلەسوف و زانایەکی لە پشتەوە نە بوو, بزاڤی ئیسلامی سیاسیش تاقە سۆفیەک یان عارفێکی نەخولقاند, هەرواش مارکسیزم نە فیکرێک و نە زانایەکی لە ناو کوردا نەئەفراند. بە بۆچونی من ئەوەی ئەم سێ ڕەوتەی خولقاند گوتار بێژ بوون, گوتاربێژی سیاسی گوتاربێژی ئایینی و گوتاربێژی بیری نوێ. میتۆدی زانستی بۆ گۆڕانکاریەکی جدی لای هیچ لایەکیان دەست ناکەوێ. خۆ ناهەقیشیان ناگرم نەئاستی نەتەوەیی و نە ئاستی ئاینی و نە ئاستی بیرکردنەوەی نوێ لە ناو کوردا لەو دۆخەدا نەبوو بتوانن لە بنەڕەت و ناوەڕۆکی ئەم کێشانە تێبگەن. ئەم سەرنجە تەنها جەماوەری ڕەش و ڕووت ناگرێتەوە, بەلکو هەلگرانی ئەو ڕێبازانەش دەگرێتەوە کە هێندە ئاستی ڕووکەش و ڕوووخساری ئەو ڕێبازانە سەرقال بوون, هێندە ئاستی جەوهەر و قولایی ڕێبازەکان سەرقالی نەکرد بوون.

بۆچی ئایین لای مارکس بوو بە هۆشبەری کۆمەلگە؟

لەو سەردەمەی مارکس تێیدا ژیاوە هیچ فەیلەسوفێک نەیتوانیوە لە کاریگەری فەلسەفەی هیگل قورتار ببێ. تیۆلۆژەکان گفتووگۆ و ووتووێژیان لەسەر ئەوە بووە خودا گەردوونی بۆچی دروستکردووە ؟ بۆچی خودا ئەو ماندوو بوونەی کێشا تا گەردوون دروستبکات ؟ ئم گەردونە کە ئەو خوایە دروستی کردوە بۆ پڕە لە کارەسات و تاوانکردن و کەموکوڕی. گەر خودا خۆی کامل و تەواوە , ئەی بۆچی دنیایەکی ئاوای لە دەرەوەی خۆی خولقاندووە کە پڕە لە تاوان و گوناه. ئەو کامل و تەواوە ئیشی بەو دنیا ناتەواو و نا کاملە چیە؟ تیۆلۆژەکان هەولیان داوە ولامی ئەم پرسیارانە بدەنەوە. وەلامی هیگل لەو سەردەمەدا هەتا بلێی وەلامێکی نایاب و شاکارانە بوو کە دەلێ خودا واتە ڕۆحی ڕەها خۆی بەبێ گەردوون نابێتە ڕۆحێکی گەشەسەندووی کامل. لێرەدا مەبەستی هیگل ئەوە نیە کە هەموو ڕێکخراوێک ڕێکخەرێکی گەرەکە. بەلکو ئەو مەبەستە گشتیەی هەیە کە گشت کەسێک بێ ئەوەی بەویدی بگات ناتوانێ خودی خۆی بناسێت. خوداش هەروەک ئەو کەسانە دەبێت بابەتێکی دەرەکی کە _خودا خۆی نەبێت _ بۆ ئەوەی خودا لەوەوە خۆی بناسێت و خۆی پێناسە بکات. خودا لە ڕێگەی پەیوەندی کردن بە گەردوونەوە و کارلێکردن لەگەل گەردووندا مەعریفەی خود ناسین وەردەگرێت. دەرئەنجام ئەوەیە کە چیرۆکی مێژووی مرۆڤایەتی وا لە چیرۆکی خۆناسینی خودا دا. واتە مێژوو مێژووی خودایە و مرۆڤ بۆ پڕۆسەی خود ناسینی خودایە, تەنها ئەکتەرێکەو چیدی نیە. لێرەدا ویستی مرۆڤ و نیازەکانی لە ناو نیاز ویستی خودادا وون دەبن.[11]

هەر لەو سەردەمەدا لە ناوهیگلە نوێکاندا ئەو بۆچوونە گەلالە بوو بوو, کە ئایینی مەسیحی بە ووتەیەکی سادە و ساکار وەهمێک بووە و ئەوانەیش باوەڕیان پێهێناوە هەلخەلەتاون. فەیلسوفێکی وەک فیۆرباخ پرسیارێک دەوروژێنێت و دەلێ: ئەگەر ئایینی مەسیحی وەهم بێت

چۆن ئاوا کاریگەری لەسەر مرۆ دەبێت. وەلامەکشی ئەو ئەرگومێنتەیە کە دەلێ خودا ئێمەی لە شێوەی خۆی نەخولقاندووە, ئەوە ئێمەین خودامان لە شێوەی خۆماندا خولقاندووە. ئەو مەبەستی لەوەیە کە مرۆڤ هەلگری توانستێکە لە هزرێکی سنوردارەوە سەرکەوێ تا ئایدیایەکی بێ سنوور بخولقێنێ و ئەو ئایدیایە لە دەرەوەی خودی خۆیدا دامەزرێنێ. بەم ئایدیایەوە دەتوانێ هەموو ئەو خەیال و سیفەتانەشی پێوە بلکێنێ تا بیکاتە خودایەکی لەوچەشنەی هەزاران سالە لە ناو کۆمەلگەی مرۆڤایەتیدا کاریگەرە. لێرەدا خوێنەر دەبێت لەوە ئاگادار بێت هێندە باس لەوەیە مرۆڤ خۆی چۆن دەتوانێ لە چەشنی خۆی خودا دروست بکات (وێنا بکات) هێندە باس لە بوون و نەبوونی خودایەک نیە. وەلێ گرنگ ئەوەیە بگەینە ئەو شوێنە کە چۆن مارکس گەشتە ئەو بۆچوونە ی ئایین بکاتە هۆشبەری کۆمەلگە. واتە ئەو مێژووە دەخوێنینەوە پێش ئەوەی مارکس بگاتە ئەو دەرئەنجامە . فیۆرباخ دەگاتە ئەو ئەنجامەی کە بلێت : بۆ ئەوەی ئێمە حەقیقەتی خۆمان و توانستی ڕاستەقینەی خۆمان بناسین و کۆمەلگەیەک دروست بکەین کە مرۆڤانە بێت, دەبێ واز لە ئایین بهێنین, تا هیچ بەربەستێک نەمێنێت ڕێگە لە دەرکەوتنی توانستەکانی مرۆڤ لەسەر گۆی زەوی بگرێت.[12]
ڕەخنە گرتنی فەیلەسوفەکانی پێش مارکس لە ئایین و ئەو پرۆسەیەش کە بەسەر ئاییندا هات بە تایبەتی ئایینی مەسیحی و بووە هۆی کەرتبونی مەسیحی بۆ کاسۆلیک و پرۆتستانت و سەرهەلدانی ئایینی سۆفیگەریانە بە تایبەتبی سۆفیەکی وەک مایستەر ئیکهارت لە ئەلمانیا ک کاریگەری لەسەر زۆر لە فەیلەسوفەکانی پاش خۆی جێهێشت بوو. ئەم مێژووە پرسەیەک بوو مارکسی گەیاندە ئەو بیرۆکەیە و بەمەش ڕەخنە گرتن لە ئاین گەیشتە ئەو پەڕی. واتە مەبەست و مەرامی ئاین لە مرۆڤ ئاشکرا بوو, ئەمەش لەو دێڕەدا دەردەکەوێت : مرۆڤ کاتێ بۆ بەهەشتێک دەگەڕێت ئەوە جگە لە ڕەنگدانەوەی خەیالدانی خودی خۆی هیچ شتێکی دی نیە. مارکسیش هەروەک فیرۆباخ دەگاتە ئەوەی کە بلێ وێنای خودا داهێنراوی هزری مرۆڤە.[13]
لەگەل ئەوەشدا مارکس بەو ووتەیەی هێندەی مەبەستی ئەوە بوو کە پلار و تانە لە سیستەمی سیاسی و کۆمەلایەتی و ئایینی کۆمەلگەی خۆی بدات, هێندە ئەو مەبەستەی نەبوو کە دژایەتی ئایین وەک ڕەهەندێکی ڕۆحی بکات. چونکە ئەو پێی وا بوو سیاسەتی ئەو سەردەمە لەسەر پایەی ئایین خۆی ڕاگرتووە. ئەو دەیویست خەلکی لەوە هۆشیار بکاتەوە کە بلێ سەبارەت بەوسیستەمە سیاسی و کۆمەلایەتیەی خۆتانی تێدان, پیاوانی ئایینی و دەسەلاتدارانی سیاسی ئێوەیان بەناوی ئاینەوە گێلکردووە. هەر لەبەر ئەوەش بوو مارکس و هیگلە نوێیەکان لە لایەن دەسەلاتدارانەوە دژایەتی دەکران و ڕێگەیان پێنەدەدرا لەسەر کاری خۆیان بەردەوام بن. مارکس پێی وا بوو مرۆڤ بۆیە ئایینی دۆزیوەتەوە تا فشاری ئازار و مەینەتی و کارەساتەکان لەسەر خۆی کەم بکاتەوە, بەلام کێشەکە لەوەدایە کە دەسەلاتداران هەمیشە ئەم حالەتەیان قۆستۆتەوە, تا بارودۆخی دەسەلاتی خۆیان بپارێزن.
مارکس ئایینی پێناسە کردوە بە هۆشبەری کۆمەلگە, چونکە هۆشبەر دوولایەنی هەیە, یەکێکیان ئازارشکێنە و ئەویتریان ناهۆشیارکردنە, بۆیە ئەویش دەیەوێ مرۆڤەکان لەم دۆخە سایکۆلۆژیە

دژ بە دەسەلاتی سیاسی ئەو کاتە, هۆشیارکاتەوە. ئەو پێی وایە بۆ ئەوەی مرۆڤ خۆی بە ئازایانە بەرنگاری ئازارەکانی ببێتەوە و لە دۆگما قورتار ببێ, دەبێت لە ژێر باری ئایین بێتە دەرەوە. ئەم بۆچونانە سەبارەت بە ئایین لە سەردەمی پۆستمۆدێرنەدا ئاراستەیەکی تری وەرگرتوە و خوێندنەوەیەکی تری بۆ ئایین هێناوەتە کایەوە و ڕەخنەی فەیلەسوفەکانی مۆدێرنە و بەتایبەتی ڕەخنەکانی مارکس سەبارەت بە ئاین ڕەتدەکاتەوە. وەلێ ئەوەی گرنگە و تاهەنووکەش فەلسەفە و زانایان لەسەری کۆکن ئەوەیە کە ئاین دەشێ لەلایەن دەسەلاتدارانەوە بۆ مەرامی تایبەتی ئیستغلال بکرێت و مارکسیش لەو سەردەمەدا جێی خۆی بووە ئەو رەخنەیە لە کۆمەلگای خۆی بگرێت. مارکس گەیشتبووە ئەو دەرئەنجامەی کە ئایین جگە لە بێهۆشکردن هیچ ڕۆلێکی تری نیە. ئەم بۆچوونەشی دەرئەنجامی ئەو کۆنتێکستە بوو کە کۆمەلگای ڕۆژئاوای لەو کاتەدا تێدا بوو, بەرەنگاری ئەو سیستەمە سیاسیەی دەکرد کە زۆرجار بە پالپشتی ئایین مرۆڤەکانی دەستەمۆ کردبوو. دیارە بڕیارێکی لەم چەشنە هێندە بڕیارێکی پەرچەکرداری سەردەمی خۆی بووە هێندە ئەقلانی و زانستیانە نەبووە. چونکە ئاین کە لەسەرەتادا سەرهەلدەدات, جۆرێکە لە هوشیاری لەو سەردەمەدا دژ بە سیستەمی سیاسی و کۆمەلایەتی. کەواتە ئێمە لەو لایەنەوە کە ئاین دەشێ مرۆڤ گێل بکات و بێهۆشی بکات لە گەلیداین, بەلام ئاین هەر لەبنەرەتەوە ڕەتکرێتەوە ئەوە لەگەلیدا هاوڕانین.

بۆچی مارکس ڕێبازی ماتریالیستی هەلبژارد؟

گەر لە سەرەتای مێژووی فەلسەفەی مۆدێرنەوە دەستپێ بکەین و بمانەوێ وەلامی ئەم پرسیارانە بدەینەوە, ئاوا دەستپێدەکەین :

بنەمای پەیوەندی نێوان خود و گەردوون چیە؟ پرسیارێکی جدی ناو فەلسەفەیە و هەر ڕێبازێکی فەلسەفی وەلامی تایبەتی خۆی هەیە و لەویدی جیای دەکاتەوە. لێرەدا بە وەلامە بەناوبانگەی دیکارت دەست پێدەکەین کە دەلێ: ڕۆحی مرۆڤ پێکهاتەیەکی فیکری هەیە , بەلام جەوهەری گەردوون جەوهەرێکی ماددیە کە لە شوێندا جێگە دەگرێت. بەلام فیکر لە شوێندا جێگە ناگرێت و بێ قەبارەیە. لەم بۆچوونەدا ڕادیکالانە ڕۆح و گەردوون لە یەکدی جودا دەکرێتەوە و ڕۆح دەبێتە ئەو شتەی بریتیە لە بیرکردنەوە و دەکرێتە شتێکی سەربەخۆ و جیادەکرێتەوە لەو گەردوونەی کە ماتریالە. پرسیارەکە لێرەدا ئەوەیە ئەگەر گەردوون نەبێت مرۆڤ چۆن دەتوانێ مەعریفەی تری جیا لە خودی خۆی بزانێت . هەرکاتێ مرۆڤ گومانی بۆدروست بێت سەبارەت بە بوونی کۆنکرێتی گەردوون, چۆن بەرەو ڕووی ئەم گرفتە دەبێتەوە؟ دیکارت پێی وایە مرۆڤ بەناچاری پەنا دەباتە بەر خوایەکی ڕاستگۆ کە هەلخەلەتێنەر نیە تا لەم گرفتە قورتار بێت. خۆ ئەگەر ئەم خودایە ڕەتکرایەوە هەروەک لای زۆر لە فەیلەسوفەکان ڕویداوە, ئەوا دەکەوینە ناو جیهانێکەوە یەکپارچە دەبێتە خودگەرایی.[14]

لە بەرامبەر ئایدیالیزمی یان خوداگەرایی دیکارت, ماتریالیزمی یان بابەتگەرایی تۆماس هۆبس لە ئارادا بوو. هۆبس وای لە مرۆڤ دەڕوانی کە یەکپارچە جیهانێکی ماتریالە. بەم بۆچوونە

بوونی مرۆڤ لەسەر بنەمای یاساکانی سروشت دامەزراوە وەک گشت شتەکانی تر و دۆزی فەلسەفی گرفتێکی زانستی ڕووتە و هیچی تر . لێرەدا ئەگەر ئەو بۆچونە زانستیە وەرگیرێت کە جیهان جیهانی مۆلکیۆل و ئەتۆمە ئەو گرفتە یان ئەو پرسیارە, سەرهەلدەدات کە دەلێ: ئەدی چی دەمێنێتەوە بۆ چەمکەکانی وەک ئەقلانیەت, مورالیتی, ئازادی و ویستی مرۆڤ. بۆ نموونە چاک لای هۆیس ئەو شتانەیە کە مرۆڤ خوازیاریەتی , خوازیاریش جولەیەکی ناوەکی مرۆڤە . واتە مۆرالیتی بریتیە لە لە جولەیەکی ناوەکی.[15]

لای ماتریالیستەکانیش ئەو بۆچونە زۆر تۆخ کرایەوە کە مرۆڤ بوونێکە بەرهەمی دەوروبەریەتی, کە ئەگەر ژینگە گۆڕرا ئەوە ڕەفتاری مرۆڤەکەش دەگۆڕێ. بۆیە هەندێک زانا دەیانویست ژینگە باشتر کەن تا ڕەفتاری مرۆڤ چاکتر بێ. ئەم بۆچوونە وا لە مرۆڤ دەڕوانێ کە مرۆڤ بە تەواوەتی بوونێکی موسەیەرە و هیچ ئیرادەیەکی ئازادی نیە و گشتی بە دەوروبەریەوە بەستراوەتەوە. لێرەدا پرسیارەکە ئەوەیە چۆن مرۆڤ لە کۆتی موسەیەری ئازاد بکرێت . هەندێک زانا پێیان وا بو هەمیشە چینێک لە مرۆڤ هەن کە ناکەونە ژێر کۆت و باری موسەیەرییەوە و بەبەردەوامیش لە بیری ئەوەدان کە دەوروبەر بگۆڕن, ئەوانەش زۆرینەی خەلکی نین بەلکو کەمینەن.

لێرەدا مارکس هۆشیار دەبێتەوە و ڕەخنەی لەم بۆچونە دەگرێت و نەشتەری خۆی لێ دەوەشێنێت. چونکە ئەم بۆچوونە کۆمەلگا دەکات بە دوو چینەوە, چینێکی کەمینەی دەسەلاتدار و سوپەریۆر و لەسەرووی کۆمەلگەوە دەوەستێت و دەتوانێ قەدەری زۆرینەکەی کۆمەلگە بگۆڕێت. لای مارکس ئەم فەلسەفە ماتریالیستیە نەک هەر تەنها پڕ لە دژواریە بەلکو لەخزمەتی بۆرژواکانە. مارکس ئەمەی بە ماتریالیزمێکی ناتەواوو نەگەیی و دادەنا. هەروەها فەلسەفەی دیکارتیش ڕەتکردەوە کە بوون دەکات بە دوو بەشەوە: ڕوحی و ماددی. ئەم فەلسەفەیە دەلێت کە ڕوح هەروەک کامێرایەک زانیاریەکان تۆمار دەکات و لە جیهانی دەرەوە وەریدەگرێت.[16]

بۆ مارکس گرفتی ئەم فەلسەفەیە ئەوەیە کە ڕۆح لە بارێکی پاسیڤدایە. ئەم بۆچوونە ئەوە پشتگوێ دەخات کە مرۆڤ لەم جیهاندا بوونێکی ئەکتیڤە و دەتوانێ سروشت و ئەوەی دەبینێ بگۆڕێت. زۆربەی ئەو شتانەی لەلایەن یەکێکەوە لەم جیهانەدا دەبینرێت هەروا بە سادەیی ئەوە نیە کە لەوێدایە, تا ئەو یەکە بتوانێ هەروا بە ئاسانی لێی ووردبێتەوە و ئۆبسەرڤێرەی بکات. چونکە ئەو شتە بە هۆی تێکۆشانی مرۆڤەوە جا بە هەچ ڕێگایەک بووبێ, پێش ئەوە دروستکراوە یان بەلانی کەمەوە ترانسفێرمێرکراوە, واتە گۆڕانکاری بەسەردا هاتوە. کورتیەکەی ئەوەیە کە مرۆڤ بونێکی ئەکتیڤە نەک وەرگرێکی پاسیڤ بێت. لێرەدا مارکس قەرزاربارى فەلسەفەی ئیدیالیزم دەبێت بە تایبەتی فەلسەفەی ئیمانویل کانت کە بۆیە کەمجار دەرکی بەم مەسەلەیە کردوە. لەم بۆچوونەدا کە مارکس ئەکتیڤبوونی مرۆڤ ئاشکرا دەکات بە سیستەماتیک قسە لەسەر ئەو لایەنانەی مرۆڤ دەکات. لە شرۆڤەکانیدا توخمەکانی فەلسەفەی کانت دەبینرێتەوە. لەو بۆچوونەدا مارکس دەگاتە ئەو دەرئەنجامەی خودی مرۆڤ خۆی جیهان

دروست دەكات, واتە جیهان دەستكردی مرۆڤە. بەلام ماركس بەوەشەوە ناوەستێت و كانتیش تێدەپەڕێنێت, ئەویش بە هۆی كاریگەر فەلسەفەی دیالیكتیكی -هیگل – كە باوەڕی وا بوو كە تەنها مرۆڤ كاریگەری لەسەر گەردوون نیە بەلكو گەردوونیش كاریگەری لەسەر مرۆڤە, واتە گەردوون و مرۆڤ بە بەردەوام كارلەیەكتر دەكەن. ئەم پرۆسەیەش ناو نرا دیالیكتیك. بە بۆچونی ماركس هەرچەن هەقیقەت لای كانت و هیگل هێشتا شێواوە و ڕوون نەبووەتەوە, وەلێ ئەوان هەنگاوی گرنگیان ناوە بۆ ناسینی ئەو هەقیقەتەو هیگل تا ڕادەیەكی باشتریش لە هەقیقەت نزیك بووەتەوە. بەلام ڕەخنەی ماركس لە هیگل لەوەدایە كە تێكڕای شتەكان لای هیگل تەنها لە فیكر وزیهندایە نەك لە زەمینەی واقعدا. ئیدی لێرەوە ماركس ناڕەزایی خۆی بەرامبەر بە ئیدیالیزمی ڕادەگەیەنێت.[17]

ماركس هەروەك لە ئایدیالیستەكان ڕازی نەبوو هەرواش لە ماتریالیستەكانیش ڕازی نەبووە. چونكە ماتریالیستەكان بە پێچەوانەی ئیدیالیستەكانەوە هیچ ڕۆلێكیان بۆ لایەنی ڕۆحی و ئیرادەی مرۆڤ, نەهێشتبووە و گشت پێكهاتەی مرۆڤیان لە ناو گەردون و دەورووبەردا ونكرد بوو. مرۆڤ وەك ڕۆبۆتێك وا بوو, خۆی هیچی بەدەستەوە نەبووە. مرۆڤ كاتێ دنیا دەگۆڕێ لە هەمان كاتتدا خۆشی دەگۆڕێ. گۆڕانكاری هەر لە فیكردا نیە بەلكو لە كۆمەلگەشدایە, كە بە هۆكاری ماتریالیەوە لە ڕێگەی پاچ و خاكەناز و شۆڤلەوە. نموونەی ماركس لێرەدا چینی كرێكار و هێزی كار و بەرهەمهێنانە.[18]

لێرەدا تێدەگەین بۆ لای ماركس كرێكار هێندە گرنگە و نامۆبوونی كرێكاریش لە سیستەمی سەرمایەداریدا بە هەند وەردەگرێت!! ماركس پێی وایە هەندێ شت لەسیستەمی سەرمایەداریدا هەلەیە و ڕێگرە لە بەردەم مرۆڤدا بۆ ئەوەی هەقیقەت و توانستی خۆی وەدی بهێنێت. مەبەستی ماركس لە نامۆ بوونی كرێكار ئەو مەبەستە نیە كە مرۆڤ ئاراستەی ناخی خۆی لێشێواوە و هەستی ئینتمای بۆ ئەو شوێنە نیە كە تێیدایە, ئەگەر چی ئەم نامۆبوونە لەمەش بەدەر نیە. واتە مەبەستی ماركس لە نامۆبوون هێندە مەبەستێكی بابەتگەراییە هێندە خودگەرایی نیە. ماركس پێی وایە چارەنوسی مرۆڤ لە ژیانیدا بە بێ ڕیالیزەكردنی هەقیقەت, نامۆبوونە. بۆ كەمكردنەوەی سانسۆر و ئازاری نامۆبوون مرۆڤ ناچارە ئایین بخولقێنێت.

ئەم دیباتەی پێشوو كە خستمە ڕوو سەبارەت بە ماركسیزم و ماتریالیستی و و ئیدیالیستی دلۆپێكە لە دەریایەك. دەتوانی بلێی لەوەتی مرۆڤ هەیە ماتریالیستی و ئیدیالیستی لە گفتوگۆدان. بەلام ئاراستە و ئاستی ئەو گوفتگویە لە قۆناغێكەوە بۆ قۆناغێكی تر یان لە شوێنێكەوە بۆ شوێنێكی تر دەگۆڕێ. مەبەستی من ئەوەیە كە ماركسیزم هاتە ناو كوردەوە ئەم دیباتەی كە ئاماژەم پێدا, بەدی نەكرا ئەگەر چەمكی ماتریالیستی و ئیدیالیستی زۆر دەخرایە ڕوو, وەلێ هەرگیز بەو ئاستە قولە نەبووە كە لە ڕۆژئاوادا بەدیكراوە. چونكە كورد ئەو كاتە نەگەشتبوە ئاستی ئەو گفتگۆیە ئەگەر ئێستەش بگاتە ئەو ئاستە, ئەوا ئاستی گفتوگۆكە بۆ ئەم سەردەمە نزمە.

کۆمەڵەی ڕەنجدەران و مارکسیزم

کۆمەڵەی ڕەنجدەران یەکێک بوو لەو ڕێبازانەی لە پاش هەرەسی بزاڤی رزگاریخوازی کوردی لە سالی 1976 لە ناو کوردا سەریهەلداوە و ئەم ڕێبازە جیا لە ڕێبازەکانی دی هەولی داوە لە فەلسەفەی مارکس و لینین بەهرەمەند بێت, بێ ئەوەی تایبەتمەندێتی نەتەوەیی کورد وەلانێت. دیارە ئەگەر بە شێوەیەکی سادەش بوبێت, هەلگرانی ئەم بیرە دەرکیان بەوە کردووە, کە کورد دەبێت خاوەن فەلسەفەو دید و تێروانین و جیهانبینی سەربەخۆی خۆی بێت. لەگەل ئەو ڕاستگۆییەی ئەو کۆمەلەیە بوویەتێ, وەلێ دوو کەلێنی گەورە لە بیرکدنەوەیاندا بووە. ئەو دووکەلێنەش هۆیەکی مەزن بووە بۆ بەرەوپێشنەچوونی پرۆژەی ئەم ڕێبازە. یەکەم کەلێن پەیوەندی نێوان فەلسەی مارکس و ئاستی هوشیاری نەتەوەی کوردە و دووەمیان چۆنیەتی مامەلەکردنی ئەم ڕێبازە بووە لەتەک ئاییندا.

فەلسەفەی مارکس و ئایدیای ئاینی پەیوەندیەکی ئۆرگانی پتەو پێکەوەیان دەبەستێتەوە وەک لە پێشەوە ئاماژەمان پێدا. ئەو پەیوەندیەی لە ڕۆژئاوادا ئەم دوو دیدەی پێکەوە بەستبۆوە, تەواو پێچەوانەی ئەو پەیوەندیە بوو کە ڕێبازی کۆمەلە دەیویست ئایین و فەلسەفەی پێکەوە گرێ بدات. لە ڕۆژئاوا ئاراستەی پەیوەندیەکە بەم شێوەیە بوو : گۆڕانکاری لە جەوهەری ئاییندا, دەبووە هۆی سەرهەلدانی فەلسەفەیەکی نوێ, نەک بە پێچەوانەوە, فەلسەفەیەک بێت و بیەوێ ئایین وەلا نیێ یان بیگۆڕێ. ئەوە بوو گۆڕانکاری لە جەوهەری ئایینی مەسیحیدا مارکس و فەلسەفەی مارکسی گەیاندە ئەو تێزەی بلێ (ئاین هۆشبەری کۆمەلگایە). وەلێ کۆمەلە دەیویست بەفەلسەفە بیسەلمێنێ ئاین ئەفسانە و وەهمە, لەم ململانێیەدا فەلسەفە شکست دەهێنێت. بۆیە ئەم هەولە کالی و نافامی هەلگرانی دەخاتە ڕوو. سەرەڕای ئەوەی گومان هەیە لەوەش کە ئەم ڕێبازە توانیبێتیان لە جەوهەری فەلسەفە تێبگەن. وەک بزانم هەر دەروێشانە قسەیان لە سەر فەلسەفە کردووە نەک زانستیانە.

ئەم ململانێیەی نێوان ئاین و فەلسەفە لە ڕۆژئاوادا نزیکەی چوارسەدەی خایاندووە, تا لە هزری تاکە هوشیارەکانی کۆمەلگاوە دابەزیوەتە ناو هزری جەماوەری ئەو کۆمەلگایەوە. خۆ مەرجیش نیە ئەم ئەزمونە کە لە کۆمەلگەیەکدا هێندەی خایاندبێت لە لایەکیتریشەوە هەردەبێت هێندە بخایانێت. نەخێر, چونکە ئەو ئەزمونەی ڕۆژئاوا پلانێکی تایبەتی بۆ نەکێشراوە, بەلکو بە چەشنێکی ئاسایی و وەک پرۆسەیەکی مێژوویی گەشەی کردووە. هەروەک چۆن دیاردەیەکی زانستی سەدان سال دەخوازێت تا ئاشکرا دەکرێت. وەلێ پاش ئاشکرابوونی ئەو دیاردەیە مرۆڤ خۆی دەتوانی بەکورترین ماوە لە شوێنێکی تردا یان لە کۆمەلگەیەکی تردا, هەمان پرۆسە دووبارە بکاتەوە, چونکە یاساکانی ئەو پرۆسەیە بۆ مرۆڤەکان ئاشکرا بووە. بۆ نمونە زانستی بارانبارین, لەقامچی لێدانی فریشتەوە تا گەشتە زانستی ئیمرۆ زۆری خایاندووە, وەلێ هەنووکە بە چەند ساتێک زانایان دەتوانن باران لە تاقیگادا ببارێنن. هەمان یاسا و ڕێسا کە لە پرۆسەی گۆڕان لە دیاردە زانستیەکاندا هەیە دەگونجێ لە ناو پرۆسەی گۆڕان لە دیاردەی

کۆمەلایەتیەکانیشدا وەکار بخرێتەوە, لەگەل ڕەچاوکردنی هەلومەرجی ئەو کۆمەلەی ئەو پرۆسەیەی بەسەردا جێبەجێ دەکرێت.
هەلەیەکی تری کۆمەلە ئەوەبوو کە لەتەک ئایندا نەیانتوانی زانستیانە مامەلە بکەن. نەتەوەیەکی وەک کورد کە لەناو جیهانی ئیسلامیدا دەژی و لەرووی هزری ئاینیەوە تاهەنوکە لە سەدەی ناوەراستدا دەژی, چۆن دەکرێ فەلسەفەیەکی بۆ بگوێزیتەوە کە خۆی بەو پرۆسەیەدا تێنەپەڕیبێت تا بزانێ چ باسە. سەرەرای ئەوەی پێشرەوانی ئەم رێبازە خۆیان تا ئێستاشی بێتە سەر بەو پرۆسەیەدا تێنەپەریون. ئەدی چۆن پرۆسەیەکی ئاوها دەتوانرێ بکرێتە پرۆژەیەک کە لەگەل ئاستی هوشیاری ئەو نەتەوەیەدا نەگونجێت. گونجاندن پێشوەخت تێگەشتن دەخوازێت, تا هەنگاو بەهەنگاو ئەو نەتەوەیە بەرەو پێش بەرێت. واتە چۆن کەسێک خۆی ئاینی نەناسیبێت دەتوانێ دەسکاری ئاین بکات!!
گەر بە مێژودا بچیتەوە, سەرنجی ئەوە وەردەگریت کە هەمیشە دەسکاری کردنی ئاین, دەسکاری کردنی چەمکی خوایەتی دەخوازێت. دەسکاری کردنی چەمکی خوایەتیش, دەسکاری لە پێشدا نەست و پاشان هەستی ئەو کۆمەلگایە گەرەکە. ئەم دەسکاریکردنانەش پرۆژەیکی زانستیانەی و ماندووبونی چەندین سالی دەوێت تا ئامادەبکرێت. ئەو زانستانەی کە زۆر گرنگن بۆ ئەم جۆرە پرۆژەیە و بۆ نەتەوەیەکی دواکەوتوو و پاشکۆی نەتەوەکانی دی وەک کورد, فەلسەفە, ئاین, گەردوونناسی و دەروناسییە. ئەم پرۆژەیە پێویستی بە ژوورێکی عەمەلیاتە و دێبات و لێدوان و گفتوگۆیەکی زۆر چروپر دەخوازێت, تا ئایدیایەکی وا بخەملێنرێت کە نەتەوەی کورد بتوانێ خۆی لەسەر راگرێت. بۆ ئەو چوار زانستە لەم ساتە وەختە گرنگە, نامەوێ لێرەدا درێژەی بدەمێ. هەرکاتێ ئەو ژووری عەمەلیاتە سازبێت, مرۆڤ دەتوانێ لەوێدا شتەکان روونتر بکاتەوە.
ئەگەر کۆمەلەی ڕەنجەدەران ماوە و ئامادەیە پرۆژەکەی تەواو بکات ئەوە خزمەتێکی باش بە کورد دەکات. مەبەستەکەش لێرەدا تەواو کردنی پرۆژەی کۆمەلە, بێ ئاینیکردنی کورد نیە, هێندەی بە زانستی کردنی ئەومامەلەیەیە لەتەک ئایندا لە ناو کۆمەلگەی کوردەواریدا. لە هەمان کاتیشدا مەبەست گەرانەوە نیە بۆ ئاینێکی دی ڕابورد و وەک هەنێک لە کورد لەمەر ئاین بۆی دەچن.
مەیەستی سەرەکی کارلێکردنی ئەو چوار زانستەیە (فەلسەفە, ئاین, گەردوونناسی و سایکۆلۆژیا) لە تەک یەکدیدا. زانایانی ئەو زانستە بتوانن لەگەل یەکدی بەبەردەوام لەو ژوری عەمەلیاتەدا, قسە لەسەر هەقیقەت بکەن و چیرۆکێکی زانستی بۆ ژیان و مانای ژیان و ڕێبازێکی مەعریفی و عیرفانی لەوێدا بۆ کورد داڕێژنەوە. مەرج نیە ناوەکەی هەر کۆمەلەی ڕەنجدەران بێت, دەشێ بکرێتە کۆمەلەی عارفان یان کۆمەلەی زانایان, یان هەرناوێک کە گوزارشت لە ئیمرۆی هەل ومەرجی کورد بکات. بەراستی کورد گەشتۆتە ئەو ئاستەی لە سەرکردایەتی سەرکردەی جەنگاوەرێکی سیاسیەوە بگوێزرێتەوە بۆ عارفێکی سیاسی. تا هەنوکەش

سەرکردەکانی کورد جەنگاوەرێکی سیاسین و نەتەوەی کورد لەوە زیاتر بەرگەی ئەم جۆرە سیاسەتە ناگرێت.
ئەوەش بە پێویست دەزانم بلێم ئەوەیە کە مەرج نیە کورد خۆی بەتاکە فەلسەفەیەکەوە سەرقال کات, چونەکە فەلسەفەش وەک هەر پرۆسەیەکی دی کۆمەلایەتی ناکرێ لە کەسێکدا یا ن لە جۆرە رێبازێکی فەلسەفی تایبەتیدا, گیربخوات. فەلسەفەش بەبەردەوام لە گۆراندایە و دەبێ خەمخواری نەتەوەی کورد ڕەچاوی ئەم هەلو مەرجە کات, دەنا لە بری سود زیان بەو نەتەوەیە دەگەیێنێت. جیاوازیەکی زۆر لە نێوان فەلسەفەی کۆن و سەدەی ناوەراست و فەلسەفەی ئیسلامی و مۆێرنەو پۆستمۆدیرنەدا بەدی دەکرێت, گەرچی خالی هاوبەشیش لە نێوانیاندا هەیە. دەبێ مرۆڤ ڕەچاوی ئەوە بکات کە مرۆڤ کائینێکی دینامیکیەو ناتوانێ لە قالبێکدا یان فەلسەفەیەکدا هەتا هەتایە گیربخوات. بۆیە ناکرێت خەمخوارانی کورد بەتەمای ئەوەبن کە تاکە فەلسەفەیەک یان زانستێک ڕێنیشاندەریان بێت.

بەشی چوارەم

ئەنتیباوان[18]

ئەم چارەکە سەدەیەی کە کورد پیایدا تێپەریوە, مشتێکە لەو خەروارەی مێژووی کورد کە بەخۆیەوە دیوە. ئەمە دەمان گەیێنێتە ئەو دەرەنجامەی کە بلێین کورد پێویستی بە پرۆژەیەکە قورتاری بکات لەجۆری بیرکردنەوەی پێشینیان. مرۆڤ بەخۆی نازنێت چۆن ڕابوردو دەیخاتە بەندیخانەی خۆیەوە. بۆیە من هەروەک لە نوسینی تردا ئاماژەم پێداوە کە نەتەوەی کورد دەبێت پرۆژەی ئەنتیباوان جێبەجێ بکات تا لە کۆت و بەندی ڕابوردو ڕزگار بێت و بتوانی لە کۆت و بەندی تورک و عەرەب و فارسیش ئازاد بێت. گەر مرۆڤ زۆر هوشیار نەبێت بەبەردەوام باوانی خۆی بەسەر خۆی و نەوەکانی داهاتوشدا دەسەپێنێت. واتە کورد پێویستی بەوە هەیە کە لەبری سەپاندنی باوان, دەبێت ئەنتیباوان بەجێبهێنێت. هەندێ خوێنەر وا لە دەستەواژەی ئەنتیباوان تێگەشتبوون کە لاوان بچن بە گژ باوانیاندا. نەخێر, مەبەستی من بەتەواوەتی پێچەوانەیە. مرۆڤ دەبێت لەو ململانێیەیەدا پێشئەوەی ئێخە بە خەلکی بگرێت, دەبێ ئێخەی خۆی بگرێت لەتەک ئەو باوانەدا بجەنگێت کە وا لە ناخ و نەستی خۆیدا.
ئەم دوو دەستەواژەیە (ئەنتیباوان , سەپاندنی باوان) دوو تێرمن چەندین ڕەهەندی فەلسەفی, دەروونی, ڕۆحی و مێژوویی لە خۆی دەگرێت و گوزارش لە پرۆسەیەکی مێژووی و دەرونی و ڕۆحی وا دەکات کە مرۆڤ تیایدا هوشیار دەبێت لەوەی چۆن بتوانێ خودی خۆی ڕزگار کات و پاشان خۆی ئازاد و سەربەخۆ بکات. هەرچی نەتەوەیەک, کۆمەلگایەک, گروپێک یان تاکێک نەتوانێ بە پروسەی (ئەنتیباوان) دا تێپەڕ بێت , ئەوا ئەوانە بە ئاگا یان بێ ئاگا, کۆیلەن و

چێژی ئازادیان نەکردوە. ئەو مرۆڤانە لە خولگەیەکدا دەخولێنەوە کە پێشتر بۆیان ئامادەکراوە و قەدەری ئەوانیشی تێدا دیاریکراوە, بەڕادەیک ئەو مرۆڤە بێ ئەوەی بە خۆیبزانێت وا خۆی داوەتە دەستی باوانی کە هەرچی ئیرادەی ئەو کەسەیە هیچ ڕۆلێکی تێدا نەماوە.

ئەم پڕۆسەیە واتە پڕۆسەی ئەنتیباوان یان پرۆسەی هوشیاربوونەوە, پڕۆسەیەک نیە ڕوو لە ئەوی بێگانە یان دوژمن تەنانەت ئەوی دی دۆستیش, بکات. بەلکو پێش هەموو شتێک ڕووکردنە لە خودی نەتەوە خۆی, کۆمەلگا, گروپ یان خودی خۆت وەک تاک. چونکە خودی تۆ , نەتەوەکەت, کۆمەلگەکەت یان گروپەکەت کەلتور و میراتێکی وا سەخت و گرانی داوە بەسەر شانتدا, بۆ هەرکوێ بچیت هەلگری ئەو بارەیت و وا لەگەلی ڕاهاتووی و بۆتە بەشێک لە ژیانی ماددی و ڕۆحی خۆت. ناتوانی ئەو کات خۆت خۆتبیت. هەر ئەو پێکهاتە پێش وەختەی بۆت ئامادەکراوە پێش ئەوەی لە دایک بیت و بێ ئەوەی ویستی ڕاستەقینەی خۆتی تێدا بێ, تۆ پێک دێنێتەوە. ئیتر لێرەوە تۆ هەرگیز نابیتە خودی حەقیقی خۆت. بۆ ئەوەی جارێک تام وچێژی بوونی حەقیقی خۆت بکەیت, دەبێ ئەو بارە دانێیت, بەو پالەپەستۆیەی ڕاپێچت دەکات و ئاراستەت دیاری دەکات, بلێ: بوەستە , ئیتر بە فەرمانی (تۆ) کە لە ڕاستیشدا هەر (خۆم)م, ناچم بەڕێوە. وا لە بری ئەوەی پشتم لێتە و پالم دەنێی و کوێرانە دەڕۆم, ڕووت تێدەکەم و بەرت لێدەگرم و ڕاتدەگرم, چونکە کاتی ئەوە هاتووە هۆشیارانە گفتوگۆت لەتەکدا ساز دەم. تا لەبری ئەوەی تۆ من دروست کەیت, من تۆ دروست کەم. لە بری ئەوەی ئاراستەم کەیت و بەرەو هەلدێرم بەریت, ئەوا من هۆشیارانە ئاراستەی تۆ دەکەم, لەبری ئەوەی تۆی مردو و ڕابردو – من – پێکبهێنیتەوە منی زیندو و هەنوکە –تۆ– ش زیندو دەکەمەوە و پێکتدەهێنمەوە, ئەمەیە "ئەنتیباوان" ئەمەیە هوشیاربوونەوە.

بەلام ئەوەی بەسەر ئێمەدا هاتووە, وەک نەتەوەیەکی ئەم ناوچەیە – لەچاو نەتەوەکانی دەورووبەرماندا– تا ئێستا پرۆژەیەکی لەم شێوەیەی "ئەنتیباوان" سەریهەلنەداوە و مرۆڤگەلی ئێمەی پێدا تێنەپەڕیوە. هەمیشە سەپاندنی باوان بووە, گوێرایەلی و ڕازیکردنی باوان لەئارادابووە,وەبیرهێنانەوە و بەرهەم هێنانەوەی باوان سەرقالی کردووین, لاساییکردنەوەی باوان و شەرعیەت وەگرتن لە باوان لەناوماندا بووە , پشتی سەرمان تێکردوون و ئەوانیش بە ئارەزوی خۆیان وەک کۆیلە بە دەستی خۆمان ڕاپێچیان کردووین.

سەپاندنی باوان گرفتێکی کۆمەلایەتی و دەروونیە, تا ئێستە نەتەوەی کورد نەیتوانیوە تێی پەڕێنێت و جێی بهێلێت. سەپاندنی باوان بە تەنها کاراکتەری سەرکردەیەک و دوو سەرکردە نەبوە و نیە, بەلکو کەلتورێکە سەرتاپای دەرون و ڕوحی نەتەوەی کوردی گرتۆتەوە. ئەو کەلتورە جەماوەرێکی وای پێکهێناوە کە هەر لەو جۆرەش سەرکردە بەرهەم دێنێت.

لێرەدا من هێندەی هەولی خۆناسین و ئاشکراکردنی ئەو کاراکتەرانە دەدەم, هێندە مەبەستی ئەوەم نیە سەرکردەیەک لێرە و لەوێ بریندار کەم. بەلام هەمیشە سەرکردەکانن دەبنە نوێنەری کاراکتەر و خەسلەتی نەتەوەکانیان و بە جوانی تێیاندا ڕەنگ دەداتەوە و دەبنە ئەو ئاوێنەیەی کە ڕەنگ و ڕووخساری کۆمەلگەیان تیا دەردەکەوێت. بۆیە گەر بێتوو ناو بەناویش سەرکردە

هەست بە نارێکی کاراکتەر و خەسلەتی جەماوەریش بکات, ناتوانێ زۆر بە ئاشکرا و ڕاشکاوانە نارەزایی خۆی دەربڕێ. بەو نارەزاییەی شەرعیەت لە خۆی دەسێنێتەوە. دەبینین هەر سەرکردەیەو ستایشی جەماوەر دەکات و جەماوەریش شتایسی سەرکردە دەکات. ئەمە وادەکات بگەمە ئەوەی کە بلێم سەرکردەش و جەماوەریش هەردوک کۆیلەی ئەو ڕابردووەن. بۆیە دەبێ هەردووک سەرکردەو جەماوەریش بە پرۆسەی ئەنتیباواندا تێپەڕن تا هەردووک ئازاد و سەربەخۆبن.

پەراوێزەکان

[1] J.J.M. van Dijk, *Actuele Criminologie,*Denhaag 2002, p.265-266.
[2] Ella Wijsman, *Psychologie en Sociologie*,Groningen 1996, p.12.
[3] Actuele Criminologie, p.274.
[4] هەمان سەرچاوە,لاپەرە278
[5] Tussen Dader en slachtoffer, http://users.skynet.be/kern, centrum voor psychologie en relatievorming.
[6] هەمان سەرچاوە
[7] هەمان سەرچاوە
[8] Willem Zuidema, *Godspartner, ontmoeting met het jodendom,*Baarn 1998, p.175-180.
[9] هەفتەنامەی هاولاتی, ئازاد قەزاز, *دیموکراسیبوون*, ژمارە , 2007
[10] Jonathan Wolff, *Why read Marx today*? Oxford 2002 p. 13.
[11] هەمان سەرچاوە, لاپەرە15
[12] هەمان سەرچاوە, لاپەرە17–18
[13] هەمان سەرچاوە, لاپەرە18
[14] هەمان سەرچاوە, لاپەرە22
[15] هەمان سەرچاوە, لاپەرە22
[16] هەمان سەرچاوە, لاپەرە22
[17] هەمان سەرچاوە, لاپەرە26–27
[18] هەمان سەرچاوە, لاپەرە27–28
[1]8 ئازاد قەزاز, سایکۆپۆلیتیک, چاپخانەی ڕەنج 2007, لاپەڕە150

سەرچاوەکان

1. **Ella Wijsman, *Psychologie en Sociologie*,Groningen 1996.**
2. **Jonathan Wolff, *Why read Marx today*? Oxford 2002.**
3. **J.J.M. van Dijk, *Actuele Criminologie,* Denhaag 2002.**
4. **Tussen Dader en slachtoffer, http://users.skynet.be/kern, centrum voor psychologie en relatievorming.**
5. **Willem Zuidema, *Godspartner, ontmoeting met het jodendom,* Baarn 1998.**

6. ئازاد قەزاز, *سایکۆپۆلیتیک*, چاپخانەی ڕەنج 2007
7. هەفتەنامەی هاولاتی, *دیموکراسیبوون*, ژمارە ,2007